TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

HATTAT HAFIZ OSMAN (Ö.1110/1698) MUSHAFININ İMLA ÖZELLİKLERİ: 1097/1686 TARİHLİ TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ (NR.405) NÜSHASI

(Yüksek Lisans Tezi)

MUHAMMED SURAL

İstanbul, 2023

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

HATTAT HAFIZ OSMAN (Ö.1110/1698) MUSHAFININ İMLA ÖZELLİKLERİ: 1097/1686 TARİHLİ TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ (NR.405) NÜSHASI

(Yüksek Lisans Tezi)

MUHAMMED SURAL

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MUHAMMET ABAY

İstanbul, 2023

ÖZET

Hz. Peygamber hayattayken bütün Kur'an ayetlerini içinde bulunduran yazılı bir nüsha oluşturmamıştır. Bütün ayetleri içine alan ilk nüsha Hz. Peygamber'in ilk halifesi Hz. Ebu Bekir döneminde oluşturulmuştur. Üçüncü halife Hz. Osman da Müslümanlar arasında görülen Kur'an okuma farklarını ortadan kaldırmak için mushaflar çoğalttırıp ülkenin değişik merkezlerine göndermiştir. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği bu mushafların imla bakımından kendine mahsus bazı özellikleri vardır. Bu imla özelliklerine literatürde "resm-i Osmani" denir. Bunun yanında ilerleyen süreçte Arap dili alimleri de kelimelerin imlası konusunda birtakım kriterler belirlemiştir. Kıyasi imla denilen bu sistemle resm-i Osmani denilen imla sistemi arasında büyük oranda örtüşme olmakla birlikte bazı kelimelerin yazımında farklar vardır. Hz. Osman mushaflarının imla hususiyetlerinin Kur'an'ın muhtelif kıraatleriyle sıkı bir ilişkisi olduğundan daha sonra çoğaltılan mushaflarda bu hususiyetler korunmuştur. Ayrıca bu hususiyetler bazı eserlere de konu olmuştur. Bunların başında Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö.444/1053) *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı eseri gelmektedir. Ancak bu eserlerde belirtilen imla hususiyetleri ile pratikte mushaflara yansıyan imla uygulamaları zaman zaman farklılıklar gösterebilmektedir. Bu bakımdan kendisinden sonra yazılan mushaflar üzerinde belirleyici rolü bulunan ve mushaf tarihi bakımından dönüm noktası niteliğinde olan mushafların imla hususiyetlerinin tespiti ve kaynaklarda verilen bilgilerle mukayesesi mushaf tarihinin aydınlatılmayı bekleyen yönlerini oluşturmaktadır. Bu nitelikleri taşıyan mushaflardan biri de Osmanlı hattatlarından Hattat Hâfız Osman'ın (ö.1110/1698) 1097/1686 yılında istinsah ettiği mushaftır. Bu mushaf matbuat döneminde defalarca basılarak dünyanın muhtelif bölgelerine yayıldığı gibi Türkiye'de de hala basılmaya devam etmektedir. Ancak Hattat Hâfız Osman'ın bu mushafının imla hususiyetleriyle literatürde verilen resm-i Osmani imla hususiyetleri arasında dikkati çeken farklar vardır. Bu çalışmada Hattat Hâfız Osman'ın anılan mushafı imla hususiyetleri tespit edilerek literatürdeki bilgiler yanında günümüz Türkiye'sindeki mushafların imlasıyla karşılaştırılarak benzerlikler ve farklar ortaya konacaktır. Lüteratür olarak Ebu Amr ed-Dânî'nin *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı eserinde yer alan bilgilerden faydalanılacaktır. Günümüz Türkiye'sindeki mushaflarla mukayese için de Türkiye'de mushafların imla denetimini yapan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bastığı yeni tarihli mushaflardan biri kullanılacaktır. Böylece Hattat Hâfız Osman'ın 1097/1686 tarihli mushafının imla bakımından literatürle ne kadar uyumlu olduğu ve ayrıca günümüz Türkiye'sinde basılan mushaflar üzerinde hangi oranda etkisinin bulunduğu belirginlik kazanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mushaf imlası, Osmanlı Mushafları, Türk Mushaflar, Muahhar Mushaflar.

ABSTRACT

Prophet Mohammad didn't generate a written copy of entire holy Quran verses when his period. First copy containing all the verses of Koran gathered by Abu Bakr period who was first caliph of Muhammad. Third caliph Osman reproduced and distributed the copies to various center of the country in order to eliminate the reading Quran differences between the muslims. The copies that Osman reproduced have got some special features in terms of orthography. This orthograpic features are named "resm-i Osmani" in literature. In addition in the ongoing process, Arabic linguists have set criteria about spelling of words. There are some differencies at writing words between spelling system of "resm-i Osmani" and "comparative spelling" named system. Due to suitability on behalf of a close relationship by miscellaneous pronunciations of holy Quran of the spelling features Osman copies, those functions has preserved for reproduced copies afterward. Furthermore, this features has been subject for some works too. First of these works are Abu Amr ed-Dânî (d.444/1053) *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*. However, there are some differences between the spelling functions of these works and spelling applications which reflecting to copies in practical. In this regard, it has got a decisive role on the copies which written after itself and it is a turning point for copy history of Quran in terms of to detecting spelling features and this constitutes the aspects that are waiting to explain of the copy history for the comparison with the information given in the sources. One of the copy having these qualities is the copy that written in 1097/1686 by Hattat (calligrapher) Hafiz Osman (d.1110/1698) from the Ottoman caligraphers. As well as this copy reproduced repeatedly and has spread to various parts of the world on the press period and it contiunes to print in Turkey too. However, there is notable differences between spelling features of Calligrapher Hafiz Osman copy and the resm-i Osmani given the literature. In this work, we'll put forth the similarities and differences by make comparison of spelling today's Turkey's copies and Calligrapher Hafiz Osman's copy with detecting the spelling features in literature. As literature, the information will be used in work called Abu Amr ed-Dânî *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*. For comparison in today's Turkey copies, recent copy will be used that printed Presidency of Religious Affairs which is inspector of Koran copies in Turkey. Thus, how compatible with literature according to spellig the copy that is dated 1097/1686 Caligrapher Hafiz Osman and how much of effect it has will become evident on today's printed copies Turkey.

Key Words: Ortography of Mushaf, Ottoman Mushafs, Turkish Mushafs, Late Period Mushafs.

ÖNSÖZ ..... **VI**
KISALTMALAR ..... **VII**
GİRİŞ **1**
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi 1
II. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları 3
BİRİNCİ BÖLÜM: MUSHAF TARİHİ AÇISINDAN HAFIZ OSMAN MUSHAFI **5**
1. Hattat Hâfız Osman'ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri **5**
1.1. Hayatı 5
1.2. İlmi Kişiliği 7
1.3. Eserleri 8
2. Hâfız Osman Mushafı ve Genel Şekilsel Özellikleri **10**
3. Mushafın Sayfa Yapısı ve Zabt Yönünden Tahlili **21**
3.1. Sayfa ve Satır Düzeni 21
3.2. Mushafın Zabt Yönü 21
3.2.1. Cüzler ve Hizbler **21**
3.2.2. Sureler **24**
3.2.3. Tahmis ve Taşir işaretleri **29**
3.2.4. Ayetler ve Fasılalar **29**
3.2.5. Tilavet Secdesi **32**
3.2.6. Yazım Hataları **33**
3.2.7. Okumayı Kolaylaştırıcı İşaretler (Zabtu'l-Mushaf) **36**
3.2.8. Tecvit Kurallarını Gösteren İşaretler **37**
3.2.9. Mushafta Esas Alınan Kıraat ve Rivayet **38**
İKİNCİ BÖLÜM: HATTAT HAFIZ OSMAN MUSHAFI'NIN İMLA HUSUSİYETLERİ **40**
1. Hazif **41**
1.1. Elif Harfinin Hazfedilmesi 41
1.2. Ya Harfinin Hazfedilmesi 53
1.3. Vâv Harfinin Hazfedilmesi 55
1.4. İki Lâm Harfinden Birinin Hazfedilmesi 56
2. Ziyade **58**
2.1. Elif Harfinin Ziyade Kılınarak Yazılması 58
2.2. Ya Harfinin Ziyade Kılınarak Yazılması 62
2.3. Vav Harfinin Ziyade Kılınarak Yazılması 63
3. Bedel **64**

4. Hemze **70**
4.1. Sakin Hemzenin Yazımı 70
4.2. Harekeli Hemzenin Yazımı 72
5. Fasl-Vasl **83**
6. Tâ-i Te'nislerin Açık Tâ Olarak Yazımı **87**
7. İki Farklı Kıraate Konu Olan Kelimelerin Yazımı **90**
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HATTAT HAFIZ OSMAN MUSHAFI'NIN GÜNÜMÜZ TÜRKİYE MUSHAFLARINA ETKİLERİ **91**
1. Hazif **92**
1.1. Elif Harfinin Hazfedilmesi 92
1.2. Ya Harfinin Hazfedildiği Yerler 94
1.3. İki Lâm Harfinden Birinin Hazfedilmesi 95
2. Ziyade **95**
2.1. Elifin Ziyade Kılınarak Yazılması 95
2.2. Vav Harfinin Ziyade Kılınarak Yazılması 96
3. Bedel **96**
4. Hemze **96**
5. Fasl -Vasl **97**
SONUÇ **98**
KAYNAKÇA **102**

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber döneminde iki kapak arasında bir araya getirilemeyen Kur'an-ı Kerim, Hz. Ebu Bekir'in hilafeti döneminde Kur'an'ın zayi olmasını engellemek şeklindeki temel maksada hizmet amacıyla cem' edilmiştir. Sonrasında kıraat farklılıklarından doğacak ihtilafların müslümanlar arasında tefrikaya sebebiyet vermesine mani olmak için Hz. Osman döneminde Kur'an'ın istinsah edildiği görülmektedir. İstinsahı gerçekleştirilen bu mushafların imlası resm-i Osmani adıyla anılmış ve alimlerin üzerinde ittifak ettiği kıyasi imla olarak adlandırılan imla tarzı ile farklılık arz ettiği yerler olmuştur. Sonraki dönemlerde miras bakımından zengin birikime sahip olacak olan mushaf tarihi bu şekilde başlamıştır.

Alimler tarafından Hz. Osman'ın istinsahını gerçekleştirdiği mushafların imla hususiyetlerini tespite büyük önem verilmiştir. Nitekim başlangıçta şifahen aktarılan resm-i Osmani'ye yönelik malumatlar daha sonraki dönemlerde müstakil eserler vücuda getirilerek nakledilmiştir. Bu eserler arasında en önemlilerinden biri olarak kabul edilen Ebu Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Mukni' fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı eseri daha sonra yapılacak olan çalışmalara yön vermesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Hattat Hâfız Osman Mushafı Osmanlı döneminden günümüze gelinceye kadar geçen süreçte mushaf basımında örnek alınmış ve basılan mushaflarda Hâfız Osman Mushafı'nın imlası esas teşkil etmiştir. Bu gerçeğe dayanarak Hattat Hâfız Osman'ın 1097/1686 tarihinde yazdığı mushafın imla hususiyetlerinin tespiti ile mushaf tarihine ışık tutulmuş olacaktır. Ayrıca tespit edilen imla hususiyetlerinin klasik kaynaklarda geçen bilgilerle mukayesesi bu mushafın imlasının resm-i Osmani ile uyumunu ortaya koyacaktır. Öte yandan tespit edilen bu imla hususiyetlerinin günümüz mushaflarından biriyle imla bakımından kıyaslanması günümüz mushaflarının gerek resm-i Osmani gerekse Hâfız Osman Mushafı ile aralarındaki benzerlik ve farklılık arz eden noktaları gözler önüne serecektir.

Hattat Hâfız Osman'ın 1097/1686 tarihinde yazdığı mushafın imla özelliklerini incelemeyi hedefleyen bu çalışmanın meydana gelmesinde pek çok kıymetli insanın katkısı bulunmaktadır. Bu vesileyle başta danışman hocam Doç. Dr. Muhammet Abay'a ve tez yazım sürecinde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Emin Maşalı, Prof. Dr. Necdet Tosun, Dr. Süleyman Yıldız, M. Efdaluddin Kılıç ve Yusuf Buhan hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca maddi ve manevi olarak desteklerini daima yanımda hissettiğim başta anne ve babam olmak üzere tüm aile bireylerime ve kıymetli hocam Mahmut Kalkan'a teşekkürü bir borç bilirim.

Muhammed SURAL

İstanbul, 2023

KISALTMALAR

b. : İbn

bkz. : Bakınız

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

İsam : İslam Araştırmaları Merkezi

nr. : Numara

nşr. : Nâşir/Neşreden

ö. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa

sy : Sayı

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

t.y. : Baskı tarihi yok

thk : Tahkik eden

vb. : Ve benzeri

vr. : Varak

yay. : yayınları

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'an-ı Kerim ilk nazil olmaya başladığı dönemden itibaren gerek ezber yoluyla hafızalarda gerekse yazı yoluyla satırlarda muhafaza edilmiş bir kitaptır. Nitekim Hz. Peygamber kendisine inen ayetleri önce kendisi ezberlemiş ardından sahabenin ezberlemesi için onlara tebliğ etmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber genel kabule göre inen ayetleri vahiy katiplerine yazdırmıştır. Bu şekilde vahyin hem ezber hem de yazı vasıtasıyla muhafazası sağlanmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in her sene ramazan ayında Cebrail aleyhisselam ile Kur'an'ın o zamana kadar inmiş ayetlerini karşılıklı olarak okuduğu arza uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama Hz. Peygamberin vefatından önceki son ramazanda iki defa gerçekleştirilmiş ve buna arza-i ahire denmiştir.

Hz. Peygamber büyük çoğunluğu ümmî olan bir topluluğa gönderilmiştir. Bunun yanı sıra bu topluluktaki farklı kabilelere mensup insanlar kendi lehçeleri dışındaki bazı kelimeleri telaffuzda zorluk çekmekteydiler. İşte bu gibi sebeplerden ötürü onlara okumada kolaylık sağlamak amacıyla Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur. Kur'an'ın sahip olduğu bu hususiyet onun yazımında birtakım farklılıkların ortaya çıkmasına sebebiyet veren etkenlerin başında gelmektedir.

Hz. Peygamber döneminde Kur'an ayetleri değişik malzemeler üzerine yazılmış ancak bu dönemde çeşitli sebeplerden ötürü resmi bir cilt haline getirilememiştir. Hz. Peygamberin vefatından sonra halifelik makamına seçilen Hz. Ebu Bekir döneminde yapılan bazı savaşlarda hâfız sahabiler de yer almıştır. Bunlardan Yemâme savaşında çok sayıda hâfız sahabinin şehit düşmesi Hz. Ömer'de Kur'an'ın zayi olabileceği yönünde bir endişeye neden olmuştur. O daha sonra bu endişesini Hz. Ebu Bekir'e bildirmiş ve Kur'an'ın cem' edilmesi fikrini ortaya atmıştır. Hz. Ebu Bekir'in de bu endişeye hak vermesiyle Kur'an-ı Kerim resmi bir cilt halinde iki kapak arasında toplanmıştır. Hz. Osman dönemine gelinceye kadar bu nüsha tek olarak kalmış ancak onun döneminde daha farklı problemlerin ortaya çıkmasıyla yeni bir faaliyete ihtiyaç duyulmuştur. Ermenistan ve Azerbaycan fetihleri esnasında Kur'an'ın yedi harf ile nazil oluşundan haberdar olmayan yahut yedi harfin manasını kavrayamayan Iraklı ve Suriyeli

askerler arasında kıraat bakımından tekfir boyutuna varan bir ihtilaf ortaya çıkmıştır. Bu durumu gören Huzeyfe b. el-Yemân, Hz. Osman'ı mevzudan haberdar etmiş ve insanlar arasında ortaya çıkan kıraat ihtilaflarının daha fazla büyümemesi için önlem almasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Bunun üzerine Zeyd b. Sabit başkanlığında bir istinsah heyeti kurulmuştur. Daha sonra Hz. Ebu Bekir döneminde yazılan mushaf da kullanılmak suretiyle yeni mushaflar istinsah edilmiş ve istinsahı gerçekleştirilen bu mushaflar kârîler eşliğinde belirli şehirlere gönderilmiştir. Bu sayede kıraat farklılıklarından doğacak ihtilafların önüne geçilmesi sağlanmıştır.

Araplar arasında ilk dönemlerde çok fazla önem verilmeyen yazı sanatının Nabâtiler'den alındığı konusunda yaygın bir kanaat hasıl olmuştur. Ayrıca sesler ve semboller arasında bir birlikten söz edilememesi, imla kurallarının tam olarak oluşmaması ve yazının henüz gelişim sürecinde olması gibi sebeplere binaen Arap yazısı tam olarak kemal seviyesine ulaşamamıştır. Bütün bunlar neticesinde katiplerin yazdığı mushaflardaki bazı kelimelerin imla hususiyetlerinin daha sonraları belirli kaidelere bağlanan imla hususiyetlerinden farklı olması gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bu da sonraki dönemlerde katiplerin yazdığı nüshalardaki imla tarzları arasında farklılıklar görülmesine yol açmıştır. Sonraki dönemlerde ise dil alimleri imla kaidelerini belirleme yönünde birtakım çalışmalar yapmışlar ve bunun neticesinde büyük oranda birlik sağladıkları kıyasi imla denen imla sistemini ortaya koymuşlardır. Hz. Osman'ın tasvip ve tercih ettiği resm-i Osmani olarak adlandırılan özel imla sistemi ile kıyasi imlanın bazı durumlarda farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Sonraki dönemlerde yazılan mushafların çoğunlukla resm-i Osmani'ye bağlı kalınmakla birlikte bu imladan bazı noktalarda ayrıldığı da göze çarpmaktadır.

Osmanlı döneminden günümüze gelinceye kadar basılan mushafların önemli bir kısmında Hattat Hâfız Osman mushaflarının imlası esas alınmıştır. Bu mushafların imla hususiyetlerine dair detaylı çalışmaların yapılması, gerek mushaf tarihinin bu dönemini yansıtması gerekse mushaf imlasının pratikte nasıl uygulandığının ortaya çıkması bakımından büyük önem arz etmektedir. İşte bizim esas konumuzu da Hâttat Hâfız Osman'ın 1097/1686 tarihli mushafının imla hususiyetlerinin tespiti, klasik bilgilerle ve günümüz Türk mushaflarıyla mukayesesi oluşturmaktadır. Böyle bir çalışmanın yapılması Hâfız Osman hattıyla yazılmış mushafların imla özelliklerinin belirlenmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu hususiyetler ile resm-i Osmani'nin imla özellikleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konacaktır. Bunun yanı sıra günümüz Türk mushafları ile Hâfız Osman Mushaf'ı arasındaki uyum gözler önüne

serilecektir. Ayrıca bu çalışma bahsi geçen imla hususiyetlerinin resm-i Osmani'ye dair eserlerdeki bilgilerle mukayesesinin yapılmasına katkı sağlayacaktır.

Hâfız Osman'ın 1097/1686 tarihli mushafı henüz herhangi bir akademik çalışmada incelenmemiştir. Dolayısıyla amaç ve hedeflerde belirtilen hususlar gerçekleştirildiği takdirde Türk mushaf tarihinde derin etkileri olan bu mushafın kıraat ilmi açısından ilk kez tahlil ve değerlendirmesi yapılmış olacaktır.

II. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışma üç ana bölüm üzerine kurgulanmıştır. Birinci bölümde çalışmamızın ana konusunu oluşturan mushaf, Hattat Hâfız Osman tarafından istinsah edildiği için başlangıçta müstensih hakkında genel bilgilere yer verilecektir. Daha sonra 1097/1686 tarihli Hâfız Osman Mushaf'ı gerek yazımı gerekse kıraat ilimlerinin verileri açısından ele alınacaktır. Bu yapılırken sade bilgi aktarımıyla sınırlı kalmamak için verilen malumatlar görsel materyaller ile desteklenecektir.

İkinci bölümde mushaf imla hususiyetleri açısından ele alınarak tespit edilen özellikler imla edebiyatının en temel klasik eserleri arasında sayılan Ebu Amr ed-Dâni'nin (ö. 444/1053) müellifi olduğu *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* isimli eserinde yer alan verilerle karşılaştırılacaktır. Mukayese yapılırken öncelikle *el-Mukni*'deki bilgilere yer verilecek hemen peşine Hâfız Osman Mushafı'ndaki imlanın çözümlemesi yapılacaktır. Ayrıca mushaf hakkında tespit edilen hususlar ile temel aldığımız klasik kaynak arasında kıyaslama yapılırken eserdeki kelimelerin yazımı ile tezimizin konusunu oluşturan mushaftaki ilgili kelimeler bir veri tabanına aktarılarak tablolaştırılacak bu sayede benzerlik ve farklılıkların daha net görülmesi sağlanacaktır.

Üçüncü bölümde ise ikinci bölümde belirlenen imla hususiyetlerinin Türkiye'de matbu mushaflarda uygulanan imla ile mukayesesi yapılacaktır. Bu mukayese için Türkiye'de mushaf imlası konusunda karar mercii olan Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu'nun onayından geçerek Başkanlık tarafından 2018 yılında yayınlanmak suretiyle 5. baskısı gerçekleştirilen mushaf esas alınacaktır. Bu sayede günümüz Türkiye'sindeki mushafların gerek Hâfız Osman hattının imlasına gerekse resm-i Osmani'ye hangi oranda uyumlu olduğu açığa çıkarılmış olacaktır.

Çalışmamızda müstensihin hayatı ve mushafın genel şekilsel özelliklerinin tanıtımı yapılırken ilgili ansiklopedi maddeleri ile hat sanat tarihi ile alakalı kitap, tez ve makale türü eserlerden istifade edilecektir. Çalışmamızın omurgasını oluşturan mushafın imla özellikleri tespit edilirken Ebu Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* isimli eseri esas alınacaktır. Ayrıca Kur'an tarihi, kıraat, tecvid ve resmü'l-mushaf konuları hakkında da ilgili ansiklopedi maddeleri, kitap, tez ve makalelere müracaat edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM:
MUSHAF TARİHİ AÇISINDAN HAFIZ OSMAN MUSHAFI

1. Hattat Hâfız Osman'ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri

1.1. Hayatı

Hat sanatında çok önemli yeri olan Hâfız Osman'ın doğum tarihi hakkında kesin bir malumat bulunmasa da kaynaklarda 1052/1642 yılında dünyaya geldiği bilgisi yer almaktadır.[1] Yine kaynakların verdiği bilgilerden hareketle doğum yerinin İstanbul olduğu anlaşılmaktadır.[2] Tarihi kaynaklar incelendiğinde kökenine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır.[3] Kendisi Haseki Sultan Camii müezzini Ali Efendi'nin oğlu olup Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın himayesinde eğitim hayatına başlamış ve ilim tahsil etmiştir.[4] Ömrü boyunca "hâfız" unvanıyla anılmasının sebebi küçük yaşta hâfız olma şerefine nâil olmasıdır.[5]

İlim tahsil ettiği yıllardan itibaren hüsn-i hatta temayül gösteren Hâfız Osman, Şeyh Hamdullah'ın yazı sanatındaki üslubunu yeniden ihya eden ve bundan ötürü de "Şeyh-i Sâni" lakabıyla anılan Büyük Derviş Ali'den (ö.1084/1673) yazı talimi almaya başlayarak sanat hayatına ilk adımını atmıştır. Hâfız'ın hüsn-i hat serüveni Derviş Ali'nin yaşlılığını gerekçe göstererek kendisini talebelerinden Suyolcuzâde Mustafa Eyyûbi'ye göndermesiyle devam etmiş ve kaynakların ifadesine göre on sekiz yaşına geldiğinde icazetini almaya hak kazanmıştır.[6]

Hâfız Osman icazetini aldıktan sonra elif bâ meşkinden başlamak suretiyle Nefeszâde İsmail Efendi'den (ö.1090/1678) talim almıştır. Böyle yapmasının temelinde Şeyh üslubunun

[1] Kemal Çığ, *Hattat Hafız Osman Efendi* (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1948), s. 5, 6.
[2] Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992), s. 64.
[3] Ömer Faruk Dere, *Hat Sanatında Hâfız Osman Efendi ve Ekolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001), s. 7.
[4] Süleyman Saadettin Efendi Müstakimzâde, *Tuhfetu'l-hattatîn* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), s. 301; Habib Efendi, thk. S. Muhammed Celal, *Hat ve hattatan* (Kahire: Merkezü'l Kavmi li'terceme, 2010), s. 202.
[5] Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, s. 64.
[6] Müstakimzâde, *Tuhfetul-hattatîn*, s. 301; Habib Efendi, thk. S. Muhammed Celal, *Hat ve hattatan*, s. 202.

inceliklerini öğrenmek istemesi yatmaktadır.[7] Bunun yanı sıra Şeyh Hamdullah'ın eserlerini taklit etmek suretiyle yazı melekesini geliştirme gayreti içerisinde olmuştur.[8]

Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla kendisi bazı dönemlerde Mısır, Hicaz, Edirne ve Bursa'da bulunmuştur. Öte yandan asli ikameti İstanbul olan Hâfız Osman'ın payitaht dışında bulunduğu zamanlarda yazı meşk etmesi durumunda bulunduğu yeri belirtmek suretiyle imzasını atması gittiği yerlerin bilinmesine olanak sağlamıştır.[9]

Hâfız Osman, Sultan II. Mustafa'nın hat muallimi olması dolayısıyla sarayda da görev yapma fırsatı bulmuştur. Sultan II. Mustafa'ya muallimlik yapmasından dolayı Filibe veya Diyarbekir mansıbı kendisine verilmiş ve padişah başta olmak üzere saray erkânından azami derecede hürmet görmüştür.[10] Kaynakların huzurda ihram cinsinden bir elbise giydiğini naklettiği Hâfız Osman, padişah için meşk hazırladığı esnada pek çok kez Sultan onun hokkasını tutmuş ve kendisine iltifatta bulunmuştur. Öte yandan Şehzâde III. Ahmet de kendisinin talebeleri arasında yer almaktadır.[11]

Hâfız Osman makul bir mazeretten dolayı derse iştirak edememiş olan bir talebesiyle hemen yol üzerinde ilgilenmiş, maddi durumu iyi olmayan çocuklara pazar günü, zengin çocuklara ise çarşamba günleri yazı dersi vermiş ayrıca güreş seyri ilgi alanları arasında yer almıştır.[12]

Hâfız Osman Sünbül Efendi Dergâhı şeylerinden Seyyid Alaaddin Efendi'nin müritlerindendir.[13] Vefatından bir süre önce hafif olarak atlattığı bir felç geçirmesine rağmen bu durum yazılarında olumsuz manada bir etkiye yol açmamıştır.[14]

Hat sanatında derin izler bırakmış olan Hâfız Osman bütün kaynakların ittifakla aktardığına göre 29 Cemaziyelevvel 1110 (3 Aralık 1698) tarihinde elli sekiz yaşında iken Kocamustafapaşa Sancaktar mahallesindeki evinde vefat etmiş ve Sünbül Efendi Dergâhı haziresine defnedilmiştir.[15] Kabrinde "Allah Sübhanehu ve Teala, Hattat Hâfız Osman kuluna ve bi'l-cümle mü'minin ve mü'minâta rahmet eyleye. Bi-hürmeti Sureti'l-Fatiha Sene 1110"

[7] Müstakimzâde, *Tuhfetul-hattatîn,* s. 301.
[8] Uğur Derman, "Hâfız Osman (ö.1110/1698)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), XV, 98.
[9] Derman, "Hâfız Osman", XV, 98.
[10] Müstakimzâde, *Tuhfetul-hattatîn,* s. 302.
[11] Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları,* s. 66.
[12] Derman, "Hâfız Osman", XV, 99.
[13] Müstakimzâde, *Tuhfetul-hattatîn,* s. 302.
[14] Müstakimzâde, *Tuhfetul-hattatîn,* s. 303.
[15] Çığ, *Hattat Hafız Osman Efendi,* s. 7.

ifadelerinin yer aldığı celi sülüs kitabe yer almaktadır.[16] Bu kitabenin Ağakapılı İsmail Efendi (ö. 1118/1706) tarafından yazıldığı nakledilmektedir.[17]

1.2. İlmi Kişiliği

Hâfız Osman yukarıda da bahsedildiği üzere küçük yaşta iken hafızlığını tamamlamış ve Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın himayesinde eğitim hayatına başlamıştır. Bu yıllarda hat sanatına dair kendisinde bir arzu ve istek belirmiştir. Bunun üzerine ilk hocası Derviş Büyük Ali'den yazı dersleri almış daha sonra hocası tarafından talebesi Suyolcuzâde Mustafa Eyyûbî'ye gönderilmiştir. Bir seferinde soğuk bir kış gününde uzun bir mesafeyi yalın ayak yürüyerek derse gitmesi onun ilim yolundaki azmi ve sebatını gözler önüne sermektedir.[18] Hâfız Osman on sekiz yaşına geldiğinde ise icazetini almaya hak kazanmıştır.

Sanat hayatının ilerleyen dönemlerinde aklâm-ı sitte'de çığır açan gelişmelere imza atacak olan Hâfız Osman bu gelişmelerin ancak Şeyh Hamdullah'ın yolunda ilerlemekle gerçekleşebileceğini düşünerek Şeyh ekolünün kendi dönemindeki zirve ismi olan Nefeszâde İsmail Efendi'den başlangıç seviyesinde ders almaya başlamıştır.[19] Bunun yanı sıra Şeyh üslubundaki yetkinliğini artırma gayesiyle Şeyh Hamdullah'ın eserlerini taklit etmeye çalışmıştır.[20]

Şeyh Hamdullah'ın eserlerini incelemesi, taklit etmesi ve yorumlaması neticesinde onu Yakut'un etkisinden arındırmış, ayrıca 1090/1679 yılı itibariyle onun yazısındaki hoşuna giden harfleri seçerek ve yazıdaki harfleri küçülterek kendine ait tarzı bulmuş; bu tarz zamanla kabul görmüş ve Şeyh Hamdullah'ın üslubunun unutulmasına yol açmıştır.[21] Gün geçtikçe üslubunu geliştiren Hâfız Osman için 1090/1679 ile 1100/1688 yılları arasının takip ettiği ekol bakımından -ki bu Şeyh ekolüdür- sanat serüvenindeki zirve yılları olduğunu söylemek mümkündür.[22]

Mushaf kitabeti denince Hâfız Osman'ın akla gelmesi onun en güzel meşklerini bu alanda vermiş olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki yazmış olduğu mushaflardan 1090/1679

[16] Dere, *Hat Sanatında Hâfız Osman Efendi ve Ekolü*, s. 9, 10.
[17] Habib Efendi, thk. S. Muhammed Celal, *Hat ve hattatan*, s. 203.
[18] Derman, "Hâfız Osman", XV, 98.
[19] Müstakimzâde, *Tuhfetul-hattatîn*, 301; Habib Efendi, thk. S. Muhammed Celal, *Hat ve hattatan*, s. 202; Derman, "Hâfız Osman", XV, 98.
[20] Derman, "Hâfız Osman", XV, 98.
[21] Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, s. 71.
[22] Derman, "Hâfız Osman", XV, 99.

tarihinden sonrasına ait olanlar hem harf hem de kelimelerdeki yapı ve tasarım bakımından en üst seviyededir.[23]

Sanatına son derece bağlı olan Hâfız Osman hac yolculuğunda bile kalemi elinden bırakmamış ve her an yazma gayreti içerisinde olmuştur. Bunun yanı sıra hac yolculuğu sırasında yazdığı yazılardan hareketle uğradığı yerler tespit edilebilmektedir.[24] Öte yandan ferağ kayıtlarına bakıldığında secili ifadelere rastlanmakla birlikte şiirle alakadar olduğuna dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır.[25]

Ömrü boyunca birçok talebe yetiştiren Hâfız Osman'ın öğrencileri arasında Rodosîzâde Abdullah, Yusuf Rûmî, İmam Derviş Ali, Derviş Mehmed Kevkeb, Yedikuleli Seyyid Abdullah, Hasan Üsküdârî, Kürtzâde Bursalı İbrahim, Bursalı Mehmed Efendi gibi isimler bulunmaktadır. Kaynaklarda talebelerinin adedi ile alakalı elliye yakın sayılar zikredilmektedir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki bu talebeleri vasıtasıyla hat silsilesinin iki farklı koldan günümüze ulaşması Hâfız Osman'a mahsus bir özelliktir.[26]

Hâfız Osman'ın alana olan etkisini göstermek ve bir ekol haline geldiğini ifade etmek için günümüz dünyasında hüsn-i hat sahasında eser veren hattatların takip ettikleri ekol bakımından Hâfız Osman'ın üslubunu benimseyenler ile Yakut'un üslubunu benimseyenler olmak üzere iki gruba ayrıldığını söylemek yerinde olacaktır. Buna göre Hâfız Osman'ın çizgisinde ilerleyenler Türk ve Arap coğrafyalarında yaşamaktayken Yakut ekolünü benimseyenler Asya kıtasında yer alan müslüman ülkelerde yaşamaktadırlar. Bu durum Hâfız'ın hüsn-i hat sahasında ne kadar önemli bir şahsiyet olduğunu gözler önüne sermektedir.[27]

1.3. Eserleri

Hâfız Osman, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan 1094/1683 tarihli mushaf ile İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki 1097/1686 tarihli mushaf başta olmak üzere toplamda yirmi beş mushaf yazmıştır.[28] Ayrıca üç tanesi İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde, iki tanesi Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye'de, birer tane de İstanbul Üniversitesi

[23] Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, s. 65; Dere, *Hat Sanatında Hâfız Osman Efendi ve Ekolü*, s. 29.
[24] Derman, "Hâfız Osman", XV, 99.
[25] Uğur Derman, "Hâfız Osman", XV, 99.
[26] Uğur Derman, "Hâfız Osman", XV, 99.
[27] Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, s. 72.
[28] Habib Efendi, thk. S. Muhammed Celal, *Hat ve hattatan*, s. 204; Derman, "Hâfız Osman", XV, 99; Mushaf ile ilgili geniş bilgi çin bkz. Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), XXXI, 242, 248.

Kütüphanesi, Sabancı Koleksiyonu ve Sotheby's müzayede kataloğunda olmak üzere onun yazdığı ve günümüzde ulaşabilme imkânı olan sekiz adet mushaf bulunmaktadır.[29]

İlk mushafını Çoruhlu Mehmed Ağa'ya 1069/1658 tarihinde yazmıştır. Onun murakkalarından[30] elde edilen bilgilere göre sonrasında Ravza-i Mutahhara'ya hediye edilen on birinci mushafını ise 1088/1677 tarihinde Veli Kethüda'ya yazmıştır. Yine aynı kaynaktan elde edilen bilgilere göre 1069/1658-1088/1677 yılları arasını kapsayan dönemde toplamda on bir mushaf kaleme almıştır.[31]

Süheyl Ünver ise bu on bir mushaf haricinde farklı yerlerde on üç mushaf gördüğünü söylemiş ve bunların 1085/1674 ile 1109/1697 yılları arasında yazıldığını belirtmiştir. Gördüğü bu on üç mushaf dışında dedesi Hattat Mehmed Şevki Efendi'nin koleksiyonunda bir tane, yine Londra British Museum'da da bir tane mushaf bulunduğunu aktarmış ve bu haliyle Hâfız Osman'ın yazdığı mushafların sayısının yirmi beşi bulduğunu ifade etmiştir.[32]

Sultan II. Abdülhamit tarafından verilen emir doğrultusunda bahsi geçen mushaflardan 1097/1686 tarihli olanı İslam beldelerine dağıtılmak üzere matbaacı Osman Bey tarafından 1298/1881 yılında bastırılmıştır. [33]

Hâfız Osman, kitap formunda yazdığı mushaflar haricinde pek çok en'am-ı şerîf, cüz, kıta ve murakka yazmıştır.[34] On sekiz tane en'am-ı şerif, sekiz tane cüz yazdığı tespit edilebilmiştir.[35] Ayrıca hilye-i saadeti ilk kez levha şeklinde yazmış ve Delâilü'l-Hayrât'ı kitap haline getirmiştir.[36]

Hâfız Osman'ın yazdığı kıtalara gelince Ömer Faruk Dere "Hat Sanatında Hâfız Osman Efendi ve Ekolü" adlı yüksek lisans tezinde bunların sayısını yetmiş bir olarak tespit etmiştir. Aynı tezde Hâfız Osman'ın en çok eser verdiği formun murakkalar olduğu ifade edilerek bunlardan 103 tanesine ulaşılabildiği belirtilmiştir.[37]

---

[29] Dere, *Hat Sanatında Hâfız Osman Efendi ve Ekolü*, s. 59. Sotheby's müzayede kataloğunda yer alan nüsha için bkz. https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2011/arts-of-the-islamic-world/lot.74.html.
[30] Bu murakkalar İstanbul Üniversitesi A. 6507 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bkz. Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları,* s.73, 74.
[31] Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, s. 73, 74.
[32] Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, s. 73, 74.
[33] Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, s. 75.
[34] Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, s. 75, 76.
[35] Dere, *Hat Sanatında Hâfız Osman Efendi ve Ekolü*, s. 61.
[36] Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, s. 75, 76.
[37] Dere, *Hat Sanatında Hâfız Osman Efendi ve Ekolü*, s. 62, 63.

Sanatıyla aklâm-ı sitte'nin celi-sülüs ve rik'a türlerinde yeni bir yol başlatan Hafız Osman'ın başlattığı bu yola daha sonra gelen hattatlar da birtakım güzellikler katmış ve günümüze kadar gelişerek gelen bu yol Hâfız Osman'ın eserlerinin değerinin her geçen gün daha da artmasını sağlamıştır.[38]

2. Hâfız Osman Mushafı ve Genel Şekilsel Özellikleri

Hâfız Osman'ın İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin 405 numaralı envanterinde kayıtlı bulunan nüshası 1097/1686 tarihinde İstanbul'da yazılmıştır. Ebatı 20x33 cm ölçülerinde olan eser baş taraftaki cilt kapağından sonraki yan kağıdı ile boş olan iki varak ve sondaki cilt kapağından önceki yan kağıdı ile boş olan iki varak haricinde 409 varaktan oluşmaktadır.[39] Sayfaları dikey formatta yazılan mushafta eksik sayfa bulunmamaktadır.

Mushafın cilt özelliklerine gelince kahverengi meşin deri üzerine işlenmiş olan cildin hem ön hem de arka yüzü gömme şemseli olup şemsenin her iki ucunda salbek motifi yer almaktadır. Bunun yanı sıra cildin ön ve arka yüzünde dörder adet köşebent bulunmaktadır. Bu kısımların tezyininde altın rengi kullanılmıştır. Şemsenin etrafı iç kısımdakinin dış kısımda yer alandan daha ince olduğu altın renginde zencerek ile tezyin edilmiştir. Bu zencerek arasında yer alan bordürlerde kartuş paftalar bulunmakta, ayrıca bu kartuş paftaları birbirinden ayıran salbek benzeri ögeler yer almaktadır. Paftaların iç kısmının tezyinatında bitkisel motifler kullanılmıştır. Salbek benzeri motiflerden dikey bordürlerde bulunanların içerisinde geometrik şekiller yer almakta iken yatay bordürlerde bulunanlarda bitkisel motifler bulunmaktadır.

Cildin hem ön hem de arka kapağının arka yüzünde kırmızı renk üzerine işlenmiş altın renginde şemse motifi bulunmakta, yine ciltte olduğu gibi şemsenin iki ucunda salbek motifi yer almaktadır. Bu kısım zahriye sayfası gibi tezyin edilmiştir. Her iki taraftaki cilt kapaklarından sonra yan kağıdı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra şemse altın rengi zencerekle çevrelenmiştir. Ayrıca üst ve alt kısımda birbirine paralel olan zencerekleri ortalayacak şekilde üçgen formunda üç nokta ve köşelerde birer nokta işlenmiştir.

Cildin miklebi sol kapakta yer almaktadır. Miklebin uç kısmında bir tarafı iki pafta arasında bulunan salbek ile birleşen küçük bir şemse motifi bulunmaktadır. Bordürlerin arasında cildin ön ve arka yüzünde olduğu gibi salbek benzeri motiflerle birbirine birleştirilmiş paftalar yer almaktadır. Bu paftaların birleşme noktasında çiçek formunda noktalar

[38] Derman, "Hâfız Osman", XV, 99.
[39] Dere, *Hat Sanatında Hâfız Osman Efendi ve Ekolü*, s. 119.

bulunmaktadır. Ayrıca miklep ile cilt kapağı birleştirildiğinde görüntü bakımından bir uyum bulunduğu göze çarpmaktadır. Öte yandan sertap kısmında üç adet kartuş pafta bulunmaktadır. Ortada yer alan pafta diğer ikisinden daha büyük olup içerisinde Vâkıa suresinin 79. ayeti olan "لاَ يَمَسُّهُ اِلاَّ الْمُطَهَّرُونَ"[40] ibaresi yer almaktadır.

(Mushafın ön cilt kapağı)

[40] "Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir." (Vakıa 56/79)

(Mushafın arka cilt kapağı)

(Meşin deri üzerine işlenmiş gömme şemse ile her iki ucundaki salbek motifleri)

(Cilt kapağında yer alan köşebend örnekleri)

(Şemsenin etrafında yer alan zencerek, bordür, pafta ve salbekler)

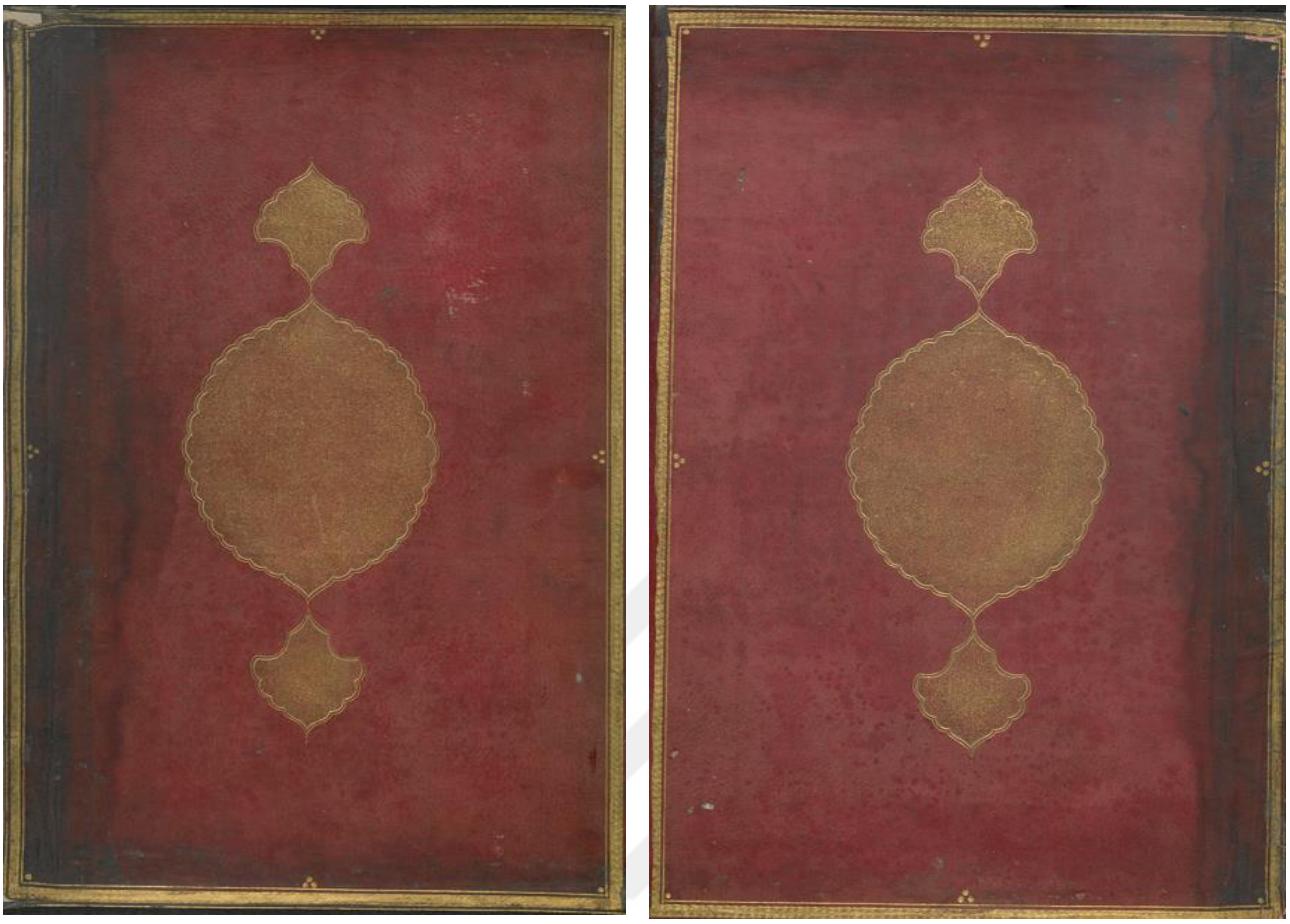

(Cildin ön ve arka kapaklarının arkasında yer alan şemse motifi)

(Cildin miklebi)

(Cildin sertap kısmı)

(Sertap kısmında yer alan ayet-i kerime)

Mushafın yan kâğıdı dahil ilk altı sayfasında herhangi bir yazı veya tezyinat yer almamaktadır. Ön cilt kapağından sonraki yan kağıdında mushafın envanter numaraları olan 405 ve 1468 rakamlarının yazılı olduğu görülmektedir.

(Mushafın envanter numaralarının yazılı olduğu yan kâğıdı)

Mushaftaki vr. 1a'da padişahın mührü, eserin vakfiyesi ayrıca Haremeyni'ş-Şerifeyn müfettişi Şeyhzade Ahmed'e ait Farsça yazılmış başka bir mühür, eserin bulunduğu müzenin Arapça ismi ve bir de tarih yer almaktadır.

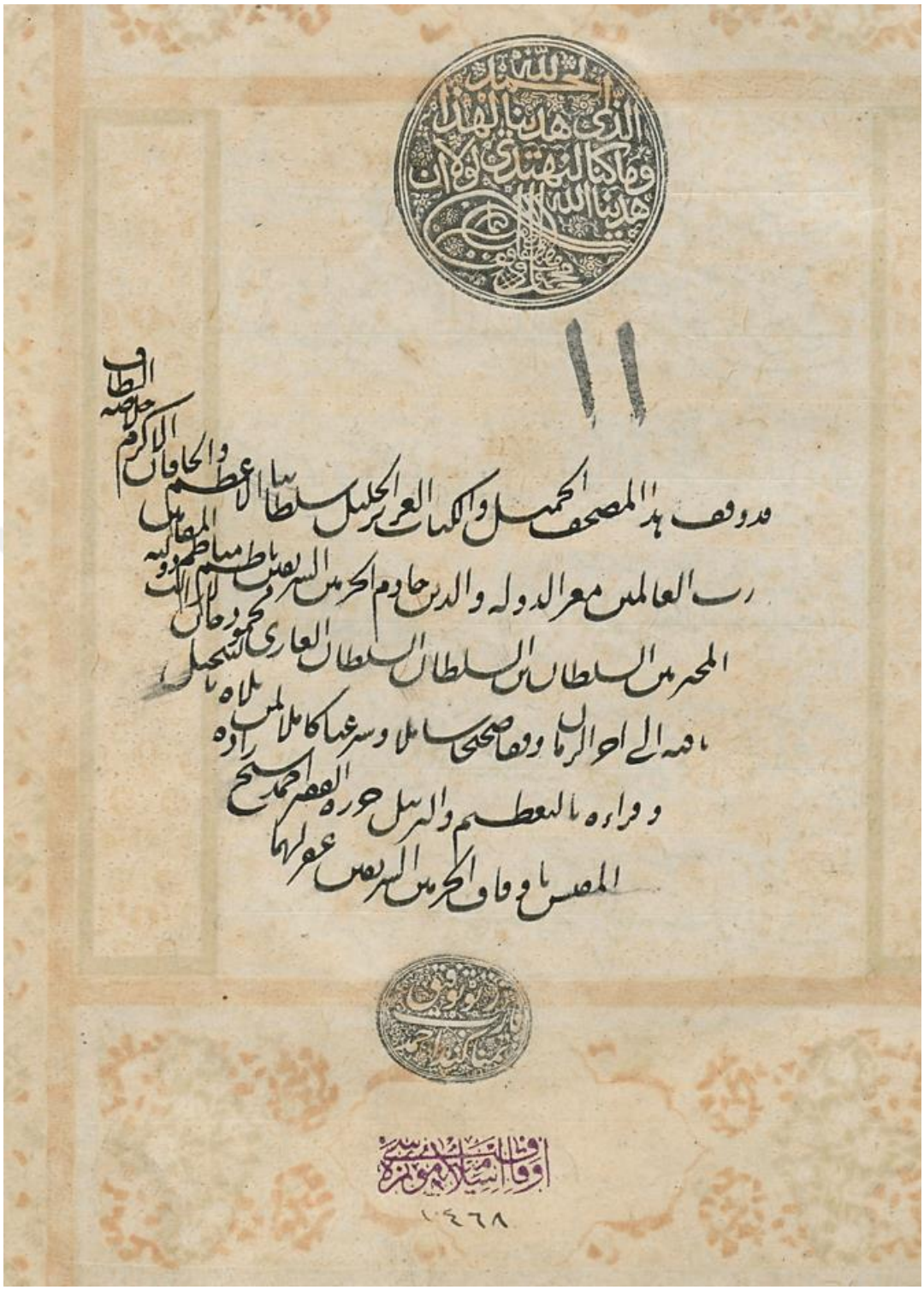

(vr. 1a'da eserin vakfiyesinin ve padişahın mührünün bulunduğu sayfa)

Padişahın mühründe A'raf suresinin 43. Ayeti olan الحمد لله الذي هدينا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدينا الله[41] ayeti yer almaktadır. Diğer mühürde ise Farsça يا رب زتو توفيق تمنا كند أحمد[42]

[41] Hidayetiyle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulamazdık.

[42] "Yâ Rab! Ahmed senden başarıyı ister."

yazmaktadır. Ayrıca bu sayfanın sonunda أوقاف إسلامية موزه سي yazmakta olup alt kısmında da 1468 rakamı belirtilmektedir.

Vakfiye kısmında yazılı olan metin ise şu şekildedir:

قد وقف هذا المصحف الجميل والكتاب العزيز الجليل سلطاننا الأعظم والخاقان الأكرم خلاصة ألطاف رب العالمين معز الدولة خادم الحرمين الشريفين ناظم مناظم المقامين المحرمين السلطان بن السلطان السلطان الغازي محمود خان لا زالت دولته باقية إلى آخر الزمان وقفا صحيحا شاملا وشرعيا كاملا لمن تلاه بالتحيل وقرأه بالتعظيم والترتيل حرره الفقير أحمد شيخ زادة المفتش بأوقاف الحرمين الشريفين غفر لهما.

"Bu güzel mushafı ve değerli kitabı, yüce sultanımız ve şerefli hakanımız, ilahî lütufların hulasası, devlete yücelik veren, Haremeyn-i Şerifeyn'in hizmetkârı, iki mukaddes makamın nizamını sağlayan, sultan oğlu sultan, Gazi Sultan Mahmud Han, Allah devletini ahir zamana kadar baki kılsın; düşünerek tilavet edecek, saygı göstererek ve tertile riayet ederek okuyacak olanlar için her yönüyle sahih, tamamen şer'-i şerife uygun olarak vakfetmiştir. Bu vakfiyeyi Evkaf-ı Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi, Allah her ikisini de bağışlasın, Allah'ın muhtaç kulu Şeyhzade Ahmed kaleme almıştır."

Fatiha ve Bakara surelerinin yer aldığı vr. 1b ve 2a eserin serlevha sayfalarıdır. Vr. 1b'de yer alan sure başı, yatay dikdörtgen form ile çevrili olup kitabe kısmında surenin ismi olan "سورة الفاتحة الكتاب" ibaresi yer almaktadır. İbarede yer alan الفاتحة kelimesi harf-i tarif olmaksızın yazılacağına yanlışlıkla harf-i tarifli olarak yazılmıştır. Bu durumda ibarenin doğru yazımı "سورة فاتحة الكتاب"[43] şeklinde olmalıdır. Surenin sonundaki dikdörtgen şeklindeki paftanın kitabe kısmında ise surenin nazil olduğu yeri ve ayet sayısını ifade eden "مكية وهي سبع ايات"[44] ibaresi bulunmaktadır. Her iki ibaredeki harflerin yazımında da beyaz renk kullanılmış olup zemin altın rengindedir. Fatiha suresi toplamda yedi satır olarak yazılmış olup besmele de buna dahildir. Serlevhanın vr. 2a'ya denk gelen kısmında Bakara suresinin ilk dört ayeti yazılı olmakla beraber dördüncü ayetin sadece ilk üç kelimesi yer almaktadır. Bu sayfanın üst kısmındaki sure başı bir önceki sayfada olduğu gibi yatay dikdörtgen formdadır. Kitabe kısmında bulunan "سورة البقرة مدنية وهي" [45] ibaresi ile sure ismi ve nazil olduğu mekâna dair bilgiler yer almaktadır. Kitabe bölümünde yer alan هي zamiri alt kısımdaki sure başının kitabesinde yer alan cümleye ait bir kelimedir. Aynı özelliklere sahip olan alt kısımdaki

[43] "Kitabın Başlangıç Suresi"
[44] "Sure Mekkî'dir ve yedi ayettir."
[45] "Bakara suresi, Medenîdir ve o…"

dikdörtgen paftanın kitabesindeki "ماءتان وست وثمانون اية"[46] ibaresiyle surenin ayet sayısı belirtilmektedir. Kitabe kısımlarındaki beyaz renk ile yazılan ibarelerin zemini altın rengindedir. Mushafın serlevhası tezyin edilmiştir. Vr. 33b'ye denk gelen Bakara suresinin sonunda bitkisel motiflerle tezyin edilmiş iki adet bordür bulunmaktadır. Ayrıca mushaftaki vr. 408b'de ise hatim duasının bulunduğu görülmektedir.

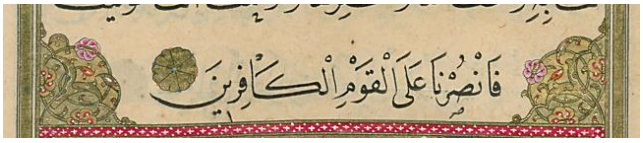

(vr. 33b'de yer alan tezyinat)

Mushafın vr. 409a sayfasında ferağ kaydının bulunduğunu görmekteyiz. Başlangıç kısmında hamdele ve salvele yer alan ferağ kısmında şöyle yazmaktadır:

كتبه العبد الفقير الى رحمة ربه القدير، سمي جامع القرآن الشهير بحافظ عثمان، راجيا لطف ربه المنان، انه منبع الاحسان والغفران، ومناجيا شفاعة مهبط الفرقان، في يوم الحشر والميزان، راقما على ما وافق مصحف الشيخ المعروف بعلى القاري المكي بين الفحول والأعيان، قد وقع الفراغ في أوائل شهر شعبان بعناية ربه الديان في سنة سبع وتسعين وألف من هجرة من له العز والشرف

"Bu mushafı, Kur'an camii'nin (Yani Hz. Osman'ın) adaşı olan ve Hâfız Osman olarak tanınan -ki kudret sahibi Allah'ın rahmetine muhtaçtır- yazmış, bunu da ulema ve ileri gelen zevat arasında Ali el-Kârî el-Mekkî olarak bilinen zatın mushafına muvafık olarak kaleme almıştır. Allah'ın inayetiyle yazma işinin bitimi, izzet ve şeref sahibi Hz. Peygamber'in hicretinin bin doksan yedinci yılı şaban ayı başlarında vuku bulmuştur."[47]

Ferağ kaydından Hâfız Osman'ın mushafı yazarken Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) mushafını esas aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca müzehhib isminin ferağ kaydında yazılmadığı görülmektedir. Bunun sebebi tezhibi yapan şahsın adının bir önceki sayfada bulunan hatim duasının sol alt kısmında "ذهبه حسن" şeklinde belirtilmesidir. Bu ibareden müzehhibin adının Hasan olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan ferağ kaydında mushafı yazarken hangi kıraatin esas alındığı ifade edilmemiştir.

[46] "…iki yüz seksen altı ayettir."
[47] Metnin tercümesi için ayrıca bkz. Muhammet Abay, "Mushaf İmlasında Ali el-Kārî Tarzı Meselesi", *Usul İslam Araştırmaları* 23/23 (2015), s. 23.

(vr. 408b'deki hatim duasının sol alt kısmında müzehhib isminin yazılı olduğu pafta)

Mushaftaki vr. 409b'de vakf işaretleri ve mushaftaki bazı işaretlere dair bilgilerin verildiği Farsça bir metin mevcuttur.

(vr. 409b'de yer alan Farsça metin)

“Bedânki م alâmet-i vakf-ı lâzım est ki egêr vasıl koned mânâ fâsid mîşeved. Ve ba’zî gofte end havfi küfr est. Ve ط alâmet-i vakf-ı mutlak est. Yani mukayyed beyekî êz luzûm ve cevâz-ı ruhsat ve ğayrihâ nîst. Ve ج ibâret êz câiz est ki mîtevân istâden mîtevân kuzeşten ammâ istâden evlâ est. Ve ز alâmet-i mücevvez est ki kuzeşten evlâ est. Ve ص alâmet-i murahhas est ki egêr tengî nefes vâkî’ şeved mî bâyed istâden. Ve لا ibâret êz adem-i vakf est ve egêr vakf koned bâyed iâde kêrdên ân kelimera be vasl ve egêr ayet ve لا bâşed nîz mî bâyed kuzeşten ammâ egêr istend hâcet-i iâde nîst. Ve ق ibâret êz kad kîle est yâni êz kurrâ vakf kerde end ammâ gufde end kî evlâ vasl est. Ve قف yani istâden evlâ est. Ve ك ibâret ez كذلك est yani her vakfî ki pîş ez û güzeşte bâşed în hükmü emân dayed.

Fasl bedân ki meyân-ı Kûfiyân ve Basriyân hilâf vâki’ şude est. Der aded-i âyât ba’zî êz suver pez egêr muvâfık bâşênd der her penc ayet alamet-i ه mî nevîsend. Ve der her deh ayet alamât ء. Ve egêr hilâf bâşed êz berâyi Kûfîyân hemîn dû remz mî nevîsend ve êz berây-ı Basriyân der her hams خب mî nevîsend. Ve der aşr عب mî nevîsend tâ tefrika şeved ve تب alamet-i ânest ki nezdi Basriyân seri âyet ve nezdi Kûfiyân ayet nîst ve der لب ber aksi înest.”

“*Bilesin ki! م harfi vakf-ı lazımın alametidir. Eğer durmaz da vasıl yaparsa (geçerse) mânâ fâsid olur. Bazıları demişlerdir ki (burada vasl yapanların) küfründen korkulur.* ط *harfine gelince vakf-ı mutlakın alametidir, yani mutlak manada mukayyet değildir; (yani) vakf-ı lazım denemez, ruhsata izin vardır denemez ve bunların dışında başka bir şey de denemez.* ج *harfine gelince câiz demektir ki durmak mümkündür, geçmek de mümkündür ama durmak daha evlâdır. Ve* ز *harfine gelince mücevvezin alametidir ki burada geçmek evlâdır.* ص *harfine gelince ruhsat alametidir ki okurken nefes dağılırsa durmak mümkündür. Ve* لا *harfine gelince durmamaktan ibarettir ve eğer dururs o kelimeyi vasıl ile geriden almak gerekir ve eğer hem bir ayet başı olup hem de* لا *olursa bile geçmek gerekir fakat dururs geriden almak gerekmez.* ق *harfine gelince “قد قيل" demekten ibarettir yani “bazı kurrâlar vakf etmiştir diyenler de olmuştur fakat evlâ olan geçmektir” demişlerdir. Ve* قف *harflerine gelince evlâ olan durmaktır. Ve* ك *harfine gelince* كذلك *(önceki gibi) demektir, yani daha önce gelen vakf işareti ne ise bu da aynı hükümdedir.*

Bölüm (Fasl): Bilesin ki! Kûfîler ile Basrîler arasında ayetlerin sayısı konusunda ihtilaf vâki olmuştur. Bazı sureler konusunda her ne kadar muvafık iseler de her beş ayetten sonra “ه” alametini yazarlar. Ve her on ayetten sonra da “ء” alameti yazarlar. Eğer aralarında bir ihtilaf var ise Kûfeliler için aynı iki remzi yazarlar ve Basrîler için ise her beş ayette bir “خب” yazarlar, her on ayette bir de “عب” yazarlar tâ ki ikisi arasında fark olsun. Ve

"تب" şunun alametidir ki Basrîlere göre ayetin başıdır. Kûfelilere göre ise ayet değildir. "لب" harflerine gelince bunun tersi bir durum söz konusudur."[48] Bu metinde yer alan bilgiler Ayetler ve Fasılalar başlığı altında kapsamlı bir şekilde açıklanacaktır.

3. Mushafın Sayfa Yapısı ve Zabt Yönünden Tahlili

3.1. Sayfa ve Satır Düzeni

Mushaf incelendiğinde sayfaların on bir satırdan müteşekkil olduğu ve tüm sayfalarda bu ölçüye riayet edildiği görülmektedir. Nitekim bu sebepten dolayı surelere ait bilgilerin yer aldığı sure başı kısmı için iki satırlık, besmele için ise bir satırlık yer ayrılarak tüm sayfalarda on bir satırlık bu ölçüye uyulmuştur. Ayrıca sayfalardaki satırların başladığı ve bittiği yerlerin diziminin belirli bir düzen içerisinde olduğu göze çarpmaktadır. Öte yandan bazı ayetlerin duruma göre sıkışık veya seyrek yazıldığı yerler mevcuttur. Ayrıca bazı ayetlerin aynı sayfaya sığdırılmasına özen gösterilmeyip ayetin yarısının bir sayfada diğer yarısının da takip eden sayfada yazıldığı gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra bütün sayfaların üst köşesinde sayfa numaraları bulunmaktadır. Ayrıca sağ tarafta bulunan sayfaların sol alt köşesinde bir sonraki sayfanın ilk kelimesi yazılmıştır.

3.2. Mushafın Zabt Yönü

Kur'an-ı Kerim sayfaları ayet metinleri haricinde bir takım yazı ve semboller ihtiva etmektedir. Bunlardan her birinin farklı bir fonksiyonu bulunmaktadır. Zabt olarak ifade ettiğimiz bu yazı ve sembolleri bu kısımda ayrı ayrı başlıklar altında ele alacağız. Böylelikle tezimizin konusunu oluşturan mushafın zabt yönünden mushaf tarihine olan katkıları ortaya konacaktır.

3.2.1. Cüzler ve Hizbler

Mushafta otuzlu cüz sistemi kullanıldığı görülmektedir.[49] Cüz başlangıcını ifade etmek üzere sayfanın kenarına kayıt düşülmüştür. Cüzün başladığı ayetin başında الجزء ibaresi ve bu ibarenin altında cüz numarasının yazılı olduğu bir cüz gülüne yer verilmiştir. Sadece on beşinci cüzün gülünde cüz numarası ibarenin sağ alt yanına yazılmıştır. On altıncı cüz gülünün rakam kısmında sayının belirginliğini azaltan bir silinme meydana geldiği dikkati çekmektedir. Dört rakamının bulunduğu cüz numaraları yazılırken dört rakamının yazımında normalden farklı bir

[48] Farsça metnin okunuşunu ve tercümesini bu çalışma için bana lütfeden Prof. Dr. Necdet Tosun hocamıza teşekkür ederim.
[49] Cüz hakkında geniş bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Cüz", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), VIII, 147, 148.

sembol kullanılmıştır. Fatiha suresinin bulunduğu sayfada serlevha tezhibinin bulunması sebebiyle[50] bu surenin ilk ayetine denk gelen birinci cüzün başlangıcını ifade etmek için cüz gülü kullanılmamıştır. Bu sebepten ötürü mushafta yirmi dokuz adet cüz gülü bulunmaktadır. Cüz güllerinin tezyinatında farklı formlar kullanıldığı görülmektedir. Cüz sonlarına işaret etmek için herhangi bir sembol veya yazı mevcut değildir.

Başında cüz başı olduğuna dair kayıt bulunan ayetler şöyledir: (1) Fatiha 1/1, (2) Bakara 2/144, (3) Bakara 2/256, (4) Al-i İmran 3/93, (5) Nisa 4/24, (6) Nisa 4/148, (7) Maide 5/87, (8) En'am 6/112, (9) A'raf 7/89, (10) Enfal 8/42, (11) Tevbe 9/94, (12) Hud 11/6, (13) Yusuf 12/53, (14) Hicr 15/1, (15) İsra 17/1, (16) Kehf 18/75, (17) Enbiya 21/1, (18) Mü'minun 23/1, (19) Furkan 25/21, (20) Neml 27/57, (21) Ankebut 29/46, (22) Ahzab 33/31, (23) Yasin 36/28, (24) Zümer 39/33, (25) Fussilet 41/46, (26) Casiye 45/33, (27) Zariyat 51/30, (28) Mücadele 58/1, (29) Mülk 67/1 (30) Nebe 78/1.

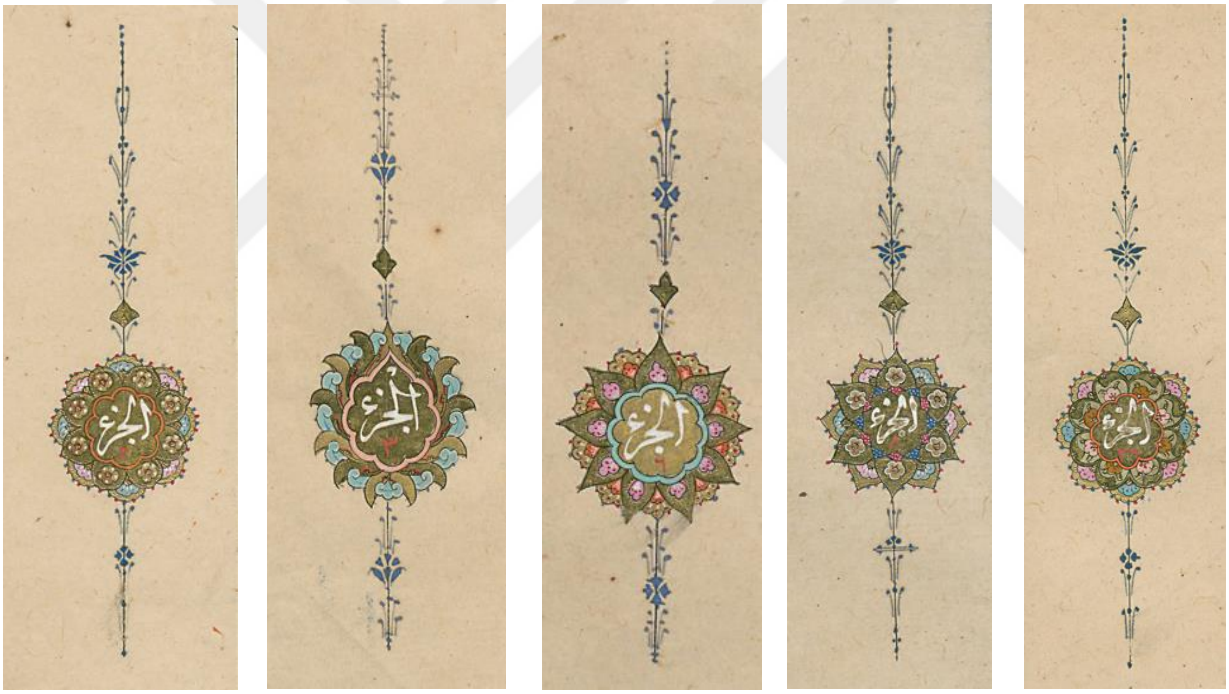

(Mushafta yer alan cüz gülü örnekleri)

[50] Ayşe Tanrıver Celasin, "XVI. Yüzyıl Mushaf Güllerinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Üç Kur'an-ı Kerim Kapsamında İncelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2013), s. 108.

(Dört rakamının farklı yazıldığı 4, 14 ve 24. cüz gülleri)

(vr .185b'deki cüz numarasının ibarenin sağ alt tarafına yazıldığı 15. cüz gülü)

(vr. 199b'deki 16. cüz gülünde meydana gelen silinme)

Hafız Osman Mushafı'nın otuzlu cüz sistemine göre taksim edilmesinin yanı sıra mushafta doksan adet hizb bulunmakta, dolayısıyla hizblerin taksimatında yüz yirmili sistemin esas alındığı görülmektedir.[51] Bunun yanı sıra hizbleri ifade etmek için hizb başlangıcına denk gelen ayetlerin başında farklı motiflerle tezyin edilmiş hizb güllerine yer verilmiştir. Bu güllerin içerisine حزب ibaresi yazılmıştır. Öte yandan bazı yerlerde ibarenin alt kısmında ا ve ح harflerinin minyatürleri bulunmaktadır. Bunlardan ا harfinin yazılış sebebi bilinmemektedir. ح harfinin minyatürünün ise ibarede yer alan ح harfini noktalı olan benzerlerinden ayırmak için yazıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca vr. 83a'da hizb gülündeki ibare büyük oranda silinmiştir.

[51] Hizb hakkında geniş bilgi için bkz. Maşalı, "Mushaf", XXXI, 242, 248.

(Hizb gülü örnekleri)

(vr. 83a'daki ibarenin silindiği hizb gülü)

3.2.2. Sureler

Hâfız Osman Mushafı'nda surelerin isimleri özel olarak tezyin edilmiş olan sure başı kısımlarına yazılmıştır.[52] İki satırlık bir yer ayrılmış olan bu bölümlerde sure isimleri "Sûratu'l-Mâide", "Sûratu'l-En'âm" şeklinde tek bir yöntemle yazılmıştır. Bazı surelerin yaygın olmayan isimleriyle yazıldığı da görülmektedir. "Sûratu'l-Kitâl", "Sûratu'd-Dehr", "Sûratu Kuvvirat", "Sûratu İnşekkat" ve "Sûratu'l-Leheb" bu şekilde yazılan surelerdir. Bunun yanı sıra besmeleler için de birer satırlık yer ayrılmıştır.

Mushafta surelerin ihtiva ettiği ayet sayısına dair bilgilere sure başı kısımlarında yer verildiği görülmektedir. Mushaf bu açıdan incelemeye tabi tutulduğunda bu kısımlarda yer alan ayet sayılarıyla bazı surelerdeki ayet sayıları arasında bir ihtilaf bulunduğu göze çarpmaktadır. Söz gelimi sure başı kısmında 286 ayet olduğu belirtilen Bakara suresinin mushafta 289 ayet olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi olarak hattat ile müzehhibin farklı kimseler olması ve tezhibin daha sonra yapılması gösterilebilir. Başka bir deyişle müzehhib süslemeleri hattat

[52] Sure hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülhamit Birışık, "Sure", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), XXXVII, 538, 539.

yazdıktan sonra yaptığı için ayet sayılarını yaygın görüşe göre yazmış dolayısıyla böyle bir çelişkinin vuku bulmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim Hâfız Osman tarafından yazılan mushafın hatim duasının sonunda belirtildiği üzere Hasan isimli bir müzehhib tarafından tezhib edilmesi bu görüşü doğrulamaktadır.

Bunun yanı sıra mushafta genel olarak ayetleri numaralandırmada Kûfî sistemin esas alındığını söylemek mümkündür. Ancak tüm surelerdeki ayet sonlarının Kûfî sistem ile birebir uyumlu olduğu şeklinde bir sonuca varmamız mümkün gözükmemektedir. Bunun sebebi bazı ayetlerin Kûfî sistemde ayet sonu kabul edilmemesine rağmen tezimizin konusunu oluşturan mushafta ayet sonu olarak gösterilmiş olmasıdır. Hâfız Osman Mushafı'nın Kûfî sistemle farklılık arz ettiği yerlere gelecek olursak mushafta ayet sonu kabul edilip Kûfî sistemde ayet sonu kabul edilmeyen yerler şu şekildedir: (1) Bakara 2/114, 236, 257; (2) Maide 5/1, 16, 25, 57; (3) En'am 6/73, 162; (4) A'raf 7/29, 142; (5) Enfal 8/36, 43; (6) Tevbe 9/3; (7) Ra'd 13/5, 17, 45; (8) İbrahim 14/6; (9) Nahl 16/62; (10) Kehf 18/32, 86, 89; (11) Meryem 19/26, 76; (12) Taha 20/14, 41, 85, 125; (13) Hacc 22/78; (14) Furkan 25/19; (15) Neml 27/44; (16) Kasas 28/23; (17) Ankebut 29/65; (18) Zümer 39/3; (19) Mü'min 40/46; (20) Zuhruf 43/52; (21) Vakıa 56/8, 10, 29, 44; (22) Nuh 71/23, 26; (23) Nebe 78/40; (24) Şems 91/14; (25) Zilzal 99/6.

Kûfî sistemde ayet sonu kabul edilip Hâfız Osman Mushafı'nda ayet sonu kabul edilmeyen sekiz tane yer vardır. Bunlar: (1) Enfal 8/64'teki وَبِالْمُؤْمِنِينَ, (2) Hicr 15/45'teki عُيُونٍ, (3) Kehf 18/23'teki غَدًا, (4) Taha 20/134'teki الدُّنْيَا, (5) Saffat 37/8'deki جَانِبٍ, (6) Saffat 37/21'deki يَعْبُدُونَ, (7) Fussilet 41/31'deki تَدَّعُونَ, (8) Şura 42/1'deki حم kelimeleridir. Ayrıca mushafta bunların Kûfî sistemde ayet sonu kabul edildiklerini belirtmek için لب sembolü koyulmuştur.

Surelerin Mekkî veya Medenî oluşları ile ilgili bilgilere sure başlarında yer verildiği görülmektedir. Verilen bu bilgilerden hareketle yaptığımız tespite göre mushafta seksen dört adet Mekkî sure ve otuz adet de Medenî sure bulunmaktadır. Ayrıca bilindiği üzere bazı surelerin Mekkî ve Medenî oluşları ile ilgili görüşlerin farklılık arz ettiği yerler mevcuttur. Bu gibi ihtilafa konu olan surelerde Hâfız Osman'ın tek bir görüşü esas aldığı görülmektedir. Öte yandan Hâfız Osman Mushafı'nın sekiz yer dışında surelerin Mekkî ve Medenî oluşları hususunda Danî'nin *el-Beyân* adlı eseriyle uyumlu olduğu söylenebilir.[53]

[53] Mekkî veya Medenî olma hususunda farklılık arz eden yerler için bkz. tablo.

Aşağıdaki tabloda tezimizde ele aldığımız mushaftaki malumatlar ile Dânî'nin *el-Beyân fî addi âyi'l-Kur'ân* eserindeki sure isimleri, ayet sayısı ve surelerin Mekkî ve Medenî oluşları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu sayede her iki eserde yer alan bilgiler arasında bir mukayese yapılarak benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur.

Ayet Sayısı	Mekkî-Medenî Dânî	Mekkî-Medenî Hâfız Osman	Dânî Sure İsmi	Hâfız Osman Sure İsmi	Sure No
7	مدنية	مكية	سورة الحمد[54]	سورة فاتحة[55] الكتاب	1
289	مدنية	مدنية	سورة البقرة	سورة البقرة	2
200	مدنية	مدنية	سورة آل عمران	سورة آل عمران	3
176	مدنية	مدنية	سورة النساء	سورة النساء	4
124	مدنية	مدنية	سورة المائدة	سورة المائدة	5
166	مكية	مكية	سورة الأنعام	سورة الأنعام	6
208	مكية	مكية	سورة الأعراف	سورة الأعراف	7
76	مدنية	مدنية	سورة الأنفال	سورة الأنفال	8
130	مدنية	مدنية	سورة التوبة	سورة التوبة	9
109	مكية	مكية	سورة يونس عليه السلام[56]	سورة يونس	10
123	مكية	مكية	سورة هود عليه السلام[57]	سورة هود	11
111	مكية	مكية	سورة يوسف عليه السلام[58]	سورة يوسف	12
46	مكية	مدنية	سورة الرعد	سورة الرعد	13
53	مكية	مكية	سورة ابراهيم عليه السلام[59]	سورة إبراهيم	14
98	مكية	مكية	سورة الحجر	سورة الحجر	15
129	مكية	مدنية	سورة النحل	سورة النحل	16
111	مكية	مكية	سورة الإسراء	سورة الإسراء	17
112	مكية	مكية	سورة الكهف	سورة الكهف	18
100	مكية	مكية	سورة مريم	سورة مريم	19
138	مكية	مكية	سورة طه	سورة طه	20
112	مكية	مكية	سورة الأنبياء	سورة الأنبياء	21
79	مكية	مدنية	سورة الحج	سورة الحج	22
118	مكية	مكية	سورة المؤمنون	سورة المؤمنون	23
64	مدنية	مدنية	سورة النور	سورة النور	24
78	مكية	مكية	سورة الفرقان	سورة الفرقان	25
227	مكية	مكية	سورة الشعراء	سورة الشعرا	26
94	مكية	مكية	سورة النمل	سورة النمل	27
89	مكية	مكية	سورة القصص	سورة القصص	28
70	مكية	مكية	سورة العنكبوت	سورة العنكبوت	29
60	مكية	مكية	سورة الروم	سورة الروم	30
34	مكية	مكية	سورة لقمان	سورة لقمان	31
30	مكية	مكية	سورة السجدة	سورة السجدة	32
73	مدنية	مدنية	سورة الأحزاب	سورة الأحزاب	33
54	مكية	مكية	سورة سبأ	سورة سبأ	34

[54] Ebu Amr ed-Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân* (Kuveyt: Merkezü'l-Mahtutat ve't-Türas ve'l-Vesaik, 1994), s. 139.

[55] فاتحة kelimesinin mushafta harfi tarifli olarak hatalı şekilde yazıldığı yukarıda belirtmiştir. Bu tabloda kelimenin harf-i tarifsiz şekildeki doğru yazımı esas alınmıştır.

[56] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 163.

[57] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 165.

[58] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 167.

[59] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 171.

35	سورة فاطر	سورة الملائكة[60]	مكية	مكية	45
36	سورة يس	سورة يس	مكية	مكية	83
37	سورة الصافات	سورة الصافات	مكية	مكية	180
38	سورة ص	سورة ص	مكية	مكية	88
39	سورة الزمر	سورة الزمر	مكية	مكية	76
40	سورة المؤمن	سورة المؤمن	مكية	مكية	86
41	سورة فصلت	سورة حم السجدة[61]	مكية	مكية	53
42	سورة الشورى	سورة الشورى	مكية	مكية	52
43	سورة الزخرف	سورة الزخرف	مكية	مكية	90
44	سورة الدخان	سورة الدخان	مكية	مكية	59
45	سورة الجاثية	سورة الجاثية	مكية	مكية	37
46	سورة الأحقاف	سورة الأحقاف	مكية	مكية	35
47	سورة القتال	سورة محمد عليه السلام[62]	مدنية	مدنية	38
48	سورة الفتح	سورة الفتح	مدنية	مدنية	29
49	سورة الحجرات	سورة الحجرات	مدنية	مدنية	18
50	سورة ق	سورة ق	مكية	مكية	45
51	سورة الذاريات	سورة الذاريات	مكية	مكية	60
52	سورة الطور	سورة الطور	مكية	مكية	49
53	سورة النجم	سورة النجم	مكية	مكية	62
54	سورة القمر	سورة القمر	مكية	مكية	55
55	سورة الرحمـن	سورة الرحمن عز وجل[63]	مكية	مكية	78
56	سورة الواقعة	سورة الواقعة	مكية	مكية	100
57	سورة الحديد	سورة الحديد	مدنية	مدنية	29
58	سورة المجادلة	سورة المجادلة	مدنية	مدنية	22
59	سورة الحشر	سورة الحشر	مدنية	مدنية	24
60	سورة الممتحنة	سورة الممتحنة	مدنية	مدنية	13
61	سورة الصف	سورة الصف	مدنية	مدنية	14
62	سورة الجمعة	سورة الجمعة	مدنية	مدنية	11
63	سورة المنافقون	سورة المنافقون	مدنية	مدنية	11
64	سورة التغابن	سورة التغابن	مدنية	مدنية	18
65	سورة الطلاق	سورة الطلاق	مدنية	مدنية	12
66	سورة التحريم	سورة التحريم	مدنية	مدنية	12
67	سورة الملك	سورة الملك	مكية	مكية	30
68	سورة القلم	سورة القلم	مكية	مكية	52
69	سورة الحاقة	سورة الحاقة	مكية	مكية	52
70	سورة المعارج	سورة الواقع[64]	مكية	مكية	44
71	سورة نوح	سورة نوح عليه السلام[65]	مكية	مكية	30
72	سورة الجن	سورة الجن	مكية	مكية	28
73	سورة المزمل	سورة المزمل	مكية	مكية	20
74	سورة المدثر	سورة المدثر	مكية	مكية	56
75	سورة القيامة	سورة القيامة	مكية	مكية	40
76	سورة الدهر	سورة الإنسان	مدنية	مكية	31
77	سورة المرسلات	سورة المرسلات	مكية	مكية	50

[60] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 210.
[61] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 220.
[62] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 228.
[63] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 237.
[64] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 254.
[65] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 255.

78	سورة النبأ	سورة التساؤل[66]	مكية	مكية	41
79	سورة النازعات	سورة النازعات	مكية	مكية	46
80	سورة عبس	سورة عبس	مكية	مكية	42
81	سورة كورت	سورة التكوير	مكية	مكية	28
82	سورة الانفطار	سورة الانفطار	مكية	مكية	19
83	سورة المطففين	سورة التطفيف[67]	مدنية	مكية	36
84	سورة انشقت	سورة الانشقاق	مكية	مكية	25
85	سورة البروج	سورة البروج	مكية	مكية	22
86	سورة الطارق	سورة الطارق	مكية	مكية	17
87	سورة الأعلى	سورة الأعلى عز وجل[68]	مكية	مكية	19
88	سورة الغاشية	سورة الغاشية	مكية	مكية	26
89	سورة الفجر	سورة والفجر[69]	مكية	مكية	30
90	سورة البلد	سورة البلد	مكية	مكية	20
91	سورة الشمس	سورة والشمس وضحاها[70]	مكية	مكية	16
92	سورة الليل	سورة والليل[71]	مكية	مكية	21
93	سورة الضحى	سورة والضحى[72]	مكية	مكية	11
94	سورة الإنشراح	سورة ألم نشرح[73]	مكية	مكية	8
95	سورة التين	سورة والتين[74]	مكية	مكية	8
96	سورة العلق	سورة العلق	مكية	مكية	19
97	سورة القدر	سورة القدر	مدنية	مدنية	5
98	سورة البينة	سورة القيمة[75]	مدنية	مدنية	8
99	سورة الزلزال	سورة إذا زلزلت[76]	مدنية	مكية	9
100	سورة العاديات	سورة والعاديات[77]	مكية	مكية	11
101	سورة القارعة	سورة القارعة	مكية	مكية	11
102	سورة التكاثر	سورة ألهاكم[78]	مكية	مكية	8
103	سورة العصر	سورة والعصر[79]	مكية	مكية	3
104	سورة الهمزة	سورة الهمزة	مكية	مكية	9
105	سورة الفيل	سورة الفيل	مكية	مكية	5
106	سورة قريش	سورة قريش	مكية	مكية	4
107	سورة الماعون	سورة أرأيت[80]	مكية	مكية	7
108	سورة الكوثر	سورة الكوثر	مكية	مكية	3
109	سورة الكافرون	سورة الكافرون	مكية	مكية	6
110	سورة النصر	سورة النصر	مدنية	مدنية	3
111	سورة اللهب	سورة المسد[81]	مكية	مكية	5
112	سورة الإخلاص	سورة الصمد[82]	مكية	مكية	4

[66] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 262.
[67] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 267.
[68] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 271.
[69] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 273.
[70] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 275.
[71] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 276.
[72] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 277.
[73] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 278.
[74] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 279.
[75] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 282.
[76] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 283.
[77] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 284.
[78] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 286.
[79] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 287.
[80] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 291.
[81] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 295.
[82] Dânî, *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*, s. 296.

113	سورة الفلق	سورة الفلق	مكية	مدنية	5
114	سورة الناس	سورة الناس	مكية	مدنية	6

3.2.3. Tahmis ve Taşir işaretleri

Hâfız Osman Mushaf'ında beşerli ayet gruplarını ifade etmek amacıyla tahmis işareti olarak ebced değeri beş olan "ه" harfi kullanılmıştır. Aynı şekilde onarlı ayet gruplarını ifade etmek amacıyla taşir işareti olarak da "aşere" kelimesinin ilk harfi olan "ع" harfinin baş kısmı olan ع (ayn-ı betrâ) işareti kullanılmıştır. Mushaftaki tahmis işaretleri ayetlerin beş, on, on beş vb. ayet gruplarını ifade etmekteyken taşir işaretleri sayesinde de ayetlerin on, yirmi, otuz vb. şekilde tespiti kolaylaştırılmıştır.

(Bakara 2/35'teki tahmis işareti)

(Bakara 2/31'deki taşir işareti)

3.2.4. Ayetler ve Fasılalar

Hâfız Osman Mushafı'ndaki ayetlerin sonunda altın renginde altılı penç motifli bir durak işareti bulunmaktadır. Bu işaret ortasında mavi renkte bir nokta barındırmakta olup uçlarında kırmızı ve mavi renkli noktaların mevcut olduğu çizgilerle altı parçaya ayrılmıştır. Bunun yanı sıra durak işaretlerinin içerisine ayet numaraları yazılmamıştır. Ayrıca bazı durak işaretleri satıra sığdırılamadığı için kimi zaman ayetin son kelimesinin üzerine gelecek şekilde bazen de ayetlerin etrafındaki çerçevenin dışına taşacak şekilde tezyin edilmiştir.

Bunun yanı sıra bazı ayetlerin sonuna bahsettiğimiz durak işareti yerine kırmızı bir noktanın konulduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak hattatın mushafı yazarken durak işaretinin tezyini için boşluk bırakmayı unutmuş olması gösterilebilir. Sonuna durak işareti yerine kırmızı nokta konulan ayetler şunlardır: (1) Bakara 2/176, (2) Nuh 71/5. Ayrıca Fâtır 35/32'de yine durak gülü yerine ortasında kırmızı renkte nokta yer alan aynı renkte çizilmiş bir daire bulunmaktadır. Öte yandan Vâkıa 56/92'nin sonunda bulunan durak işaretinin mushaftaki diğer durak işaretlerinden boyut olarak daha küçük olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca bu işaret, çizgilerin ucunda kırmızı ve mavi renkte noktalar bulunmaması, bunun yerine her bir parça

içinde beyaz noktalar ihtiva etmesi bakımından da diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Hud 11/122 ve 11/123'te ise ayetlerin sonundaki durak işaretleri diğerlerinden farklı bir şekilde tezyin edilmiştir.

(En'am 6/34'teki çerçevenin dışına taşan durak işareti)

(Hicr 15/51'deki ayetin son kelimesinin üzerine tezyin edilmiş durak işareti)

(Bakara 2/176'daki durak işareti yerine konmuş olan kırmızı nokta)

(Nuh 71/5'teki durak işareti yerine konmuş olan kırmızı nokta)

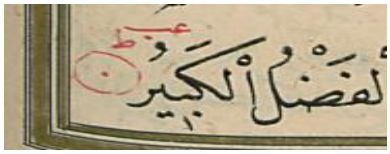

(Fatır 35/32'deki daire şeklindeki durak işareti)

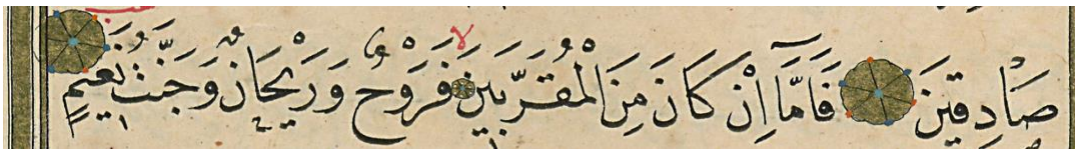

(Vâkıa 56/92'deki durak işareti)

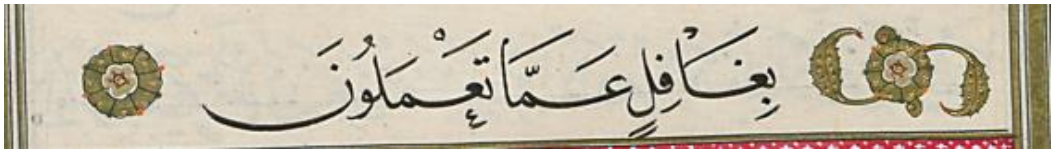

(Hud 11/122 ve 11/123'teki durak işaretleri)

Mushafta Fatiha, Bakara, Haşr ve Leheb surelerinin başındaki besmelelerin sonuna durak işareti konmuştur. Bu durumun sebebi besmelenin sureye dahil veya sureden müstakil bir ayet sayılmasıdır. Ancak bunların sırf dekoratif bir unsur olarak konulmuş olması da muhtemeldir. Bunlardan Fatiha suresinde yer alan besmele Kûfî ve Mekkî ayet sistemlerine uymakta iken diğerleri hiçbir ayet sistemiyle uyumlu değildir.

Ayetlerin sonlarında hangi ayet sistemine uygun olduklarını belirtmek amacıyla bazı harfler kullanılarak birtakım işaretler konulmuştur. Surelerdeki ayetlerde genel olarak Kûfî sistemin esas alındığını ve bu sisteme göre her beş ayette bir "ه" remzinin, her on ayette bir de "ء" remzinin konulduğunu daha önce ifade etmiştik. Bunun yanı sıra durak sonlarında birtakım manalar ihtiva eden ve harflerden oluşan farklı semboller bulunduğunu da görmekteyiz. Bu sembollerin koyulma sebebi Basrî ayet sistemi ile Kûfî ayet sisteminin ihtilaf ettiği yerleri belirtmektir. Buna göre açılımı "خمس بصري" olan خب remzi Basrî sistemde her beş ayette bir yazılan bir semboldür. عب remzine gelecek olursak bu sembolün açılımı "عشر بصري" olup Basrî sistemde her on ayette bir yazılır. Yine mushaftaki bir başka remz olan تب Basrîlere göre ayet başını ifade etmekteyken لب remzi Kûfelilere göre ayet başını ifade etmektedir.

Hâfız Osman Mushafı vakf konusu bağlamında bir incelemeye tabi tutulduğunda ayetlerde yukarıda bahsi geçen durak işaretleri haricinde vakf için birtakım harfler kullanıldığı görülmektedir. Yukarıdaki Farsça metinde mushaftaki vakf işaretleri ve bunların hükümlerine dair bilgilere yer verildiğinden daha önce söz etmiştik. Aşağıdaki tabloda bu vakf işaretleri ve bunların Farsça metinde belirtilen hükümleri yer almaktadır.

Hüküm	**İşaret**	**Vakf Türü**
Kesinlikle vakf yapılması gerekir. Vasl yapıldığı takdirde mana fâsid olur.	م	Vakf-ı Lâzım
Vakf evlâ, vasl da câizdir.	ط	Vakf-ı Mutlak
Vakf evlâ, vasl câizdir.	ج	Vakf-ı Câiz
Vasl evlâ, vakf câizdir.	ز	Vakf-ı Mücevvez
Vasl evla, vakf câizdir.	ص	Vakf-ı Murahhas
Durmamaktan ibarettir. Eğer durulursa kelimenin vasl ile geriden alınması gerekir. Öte yandan bu işaretin ayet sonunda bulunması durumunda yine geçilir fakat vakf durumunda da geriden almak gerekmez.	لا	لا durağı
Vasl evlâ, vakf câizdir.	ق	ق durağı
Vakf evlâ, vasl câizdir.	قف	قف durağı
كذلك manasına gelmekte olup kendisinden önceki vakf işareti ile aynı hükmün geçerli olduğunu ifade eder.	ك	ك durağı

Mushafta fasılaları belirtmek için özel bir işaret kullanılmamış olup fasılalar durak işaretlerinden anlaşılmaktadır.

3.2.5. Tilavet Secdesi

Kur'an-ı Kerim'de okunduğunda veya işitildiğinde secde edilmesi istenen bazı ayet-i kerîmeler bulunmaktadır. Bu ayetlerin muhtevasına bakacak olursak bir kısmında secde edenlere yönelik övgü ve teşvik edici ifadeler bulunmakta iken bir kısmında ise secde etmekten kaçınanları yerici ve kınayıcı ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca bu ayetler ile ilgili Hz. Peygamberden birtakım rivayetler nakledilmiştir. Söz konusu rivayetlerde bu ayetlerle ilgili secde emrine yönelik ifadeler bulunmaktadır.[83]

Tilavet secdesinin hükmü meselesine gelecek olursak Hanefi alimler ve İbn Teymiyye bu ayetleri okuyan ve dinleyene secde etmenin vacip olduğunu söylemişlerdir. Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri, İbn Hazm ve Zeydîler ise sünnet olduğunu söylemişlerdir. Câferiler ise Secde, Fussilet, Necm ve Alak surelerindeki secdenin hükmünün farz diğer ayetlerdeki secdelerin ise sünnet olduğunu beyan etmişlerdir.[84]

Secde ayetlerinin sayısına gelince Hanefîler, Şafiîler, Hanbelîler, Süfyan es-Sevrî, İbn Hazm ve Zeydîler bunların sayısının on dört olduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir. Malikîler on bir tane secde ayeti bulunduğunu söylemiş, Câferîler ise bunların sayısının on beş olduğunu ifade etmişlerdir.[85]

Hâfız Osman Mushafı'nı bu açıdan ele alacak olursak secde ayetlerinin sayısının on dört olduğunu görmekteyiz. Mushafta yer alan secde ayetleri şu şekildedir: (1) A'raf 7/208, (2) Ra'd 13/16, (3) Nahl 16/49, (4) İsra 17/110, (5) Meryem 19/59, (6) Hac 22/18, (7) Furkan 25/61, (8) Neml 27/25, (9) Secde 32/15, (10) Sad 38/24, (11) Fussilet 41/36, (12) Necm 53/62, (13) İnşekkat 84/21, (14) Alak 96/19.

Ayetlerin sonuna secde ayeti olduklarını belirten içerisinde "سجدة" ibaresinin yazılı olduğu secde gülleri konulmuştur. Bu secde gülleri tezyinat bakımından kimi yerlerde birbirinden farklı özellikler arz etmektedir. Ayrıca Neml 27/25 ve Fussilet 41/36'da secde gülünün secde ayetinin değil de bir sonraki ayetler olan Neml 27/26 ve Fussilet 41/37'nin sonuna konulduğu görülmektedir. Bunun sebebi bazı alimlerin secdenin bahsi geçen ayetlerden

[83] Abdurrrahman Çetin, "Tilavet Secdesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XXXXI, 157.
[84] Çetin, "Tilavet Secdesi", XXXXI, 157.
[85] Çetin, "Tilavet Secdesi", XXXXI, 157.

sonra yapılması gerektiği görüşünde olmalarıdır. Öte yandan Secde 32/15'in sonundaki secde gülünün içerisinde ibarenin silinmiş olduğu göze çarpmaktadır. Secde gülü dikkatli bir şekilde incelendiğinde silinmeden önce حزب ibaresinin yazılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum muhtemelen سجدة ibaresi yazılacağına yanlışlıkla حزب ifadesinin yazılması, hata fark edilince de ibarenin silinmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak سجدة ibaresinin niçin tekrardan yazılmadığı anlaşılamamaktadır.

(Secde gülleri)

(Secde 32/15'te içerisindeki ibarenin silinmiş olduğu secde gülü)

3.2.6. Yazım Hataları

Hâfız Osman Mushafı'nı yazım hataları bakımından incelemeye tabi tuttuğumuzda bazı hataların bulunduğu sonucuna ulaşmaktayız. Yazım konusundaki bu hataları genel olarak kelime ile harflerin eksik veya hatalı yazımı ve nokta ile harekelerin eksik veya hatalı yazımı kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Mushafta bazı ayetler yazılırken kimi kelimelerin eksik, hatalı veya sonradan yazıldığı bazı kelimelerin ise hiç yazılmadığı görülmektedir. Hattatın unutkanlığı veya dalgın

olması bu durumun sebebi olarak gösterilebilir. Nitekim bu şekilde yazılmış olan on bir adet kelime bulunmaktadır. Sözgelimi A'raf 7/63'te geçen أَعْلَمُ kelimesinin hiç yazılmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Nahl 16/54'te مِنْكُمْ yazılması gerekirken مِنْهُمْ şeklinde yazılmıştır. Yine Nur 24/64'te إِنَّ yerine و harfi yazılmıştır. Öte yandan Neml 27/64'te بَيْنَ kelimesinin ayetteki diğer kelimelerin aksine daha küçük ve üst kısma yazılması kelimenin daha sonra yazıldığını göstermektedir. Yine Kasas 28/7'de من harfi ceri iki defa yazılmış, Ankebut 29/36'da normalde فَقَالَ şeklinde yazılması gereken kelimenin başındaki ف harfi yazılmamış ve Rum 30/39'da فَأُولَئِكَ şeklinde yazılması gereken kelime وأُولَئِكَ şeklinde yazılmıştır. Zuhruf 43/38'deki يَا لَيْتَ ibaresindeki nîdâ harfinin sıkışık şekilde yazılması ve mürekkebin renginin daha açık tonda olması sonradan eklendiğini göstermektedir. Mümtehine 60/4'teki بُرَءٰؤُا kelimesinde yer alan و harfinin üzerine hemzeyi ifade eden ayn-ı betrâ'nın yazılmadığı görülmektedir. Ayrıca Kitâl 47/32'de لَهُمْ yazılması gerekirken لَهُ yazılmıştır. Yine Hucurât 49/11'de kelimenin الاسم şeklinde yazılması gerekirken الاثم şeklinde yazılmıştır. Zilzal 99/8'de يَعْمَلْ kelimesinin ise büyük çoğunluğunun silindiği görülmektedir.

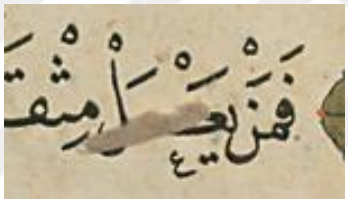

(Zilzal 99/8 يَعْمَلْ kelimesi)

Nokta ve harekelerin eksik yazımı konusuna gelecek olursak kimi yerlerde fetha, kesra ve damme harekelerin ve cezm işaretinin yazılmadığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda yanlış yazılan bu kelimeler ve doğru yazılışları verilmiştir.

Kelimenin Doğru Yazımı	Kelimenin Yanlış Yazımı	Ayet No	Sure İsmi	Sure No
وَالتَّوْرٰية	وَالتورٰية	110	سورة المائدة	5
اَوْ	اَو	94	سورة الأنعام	6
اَنْفُسَهُمْ	اَنْفسَهُمْ	131	سورة الأنعام	6
مِلَّتِكُمْ	مِلتِكُمْ	90	سورة الأعراف	7
مِنْ	منْ	152	سورة الأعراف	7
نَفْسٍ	نَفْسِ	30	سورة يونس	10
لِمَا	لمَا	100	سورة يوسف	12
خَلَقْنَا	خَلَقنَا	26	سورة الحجر	15
يَوْمَئِذٍ	يَوْمَئذٍ	88	سورة النحل	16
فَرَّقْتَ	فَرَّقتَ	96	سورة طه	20

20	سورة طه	136	مِنْ	مِنْ
22	سورة الحج	40	صَوَامِعُ	صَوَامِعُ
22	سورة الحج	53	شِقَاقٍ	شِقَاقٍ
24	سورة النور	31	بُعُولَتِهِنَّ	بُعُولَتِهِنَّ
26	سورة الشعراء	44	انَّا	اِنَّا
27	سورة النمل	24	عَنِ	عَنِ
29	سورة العنكبوت	41	انَّ	اِنَّ
30	سورة الروم	49	لمُبْلِسِينَ	لَمُبْلِسِينَ
30	سورة الروم	53	يُؤمِنُ	يُؤْمِنُ
33	سورة الأحزاب	55	نسَائِهِنَّ	نِسَائِهِنَّ
38	سورة ص	50	جَنَّاتٍ	جَنَّاتِ
38	سورة ص	74	ابْلِيسَ	اِبْلِيسَ
38	سورة ص	75	ابْلِيسُ	اِبْلِيسُ
39	سورة الزمر	60	اَيَاتِي	اَيَاتِي
46	سورة الأحقاف	32	اَوْلِيَاءُ	اَوْلِيَاءُ
47	سورة القتال	37	تَبْخَلُوا	تَبْخَلُوا
50	سورة ق	36	اَشَدَّ	اَشَدُّ
51	سورة الذاريات	54	فَتَوَلَ	فَتَوَلَّ
53	سورة النجم	57	اَزِفَةِ	اَزِفَةِ
62	سورة الجمعة	6	المَوْت	مَوْتَ
63	سورة المنافقون	4	انْ	اِنْ
68	سورة القلم	48	لِحكْمِ	لِحُكْمِ
70	سورة المعارج	44	يُوعدُونَ	يُوعَدُونَ
71	سورة نوح	1	انَّا	اِنَّا
89	سورة الفجر	8	مثْلَهَا	مِثْلَهَا
90	سورة البلد	4	الإنْسَان	الإنْسَانَ
92	سورة الليل	19	تُجزَى	تُجْزَى
96	سورة العلق	16	كَاذبَةٍ	كَاذِبَةٍ

Mushafta bazı harflerin yazımında noktalama hatası bulunmaktadır. Nitekim Bakara 2/209'daki الشَّيْطَان kelimesindeki ش harfine üç nokta yerine iki nokta koyulmuştur. Ayrıca Bakara 2/214'teki يَشَاء ve Bakara 2/258'deki شَاء kelimelerindeki ش harfinin üç noktasının normalin aksine yan yana gelecek şekilde yazıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra 56/88'deki حِينَئِذٍ kelimesinin son harfi olan ذ harfine nokta koyulmadığı tespit edilmiştir.

Mü'min 40/22'de Hâfız Osman ayeti önce كَانَتْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ olarak yanlış yazmış daha sonra تَأْتِيهِمْ kelimesini unuttuğunu anlayınca iki kelimeyi silip تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ şeklinde düzeltmiştir.

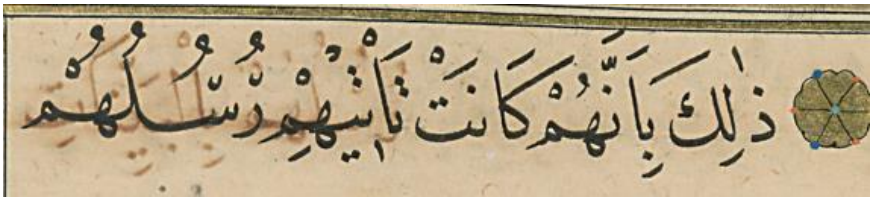

(Mü'min 40/22)

3.2.7. Okumayı Kolaylaştırıcı İşaretler (Zabtu'l-Mushaf)

Hâfız Osman Mushafı'nda okumayı kolaylaştırmak amacıyla birtakım işaretler bulunduğu görülmektedir. Sözgelimi bazı yerlerde "ر" harfinin üzerinde bir tirfil işareti bulunmaktadır. Yine bazı harflerin altında aynı harfin minyatürü yazılmıştır. ح, ص, ط ve ع harflerinde rastlanan böyle bir uygulamanın sebebi bu harfleri noktalı olan benzerlerinden ayırmayı sağlamaktır. Buna ek olarak bazı yerlerde "ك" harfi için de aynı işleve sahip bir işaretin bulunduğunu belirtmek gerekir. Öte yandan vasıl hemzesinin üzerine "صلة" manasını ifade etmesi için "ص" harfinin baş kısmının yazıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bazı kelimelerdeki med harflerinin sakin olduklarını belirtmek için bu harflerin üstüne yarım hilale benzer bir işaret konulmuştur. Yine bazı kelimelerin sonunda bulunan "he" zamirini belirtmek amacıyla zamirin üstüne bir "ه" harfi konulmuştur. Bunun sebebi de diğerlerinde olduğu gibi müenneslik tâ'sı ile "he" harfinin ayırt edilmesini sağlamaktır.

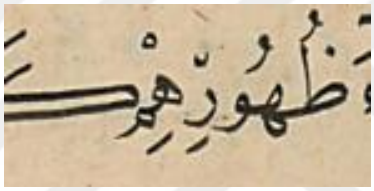

(Bakara 2/102'de ر harfinin üzerindeki tirfil)

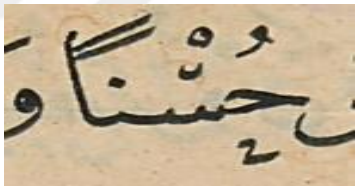

(Bakara 2/84'teki ح harfinin altına yazılan minyatür ح harfi örneği)

(Bakara 2/84'teki ص harfinin altına yazılan minyatür ص harfi örneği)

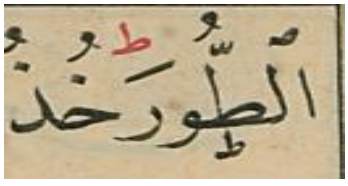

(Bakara 2/64'teki ط harfinin altına yazılan minyatür ط harfi örneği)

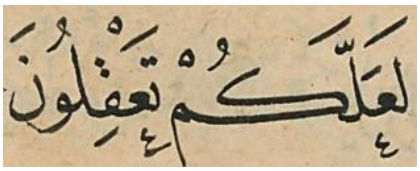

(Bakara 2/74'teki ع harfinin altına yazılan minyatür ع harfi örneği)

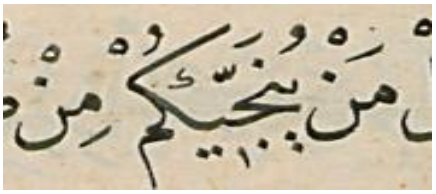

(En'am 6/63'teki ك harfinin minyatürü)

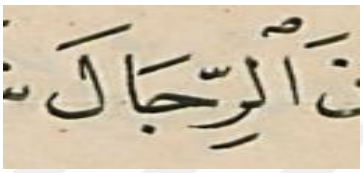

(A'raf 7/81'de vasıl hemzesi üzerindeki ص harfinin baş kısmı)

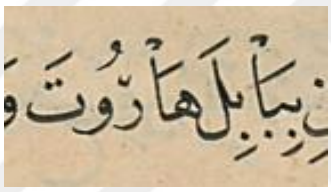

(Bakara 2/103'teki üzerinde yarım hilal bulunan med harfleri örneği)

(Bakara 2/113'teki üzerinde minyatür ه harfi bulunan zamir)

3.2.8. Tecvit Kurallarını Gösteren İşaretler

Hâfız Osman Mushafı incelendiğinde mushafın tamamında harekelemenin tecvit kurallarına göre yapılmadığı şeklinde bir sonuca ulaşılmaktadır. Ancak idğâm mütecaniseyn olarak anılan tecvit kuralının bulunduğu bazı kelimelerde harekelemenin bahsi geçen tecvit kuralına uygun bir şekilde yapılması bu duruma bir istisna teşkil etmektedir. Nitekim bu kelimelerdeki "ط,د ve ت" harflerinde meydana gelen idğâmın şedde ile belirtildiği görülmektedir. Bu şekilde istisna oluşturan kelimelere ve yazılışlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir. Bu durum için bir diğer istisnayı Hucurât 49/7 ve Mutaffifîn 83/3'ün idğâm misleyn bilâ ğunne kaidesine göre harekelenmesi oluşturmaktadır. Söz gelimi Hucurât 49/7'deki لَعَنِتُّمْ

kelimesinde "ت" harfi hem cezm hem de şedde ve fetha ile yine Mutaffifîn 83/3'teki اَوْ وَّزَنُوهُمْ ibaresinde birinci "و" cezm ile ikinci "و" ise hem şedde hem de fetha ile harekelenmiştir.

Kelimenin Yazılışı	Ayet No	Sure Adı	Sure No
وَجَدْتُّمُوهُم	89	سورة النساء	4
بَسَطْتَّ	31	سورة المائدة	5
عَقَّدْتُمْ	93	سورة المائدة	5
وَجَدْتَّمْ	45	سورة الأعراف	7
رَاوَدْتُّهُ	32	سورة يوسف	12
حَصَدْتُّمْ	47	سورة يوسف	12
رَاوَدْتُّهُ	51	سورة يوسف	12
فَرَّطْتُّمْ	80	سورة يوسف	12
وَعَدْتُّكُمْ	23	سورة إبراهيم	14
عَاهَدْتُّمْ	92	سورة النحل	16
صَدَدْتُّمْ	95	سورة النحل	16
عُدْتُّمْ	8	سورة الإسراء	17
كِدْتَّ	75	سورة الإسراء	17
اَشْهَدْتُّمْ	51	سورة الكهف	18
فَاَرَدْتُّ	79	سورة الكهف	18
وُلِدْتَّ	34	سورة مريم	19
اَرَدْتُّمْ	88	سورة طه	20
اَحَطْتُّ	22	سورة النمل	27
وَجَدْتُّ	23	سورة النمل	27
وَجَدْتُّهَا	24	سورة النمل	27
كِدْتَّ	54	سورة الصافات	37
فَرَّطْتُّ	57	سورة الزمر	39
وَعَدْتُّهُمْ	8	سورة المؤمن	40
شَهِدْتُّمْ	21	سورة الفصلت	41
وَجَدْتُّمْ	24	سورة الزخرف	43
عَبَدْتُّمْ	4	سورة الكافرون	109

3.2.9. Mushafta Esas Alınan Kıraat ve Rivayet

Hâfız Osman Mushafı'nda Asım kıraatinin Hafs rivayeti esas alınmıştır. Hafs rivayetini ayrıcalıklı kılan birtakım hususiyetler bulunmaktadır. Bu hususiyetleri genel olarak sekte, teshil, işmam, imâle gibi başlıklar altında toplamak mümkündür. Hâfız Osman Mushafı'nı bu bakımdan ele aldığımızda genel olarak bahsi geçen özelliklere herhangi bir şekilde işaret edilmediği görülmektedir. Nitekim Hafs, Hud 11/42'de geçen ارْكَبْ مَعَنَا ibaresini idğâm[86], Fussilet 41/44'teki ءَأَعْجَمِيٌّ kelimesini teshil[87], Yusuf 12/11'deki تَأْمَنَّا ibaresini işmam[88]

[86] Hasan Hüseyin Havuz, *Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraati* (Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı, 2022), s. 229.

[87] Havuz, *Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraati*, s. 247.

[88] Havuz, *Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraati*, s. 258.

ve Hud 11/41'deki مَجْرٖىهَا kelimesini imâle[89] ile okumuş ancak mushafta bu özel okuyuş tarzlarına işaret edilmemiştir.

Mushafta Hafs'ın Furkan 25/69'daki فِيهِۦ ibaresinde sıla ile okuduğu zamir[90] ve sekte yaparak okuduğu yerlere işaret edildiği tespit edilmiştir. Nitekim Furkan 25/69'daki فِيهِۦ ibaresindeki zamirin altına uzatılacağına delalet eden bir çeker işareti koyulduğu görülmektedir. Sekte yapılması gereken Kehf 18/1 ve 2'deki عِوَجَا قَيِّمًا, Yasin 36/52'deki مَرْقَدِنَا هَذَا, Kıyamet 75/27'deki مَنْ رَاقٍ ve Mutaffifin 83/14'teki بَلْ رَانَ ibarelerinin altına ise sekteye işaret etmek maksadıyla kırmızı mürekkeple yazılmış minyatür bir س harfi koyulmuştur.

[89] Havuz, *Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraati*, s. 263.
[90] Havuz, *Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraati*, s. 222.

İKİNCİ BÖLÜM:
HATTAT HAFIZ OSMAN MUSHAFI'NIN İMLA HUSUSİYETLERİ

Tarihi süreç göz önüne alındığında Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde resmi bir cilt haline getirilmediği bu faaliyetin onun vefatından sonraki dönemlerde gerçekleştirildiği görülmektedir. Hz. Ebu Bekir döneminde birçok hafız sahabenin savaşlarda şehit düşmesi ashabın ileri gelenlerinde Kur'an'ın zayi olabileceği yönünde bir endişeye sebep olmuş, özellikle Hz. Ömer'in girişimleri ile Kur'an'ın cem' faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Hz. Osman dönemine gelindiğinde ise Kur'an'ın okunuşuyla ilgili ihtilafları ve mushaflar arasında görülen farklılıkları ortadan kaldırmak gibi sebeplerden dolayı Kur'an istinsah edilmiştir. Ayrıca şahısların ellerinde bulunan mushaflardan istinsah edilenlere uymayanların tashihi veya imhası şeklinde bir uygulamaya gidilmiştir. İstinsah faaliyeti esnasında ihtilaf edilen yerlerde Kureyş lehçesinin esas alınması haricinde hangi sesin nasıl temsil edileceğiyle alakalı olarak bir malumata rastlanmamaktadır. Bu faaliyet sonunda beş adet mushaf istinsah edilmiş, bunlardan biri Hz. Osman'a ayrılmış diğerleri ise çeşitli merkezlere gönderilmiştir. Öte yandan bu mushaflardan hiçbiri günümüze ulaşamamıştır. Bu olumsuz duruma rağmen bunların imlası ile ilgili olarak zengin bir literatür oluştuğunu belirtmek gerekir. Nitekim Ebu Amr ed-Dânî'nin *el-Mukni' fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* ve İbn Necâh'ın *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserleri bu literatürde çok önemli bir yere sahiptir. Mushaf imlası ile ilgili bilgiler bu eserlerde "hazif", "ziyade", "bedel", el-mevsul ve'l-maktu", iki farklı okuyuştan birinin tercih edilmesi" ve "hemzenin yazılış biçimi"[91] olmak üzere altı ana başlıkta toplanmıştır.[92]

Bu bölümde Hattat Hâfız Osman'ın 1097 tarihli Mushafı'ndaki kelimelerin imlası ile yukarıda bahsi geçen iki eserden biri olan Ebu Amr ed-Dânî'nin *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı kitabında yer alan bilgiler arasında bir mukayese yapılacak ve klasik

[91] Ganem Kaddûri Hamed, *Resmü'l-mushaf: Dirâse lugaviyye tarihiyye*, 1. Bs (Bağdat: el-Lecnetü'l-Vataniyye, 1982), s. 240.
[92] Abay, "Mushaf İmlasında Ali el-Kārî Tarzı Meselesi", s. 10, 11.

başlıklandırma esas alınarak imlaya dair benzerlik ve farklılıklar ortaya konacaktır. Böylece Hâfız Osman Mushafı'nın imlasının resm-i Osmani ile arasındaki uyum tespit edilecektir.

1. Hazif

Mushaf imlasında hazif, yazıda yer almayıp telaffuzda bulunan harfleri ifade etmektedir. Hazfe uğrayan bazı harfler bulunmakta bunların başında 'elif', 'vâv' ve 'yâ' harfleri gelmektedir. Buna ilaveten bazı yerlerde 'lâm' ve 'nûn' harflerinin de hazfedildiği olmuştur. Bu kapsama giren kelimelerin çoğunun varlığını günümüze kadar sürdüremediğini söylemekle beraber bazı lafızların günümüz mushaflarında yer aldığını görmekteyiz. Sınırlı bir bölümü belirli kurallar altında toplanan bu kelimelerin istisnalarının da mevcut olduğunu söylemek mümkündür.[93] İşte biz de bu başlık altında mushaf imlasına dair en temel kaynaklardan biri olarak kabul edilen Ebu Amr ed-Dânî'nin "*el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*" eserinde imlaya dair yer alan bilgiler ile Hâfız Osman'ın 1097 tarihli mushafında yer alan lafızların hazif bakımından benzerlik ve farklılıklarını çeşitli alt başlıklar altında ortaya koymaya çalışacağız.[94]

1.1. Elif Harfinin Hazfedilmesi

Mushaf kitabetinde hazfedilen harflerden biri 'elif' harfidir. Bu harfin hazfedildiği kelimeler hususunda *el-Mukni*'de yer alan bilgiler ile Hâfız Osman mushafı arasında kitabet bakımından benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da mevcuttur. 'Elif' harfinin isimlerde hazfe uğradığı gibi fiilerde ve harflerde de hazfe uğradığı görülmektedir. Yine 'elif' harfi kimi zaman kelimenin ortasında veya sonunda bulunmasına göre ve diğer bazı durumlara göre hazfe tabi tutulmuştur.

Dânî'nin eserindeki bilgiler gözden geçirildiğinde 'elif' harfinin isim yapılı kelimelerde hazfe uğradığı görülmektedir. Hâfız Osman Mushafı'nda ise bu kelimelerin *el-Mukni*'deki bilgilerden farklı olarak genellikle hazfedilmeden isbat ile yazıldığı göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra kimi yerlerde söz konusu kelimelerin eserdeki bilgilerle aynı şekilde yazıldığını da belirtmek gerekir.

Dânî, ب, ت, ح, س, ص ve ط harflerinden sonra gelen 'elif' harfinin hazfedildiğini belirtmiştir. Hâfız Osman Mushafı'nda ise bu kapsama giren kelimeler genel olarak isbat ile

[93] Abay, "Mushaf İmlasında Ali el-Kārî Tarzı Meselesi", s. 10, 11.
[94] Hazif ile ilgili kaideler için bk. Suyûtî, *el-Itkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2010), s. 744, 747.

yazılmıştır. Aşağıdaki tabloda bu harflerden sonra gelen ‘elif’ harfinin yazımına dair *el-Muknî’* ile Hâfız Osman Mushafı’nın karşılaştırılması yapılmıştır.[95]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
مُبَـٰرَكًا	مُبَارَكاً	Al-i İmran 96
مُبَٰرَكَةٍ	مُبَارَكَةٍ	Nur 35
ٱلْمُبَٰرَكَةِ	الْمُبَارَكَةِ	Kasas 30
ٱلشَّيْطَٰنُ	الشَّيْطَانُ	Bakara 36
سُلْطَٰنٍ	سُلْطَانٍ	A’raf 71
ٱلْمَسَٰجِدِ	الْمَسَاجِدِ	Bakara 187
مَسَٰجِدَ	مَسَاجِدَ	Bakara 114
ٱلْمَسَٰكِينِ	الْمَسَاكِينِ	Bakara 83
مَسَٰكِنِهِمْ	مَسَاكِنِهِمْ	Taha 128
أَصْحَٰبُ	اَصْحَابُ	Bakara 39
أَصْحَٰبُ	اَصْحَابُ	Bakara 82
أَصْحَٰبِ	اَصْحَابِ	Tevbe 70
ٱلْيَتَٰمَىٰ	الْيَتَامٰى	Bakara 83
يَتَٰمَى	يَتَامَى	Nisa 127
ٱلنَّصَٰرَىٰ	النَّصَارٰى	Bakara 62
نَصَٰرَىٰ	نَصَارٰى	Bakara 111

المِيعَادِ kelimesi geçtiği tüm yerlerde ‘elif’in isbatıyla yazılmaktayken sadece Enfal 8/42’de ٱلْمِيعَٰدِ şeklinde ‘elif’in hazfiyle yazılmıştır.[96] Hâfız Osman kelimeyi her yerde ‘elif’in isbatı ile yazmıştır.

سُبْحَٰنَ kelimesinde ‘hâ’ harfinden sonraki ‘elif’ geçtiği tüm yerlerde hazfedilmiştir. Ancak İsra 17/93’teki سُبْحَانَ kelimesi bu duruma bir istisna oluşturmaktadır. Nitekim bu kelimenin genel kaidenin aksine ‘elif’in isbatıyla yazıldığı görülmektedir. Öte yandan bu kelimedeki ‘elif’ harfinin hazfedilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf bulunduğunu da belirtmek gerekir.[97] Hâfız Osman ise bu kelimeyi geçtiği tüm yerlerde ‘elif’in isbatıyla yazmıştır.

Dânî, ‘lâm’ harfinden sonra gelen ‘elif’ harfinin tüm kelimelerde hazfedildiğini söylemektedir. Hâfız Osman Mushafı’nda ise bu kelimeler isbat ile yazılmıştır. [98]

[95] Ebu Amr ed-Dânî, *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli’l-emsâr* (Bahreyn: Daru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 2015), I, 416, 417, 418, 421, 422.
[96] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, I, 428.
[97] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, I, 404, 405.
[98] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, I, 410, 411.

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
بِغُلَمٍ	بِغُلَامٍ	Bütün yerler
غُلَمًا	غُلَاماً	Kehf 74, Meryem 19
غُلَمَيْنِ	غُلَامَيْنِ	Kehf 82
خَلَئِفَ	خَلَائِفَ	Bütün yerler
إِيلَفِ	اِيلَافِ	Kureyş 1
السَّلَسِلُ	السَّلَاسِلُ	Mü'min 71
ٱلْبَلَغُ	الْبَلَاغُ	Bütün yerler
بَلَغًا	بَلَاغاً	Enbiya 106, Cin 23
ٱلْخَلْقُ	الْخَلَّاقُ	Hicr 86, Yasin 81

Yine *el-Mukni*'deki bilgiler incelendiğinde iki tane 'lâm' harfi arasında bulunan elif harfinin de hazfedildiği görülmektedir. Hâfız Osman bu kelimelerin tamamını 'elif'in isbatı ile yazmıştır. [99]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلضَّلُ	الضَّلَالُ	Bütün yerler
ٱلضَّلَلَةَ	الضَّلَالَةَ	Bütün yerler
ٱلْكَلَلَةِ	الْكَلَالَةِ	Nisa 176
خِلٌ	خِلَالٌ	Bütün yerler
خِلِهِ	خِلَالِهِ	Bütün yerler
خِلَلَكُمْ	خِلَالَكُمْ	Tevbe 47
ظِلَلُهُ	ظِلَالُهُ	Nahl 48
ظِلَلُهَا	ظِلَالُهَا	İnsan 14
ظِلَلُهُم	وَظِلَالُهُمْ	Rad 15
أَغْلَلًا	اَغْلَالاً	Yasin 8, İnsan 4
حَلَلٌ	حَلَالٌ	Nahl 116
ٱلْأَغْلَلَ	الْاَغْلَالَ	Bütün yerler
سُلَلَةٍ	سُلَالَةٍ	Müminun 12, Secde 8

اللاَّئِ ve اللاَّتِي ismi mevsullerindeki 'lâm' harfinden sonraki elif'in hazfedildiğine dair *el-Mukni*'de geçen malumatların[100] aksine Hâfız Osman Mushafı'nda buradaki 'elif' isbat ile yazılmıştır.

Yine mezkûr eserde الْاٰنَ zarfındaki 'lâm'dan sonra gelen 'elif' harfi Bakara 2/71, 187 ve Enfal 8/66'da 'elif'in hazfi ile ٱلْـٰٔنَ olarak resmedilmişken Cin suresi 72/9'da ise 'elif'in

[99] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 412, 413, 414, 415.
[100] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 420.

isbatıyla الْاٰنَ şeklinde yazılmıştır.[101] Hâfız Osman Mushafı'na gelecek olursak kelimenin geçtiği bütün yerlerde 'elif'in isbatıyla الْاٰنَ şeklinde yazıldığı görülmektedir.

Dânî, *el-Muknî'* adlı eserinde 'mîm' harfinden sonraki tüm 'elif'lerin hazfedildiğini söylemiştir.[102] Aynı zamanda sayı ifade eden En'am 6/143'teki ثَمٰنِيَةَ, Kasas 28/27'deki ثَمٰنِىَ ve Nur 24/4'teki ثَمٰنِينَ kelimelerinde 'mîm'den sonraki 'elif' hazfedilerek yazılmıştır.[103] Hâfız Osman Mushafı'nda ise aynı kelimelerdeki 'elif' harfinin Dânî'nin verdiği bilgilerin aksine isbat ile ثَمَانِيَةَ, ثَمَانِيَ ve ثَمَانِينَ şeklinde resmedildiğini görmekteyiz.

تُرَاباً kelimesindeki 'râ' harfinden sonra gelen 'elif' Rad 13/5, Neml 27/67 ve Nebe 78/40' ta تُرٰبًا şeklinde hazfedilerek yazılmış, diğer tüm yerlerde isbat ile resmedilmiştir.[104] Bu üç kelime Hâfız Osman Mushafı'nda تُرَاباً şeklinde 'elif'in isbatıyla yazılmıştır. Ayrıca Mushaf'ta aynı kelimenin geçtiği diğer tüm yerlerde 'elif'in isbatı tarzında bir uygulamaya gidilmiştir.

Elif harfinin hazfe uğradığı bir diğer kelime grubu cem'i müzekker salimlerdir. Dânî, bu kategoriye giren kelimelerin nekre veya marife olması farketmeksizin tümündeki 'elif'lerin hazfe uğradığını belirtmiştir. Hâfız Osman Mushaf'ında ise bundan farklı olarak 'elif'ler geçtikleri her yerde isbat ile yazılmıştır.[105] Öte yandan elif harfi hem Dânî'de hem de Hâfız Osman Mushafı'nda kendisinden sonra hemze ya da şedde gelmesi durumunda الضَّآلِّينَ (Fatiha 1/7) ve السَّآئِلِين (Bakara 2/177) kelimelerinde olduğu gibi isbat ile resmedilmiştir.[106]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği yerler
ٱلْعٰلَمِينَ	الْـعَالَمِينَ	Bütün yerler
ٱلصّٰبِرِينَ	الصَّابِرِينَ	Bütün yerler
ٱلصّٰدِقِينَ	الصَّادِقِينَ	Bütün yerler
ٱلْفٰسِقِينَ	الْفَاسِقِينَ	Bütün yerler
ٱلْمُنٰفِقِينَ	الْمُنَافِقِينَ	Bütün yerler
ٱلْكٰفِرِينَ	الْكَافِرِينَ	Bütün yerler
ٱلظّٰلِمُونَ	الظَّالِمُونَ	Bütün yerler
ٱلشَّيٰطِينُ	الشَّيَاطِينُ	Bütün yerler
ٱلْخٰسِرُونَ	الْخَاسِرُونَ	Bütün yerler
ٱلسّٰحِرُونَ	السَّاحِرُونَ	Yunus 77

[101] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 423.
[102] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 425.
[103] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 421.
[104] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 426.
[105] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 441, 442, 443.
[106] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 446.

ٱلۡكَفِرُونَ	الۡكَافِرُونَ	Bütün yerler

Cem'i müennes salim olan kelimelerdeki 'elif' harfi Dânî'nin verdiği bilgilere göre genellikle hazfedilmiştir. Kelimenin marife, nekre, âkil veya gayr-i âkil olması durumu değiştirmemiştir. Hâfız Osman Mushafı'nda ise bu tarzdaki nekre, marife, âkil ve gayr-i âkil kelimelerin 'elif'in isbatı ile yazıldığı görülmektedir.[107]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلۡخَبِيثَٰتُ	اَلۡخَبِيثَاتُ	Nur 26
كَلِمَٰتِ	كَلِمَاتِ	Bütün yerlerde
ظُلُمَٰتٍ	ظُلُمَاتٍ	Bütün yerlerde
ٱلظُّلُمَٰتِ	الظُّلُمَاتِ	Bütün yerlerde
ٱلۡمُتَصَدِّقَٰتِ	الۡمُتَصَدِّقَاتِ	Ahzab 35
ثَيِّبَٰتٍ	ثَيِّبَاتٍ	Tahrim 5
بَيِّنَٰتٍ	بَيِّنَاتٍ	Bütün yerlerde
ٱلۡغُرُفَٰتِ	الۡغُرُفَاتِ	Sebe 37

Mushafların çoğunda iki tane elif harfinin bir arada bulunduğu cem'i müennes salimlerdeki 'elif'ler kendisinden sonra şeddeli bir harf veya hemze bulunması fark etmeksizin hazfedilerek yazılır. Hâfız Osman Mushaf'ında bu tarz kelimelerin 'elif'in isbatıyla yazıldığı görülmektedir.[108]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلصَّٰلِحَٰتِ	الصَّالِحَاتِ	Bütün yerler
ٱلۡحَٰفِظَٰتِ	الۡحَافِظَاتِ	Ahzab 35
ٱلصَّٰٓفَّٰتِ	الصَّافَّاتِ	Saffat 1
ٱلنَّٰزِعَٰتِ	النَّازِعَاتِ	Naziat 1
ٱلسَّٰبِقَٰتِ	السَّابِقَاتِ	Naziat 4
ٱلنَّفَّٰثَٰتِ	النَّفَّاثَاتِ	Felak 4
ٱلۡعَٰدِيَٰتِ	الۡعَادِيَاتِ	Adiyat 1
ٱلصَّٰدِقَٰتِ	الصَّادِقَاتِ	Ahzab 35
ٱلصَّٰٓئِمَٰتِ	الصَّائِمَاتِ	Ahzab 35
ٱلۡمُنَٰفِقَٰتُ	الۡمُنَافِقَاتُ	Bütün yerler
ثَيِّبَٰتٍ	ثَايِبَاتٍ	Tahrim 5
سَٰٓئِحَٰتٍ	سَايِحَاتٍ	Tahrim 5

[107] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 441, 444, 445.
[108] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 448,449.

سَمَٰوَٰتٍ ve ٱلسَّمَٰوَٰتِ kelimeleri geçtikleri her yerde 'vâv' harfinden sonraki 'elif'in hazfiyle yazılmışken[109] aynı kelimeyi Hâfız Osman istisnasız olarak 'elif'in isbatıyla resmetmiştir. Ayrıca bu kelime Dânî'nin belirttiğine göre sadece Fussilet 41/12'de سَمَٰوَاتٍ şeklinde 'elif'in isbatıyla yazılmıştır.[110]

Merfû tesniye isimlerdeki raf' alameti olan 'elif' harflerinin yazımı hususunda Dânî'nin aktardığı malumatlar ile Hâfız Osman Mushafı arasında yazım farklılığı bulunmaktadır. Nitekim Dânî, 'elif' harfinin kelimenin ortasında bulunduğu Bakara 2/282'deki ٱمْرَأَتَٰن ve Maide 5/23'teki رَجُلَٰنِ gibi kelimelerdeki 'elif' harfinin hazfedildiğini ifade etmiştir.[111] Aynı tarzdaki kelimeler Hâfız Osman Mushafı'nda ise ٱمْرَاَتَانِ ve رَجُلَانِ şeklinde 'elif'in isbatıyla yazılmıştır.

Dânî'nin mushaf yazarlarının yaygın olarak kullanılan yabancı kökenli isimlerdeki 'elif' harfinin hazfi hususunda ittifak ettiği konusunda verdiği malumatla[112] Hâfız Osman'ın aynı tarzdaki kelimeleri yazımı arasında bir paralellik bulunmakta ancak buna rağmen bazı kelimelerin imlasında farklılık bulunduğu görülmektedir. Nitekim إِبْرَٰهِيمَ, إِسْمَٰعِيلَ ve إِسْحَٰقَ gibi kelimelerdeki 'elif' harfinin hazfi hususunda her ikisi de ittifak halindedir. Ancak عِمْرَانَ ve لُقْمَانَ kelimelerinin yazımında ihtilaf etmişlerdir. Dânî, bu iki kelimenin geçtiği yerlerde 'elif' harfinin hazfedilerek resmedildiğini belirtirken[113] Hâfız Osman 'elif'in isbatıyla yazmıştır.

Yaygın olarak kullanılıp yabancı kökenli olmayan Hud 11/89'daki صَٰلِحٍ, Zuhruf 43/77'deki مَٰلِكُ ve Muhammed 47/15'teki خَٰلِدٌ gibi kelimelerdeki 'elif' harfi mushaflarda hazfedilmektedir.[114] Hâfız Osman ise bu tarz isimleri genel olarak صَالِحٍ, مَالِكُ ve خَالِدٌ şeklinde 'elif'in isbatıyla yazmıştır. Öte yandan Hâfız Osman'ın 'elif'in hazfiyle yazdığı kelimeler de olmuştur. Nitekim o Bakara suresi 102. ayette geçen سُلَيْمَٰنَ kelimesini Dânî ile uyumlu olarak 'elif'in hazfiyle resmetmiştir.

Yaygın olarak kullanılmayıp yabancı kökenli olan Bakara 2/247'deki طَالُوت ve Bakara 2/251'deki جَالُوتَ gibi isimler geçtikleri her yerde 'elif'in isbatıyla yazılmakta[115] ve bu kelimelerin yazımında *el-Mukni'* ile Hâfız Osman Mushafı arasında uyum bulunmaktadır. Aynı kategoriye giren Bakara 2/102'deki هَٰرُوتَ ve مَٰرُوتَ ibareleri ayrıca Kasas 28/6'daki هَٰمَٰنَ ve Kasas

[109] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 424.
[110] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 424.
[111] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 405, 406.
[112] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 434.
[113] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 435.
[114] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 436, 437.
[115] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 437.

28/76'da geçen قُرُونَ kelimelerinin 'elif'in isbatı ile mi yoksa hazfi ile mi yazılacağı hususunda ihtilaf bulunmaktadır.[116] Hâfız Osman Mushafı'nda bu kelimelerdeki 'elif' harfi geçtiği her yerde هَارُوتَ, مَارُوتَ, هَامَانَ ve قَارُونَ şeklinde isbat edilmiştir.

إِسْرٰٓءِيلَ kelimesindeki 'elif' geçtiği yerlerde hemzenin sureti olan 'yâ' harfinin hazfedilmesi sebebiyle mushafların kahir ekseriyetinde isbat ile resmedilmiştir. Dânî, bu bilgiye ek olarak bazı kadim Medîne ve Irak mushaflarında kelimenin 'elif'siz olarak yazıldığını ancak çoğunlukla isbat edildiğini zikretmiştir.[117] Hâfız Osman ise bu kelimeyi geçtiği her yerde اِسْرَائِيْلَ şeklinde 'elif'in isbatıyla yazmıştır.

Dânî, قُرْءاناً kelimesinde hemzeden sonraki 'elif' harfinin her yerde isbat ile yazıldığını sadece Yusuf 12/2 ve Zuhruf 43/3'te قُرْءٰنًا şeklinde 'elif'in hazfiyle resmedildiğini belirtmiştir.[118] Hâfız Osman da aynı şekilde bu kelimeyi geçtiği her yerde قُرْاٰناً şeklinde 'elif'in isbatıyla yazmıştır. Dânî'nin istisna tuttuğu bahsi geçen iki kelimenin ise Hâfız Osman Mushafı'nda *el-Mukni*'den farklı olarak 'elif'in isbatı şeklinde bir uygulamaya tabi tutulduğu görülmektedir.

ءٰيَاتُنَا kelimesine gelecek olursak Dânî'nin bu kelimenin geçtiği her yerde 'elif'in hazfiyle yazıldığını ancak istisnai olarak Yunus 10/15 ve 10/21'de 'elif'in isbatıyla resmedildiğini ifade ettiğini görmekteyiz.[119] Hâfız Osman ise bu kelimedeki 'elif' harfini, Dânî'nin istisna tuttuğu kelimeler de dahil olmak üzere اٰيَاتِنَا şeklinde isbat etmiştir.

Dânî كِتٰبٌ ve ٱلْكِتٰبُ kelimelerinin dört yer hariç 'elif'in hazfiyle yazıldığını söylemiştir. İsbat ile yazılan bu kelimeler Rad 13/38'deki كِتَابٌ, Hicr 15/4'teki كِتَابٌ, Kehf 18/27'deki كِتَابِ ve Neml 27/1'deki كِتَابٍ kelimeleridir.[120] İsbat ile resmedilen istisnaları da dahil olmak üzere Dânî'nin hazfedilerek yazıldığını belirttiği bu kelimelerin Hâfız Osman Mushafı'nda geçtiği bütün yerlerde 'elif'in isbatıyla resmedildiğini görmekteyiz.

Yine Dânî'nin *el-Muknî'* adlı eserinde سٰحِرٍ kelimesinin Zariyat 51/52'deki سَاحِرٌ hariç mushaf yazarları tarafından 'elif'in hazfiyle yazıldığı yönünde bilgiler geçmektedir. Bir başka deyişle Dânî bu kelimenin geçtiği her yerde 'elif'in hazfiyle yazıldığını ancak bahsi geçen yerde istisnai olarak 'elif'in isbatıyla resmedildiğini söylemiştir. Öte yandan Şuara 26/37'deki سَحَّارٍ

[116] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 438, 439.
[117] Ebu Amr ed-Dânî, *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifî ehli'l-emsâr* (Bahreyn: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2015), II, 440, 441.
[118] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 427.
[119] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 429.
[120] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 429.

kelimesi Kur'an'da sadece burada geçmekte ve 'elif'in isbatıyla yazılmaktadır.[121] Hâfız Osman Mushaf'ına gelecek olursak bu kelimelerin geçtikleri her yerde 'elif' isbat edilmiştir.

الْأَيْكَةِ kelimesinin geçtiği iki yerde 'lâm' harfinden önceki 'elif' harfi hazfedilmiş, diğer yerlerde 'elif' harfi isbat ile yazılmıştır. Bu kelimenin 'elif'in hazfiyle yazıldığı yerler Şuara 26/176'daki لَيْكَةِ ve Sad 38/13'teki لَيْكَةِ kelimeleridir.[122] Hâfız Osman ise bu kelimeyi geçtiği her yerde الْأَيْكَةِ şeklinde 'elif'in isbatıyla resmetmiştir. Buradan hareketle Dânî ile Hâfız Osman arasında istisna olan iki yer haricinde bu kelimenin yazımında bir uyum olduğunu söyleyebiliriz.

Dânî, Nebe 78/35'te geçen كِذّٰبًا kelimesindeki 'elif'in hazfedilerek yazıldığını söylemiştir.[123] Hâfız Osman ise bu kelimeyi bahsi geçen yerde 'elif'i isbat ederek كِذَّاباً şeklinde imla etmiştir.

Bakara 2/98'deki مِيكٰئِلَ kelimesinin imlasına bakacak olursak Dânî bu kelimenin 'elif'in hazfiyle yazılması gerektiğini belirtmiştir.[124] Hâfız Osman ise aynı kelimedeki 'elif'i مِيْكَالَ şeklinde isbat etmiştir.

Buraya kadar zikrettiklerimiz dışında Dânî'nin 'elif'in hazfiyle yazılacağını belirttiği ancak Hâfız Osman Mushafı'nda isbat ile kaleme alınan isim yapılı başka kelimeler de mevcuttur. Aşağıdaki tabloda her iki kaynak arasında farklılık arz eden bu tarz kelimelere yer verilmiştir.[125]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
الصُّعِقَةُ	الصَّاعِقَةُ	Bütün yerler
أَسْرَى	أَسَارَى	Bakara 85
الرِّيْحِ	الرِّيَاحِ	Bütün yerler
مُّضْعَفَةً	مُضَاعَفَةً	Al-i İmran 130
فَرِهُنٌ	فَرِهَانٌ	Bakara 283
رُبْعَ	رُبَاعَ	Nisa 3, Fatır 1
ضِعْفًا	ضِعَافًا	Nisa 9
مُرْغَمًا	مُرَاغَمًا	Nisa 100
بُلِغ	بَالِغ	Maide 95, Talak 3

[121] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 430, 431.
[122] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 433.
[123] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 387.
[124] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 391.
[125] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 356, 357, 360, 361, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 373, 374, 375, 376, 378, 379, 380, 381, 382.

قِيَمًا	قِيَامًا	Bütün yerler
الْأَوْلَيَنِ	الْأَوْلَيَانِ	Maide 107
أَكَّٰلُونَ	أَكَّالُونَ	Maide 42
طَٰئِرٍ	طَائِرٍ	Bütün yerler
ذُرِّيَّٰتِهِمْ	ذُرِّيَّاتِهِمْ	Bütün yerler
أَكَبِرَ	أَكَابِرَ	Enam 123
بُطِلٌ	بَاطِلٌ	Bütün yerler
الْخَبَٰئِثَ	الْخَبَائِثَ	A'raf 157, Enbiya 74
خَطِيٰٓتِكُمْ	خَطِيئَاتِكُمْ	A'raf 161
طَٰٓئِفٌ	طَائِفٌ	A'raf 201, Kalem 19
أَمَٰنَٰتِكُمْ	أَمَانَاتِكُمْ	Enfal 27
خِلَٰفَ	خِلَافَ	Bütün yerler
سَلَمًا	سَلَاماً	Bütün yerler
سَلَمٌ	سَلَامٌ	Bütün yerler
غَيَٰبَتِ	غَيَابَتِ	Yusuf 10
الْكُفَّٰرُ	الْكُفَّارُ	Rad 42
جُذَٰذًا	جُذَاذًا	Enbiya 58
حَرَمٌ	حَرَامٌ	Bütün yerler
مُعَٰجِزِينَ	مُعَاجِزِينَ	Hac 51
عِظَمًا	عِظَامًا	Bütün yerler
الْعِظَمَ	الْعِظَامَ	Müminun 14, Yasin 78
سُمِرًا	سَامِرًا	Müminun 67
سِرَجًا	سِرَاجًا	Furkan 61
فَرِغًا	فَارِغًا	Kasas 10
فِصَٰلُهُ	فِصَالُهُ	Lokman 14, Ahkaf 15
بُعِدْ	بَاعِدْ	Sebe 19
فَكِهُونَ	فَاكِهُونَ	Yasin 55
بِقَدِرٍ	بِقَادِرٍ	Bütün yerler
ءَاثَٰرِهِمْ	آثَارِهِمْ	Bütün yerler
كَذِبٌ	كَاذِبٌ	Hud 93, Zümer 3
ثَمَرَٰتٍ	ثَمَرَاتٍ	Bütün yerler
أَثَرَةٍ	أَثَارَةٍ	Ahkaf 4
ٱلْمَشْرِقِ	الْمَشَارِقِ	Saffat 5, Mearic 40
ٱلْمَغْرِبِ	الْمَغَارِبِ	Mearic 40
عَٰلِيَهُمْ	عَالِيَهُمْ	İnsan 21
سُكَرَىٰ	سُكَارَى	Nisa 43, Hac 2
كَبَٰئِرَ	كَبَائِرَ	Bütün yerler
بِمَوَٰقِعِ	بِمَوَاقِعِ	Vakıa 75
خِتَٰمُهُ	خِتَامُهُ	Mutaffifin 26

عِبَٰدِى	عِبَادِى	Bütün yerler

Dânî'nin verdiği bilgileri gözden geçirdiğimizde 'elif' harfinin fiil yapılı kelimelerde de hazfe uğradığını bu sebeple Hâfız Osman Mushafı'ndan farklılık arz ettiği yerler bulunduğunu görmekteyiz.

Bâ harfinden sonraki 'elif' harfi تَبَـٰرَكَ ve بَٰرَكْنَا kelimelerinde geçtiği her yerde hazfedilerek yazılmıştır.[126] Bu hususta Dânî ile Hâfız Osman arasında ihtilaf bulunmaktadır. Nitekim Hâfız Osman Mushafı'nı incelediğimizde bahsi geçen kelimelerin 'elif'in isbatıyla تَبَارَكَ ve بَارَكْنَا şeklinde resmedildiği görülmektedir. Yine 'ayn' harfinden sonraki elif harfi تَعَٰلَى kelimesinde geçtiği her yerde hazfedilmiştir.[127] Bu kelimedeki elif Hâfız Osman Mushafı'ndaki tüm yerlerde تَعَالَى şeklinde isbat edilmiştir.

İsimlerde olduğu gibi fiillerde de kelimenin ortasında bulunan ve ref' alameti olan 'elif' harfi hazfedilmiştir.[128] يُعَلِّمَـٰن (Bakara 2/102), يَحْكُمَـٰن (Enbiya 21/78) يَقْتَتِلَـٰن (Kasas 28/15) ve أَضَلَّـٰنَا (Fussilet 41/29) bu tarz kelimelere örnek olarak verilebilir.[129] Yine çoğul zamiri olan 'nûn' harfinden sonraki 'elif' de kelimenin ortasında bulunması durumunda hazfedilmiştir. Bunlara da örnek olarak أَنجَيْنَٰكُمْ (Bakara 2/50), ءَاتَيْنَٰكُم (Bakara 2/63), أَغْوَيْنَٰكُمْ (Saffat 37/32), أَرْسَلْنَٰكَ (Bakara 2/119), فَفَهَّمْنَٰهَا (Enbiya 21/79) ve فَجَعَلْنَٰهُنَّ (Vakıa 56/36) gibi kelimeleri verebiliriz.[130] Hâfız Osman ise bunlardan ref' alameti olup kelimenin ortasında bulunan يُعَلِّمَانِ, يَحْكُمَانِ, يَقْتَتِلَانِ ve اَضَلَّانَا kelimelerini isbat ile yazmıştır. Öte yandan çoğul zamiri olan 'nûn'dan sonraki 'elif'i de اَنْجَيْنَاكُمْ, اَغْوَيْنَاكُمْ, اَرْسَلْنَاكَ, فَفَهَّمْنَاهَا ve فَجَعَلْنَاهُنَّ kelimelerinde olduğu gibi isbat ile resmetmiştir.

Dâni, لَأَمْلَئَنَّ, وَٱطْمَئَنُّواْ, ٱشْمَئَزَّتْ,ٱمْتَلَئْتِ ve فَٱدَّٰرَٔءْتُمْ kelimelerinde hemzenin sureti olan 'elif' harfinin geçtiği her yerde hazfedildiğini ifade etmiştir.[131] Hâfız Osman'ın ise bu kelimeleri aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere tüm yerlerde 'elif'in isbatıyla yazdığı görülmektedir.

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
لَأَمْلَئَنَّ	لَاَمْلَاَنَّ	A'raf 18
ٱطْمَئَنُّواْ	اطْمَاَنُّوا	Yunus 7
ٱشْمَئَزَّتْ	اشْمَاَزَّتْ	Zümer 45
ٱمْتَلَئْتِ	امْتَلَاْتِ	Kaf 30

[126] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 416.
[127] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 415.
[128] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 405.
[129] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 406, 407.
[130] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 407, 409.
[131] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 460, 461.

فَٱدَّٰرَٰٔتُمْ	فَادَّارَءْتُمْ	Bakara 72

Rum 30/10 ve Necm 53/31'deki أَسَٰٓـُٔوا fiilindeki 'elif' harfinin hazfedilerek yazılmasına[132] karşın Hâfız Osman Mushafı'nda her iki yerde de اَسَّاؤُا şeklinde 'elif'in isbatıyla resmedilmiştir. Bunun yanı sıra Ahzab 33/69'daki ءَاذَوْ kelimesinde و harfinden sonraki 'elif' de hazfedilmiştir.[133] Hâfız Osman ise bu imlanın aksine kelimeyi 'elif'in isbatıyla اٰذَوْا şeklinde yazmıştır.

Bunların dışında *el-Mukni'* ile Hâfız Osman Mushafı arasında 'elif'in hazfi hususunda farklılık arz eden fiil yapılı kelimelere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.[134]

Dânî	**Hâfız Osman**	**Geçtiği Yerler**
يُخَٰدِعُونَ	يُخَادِعُونَ	Bakara 9
وَٰعَدْنَا	وَاعَدْنَا	Bakara 51, A'raf 142
وَٰعَدْنَٰكُمْ	وَاعَدْنَاكُمْ	Taha 80
تَشَٰبَهَ	تَشَابَهَ	Bakara 70
تَظَٰهَرُونَ	تَظَاهَرُونَ	Bakara 85
تُفَٰدُوهُمْ	تُفَادُوهُمْ	Bakara 85
عَٰهَدُوا	عَاهَدُوا	Bütün yerler
يُضَٰعِف	يُضَاعِف	Bütün yerler
قَٰتَلُوا	قَاتَلُوا	Bütün yerler
تَزَٰوَرُ	تَزَاوَرُ	Kehf 17
تُسَٰقِطْ	تُسَاقِطْ	Meryem 25
يُسَٰرِعُونَ	يُسَارِعُونَ	Bütün yerler
يُدَٰفِعُ	يُدَافِعُ	Hac 38
أَدَّٰرَكَ	أَدَّارَكَ	Neml 66
تَدَٰرَكَهُ	تَدَارَكَهُ	Kalem 49

Dânî'nin Sebe 34/17'de يُجَٰزَى olarak belirttiği kelime Hamza, Kisâî, Halef, Yakub ve Hafs tarafından نُجَٰزِى şeklinde okunmuştur.[135] Hâfız Osman Mushafı Asım'ın Hafs rivayetine göre yazıldığı için bu kelimenin yazımı hususunda Dânî ile aralarında bir ihtilaf mevcuttur. Kelimedeki 'elif' harfinin yazımına gelecek olursak Dânî 'elif'in hazfedileceği yönünde kanaat belirtirken[136] Hâfız Osman 'elif'i isbat ile yazmıştır.

[132] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 468.
[133] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 472.
[134] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 355, 356, 357, 359, 362, 371, 372, 374, 377, 385.
[135] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 380.
[136] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 380.

‘Elif’, isim ve fiiller dışında harflerde de hazfedilmiştir. Nitekim Mushaf yazarları nîdâ harfi olan ‘yâ’dan sonra gelen ‘elif’in ihtisâr sebebiyle hazfedilmesi konusunda icma’ etmişlerdir. Bu harften sonraki ‘elif’ geçtiği her yerde hazfedilerek yazılmıştır. Hâfız Osman Mushafı’nda ise ‘yâ’ harfinden sonra gelen ‘elif’in istisnasız olarak isbat ile yazıldığı görülmektedir.[137]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
يَٰٓأَيُّهَا	يَا اَيُّهَا	Bakara 21
يَٰٓأَرْضُ	يَا اَرْضُ	Hud 44
يَٰٓأُوْلِى	يَا اُولِى	Bakara 179
يَٰٓأُخْتَ	يَا اُخْتَ	Meryem 28
يَٰنُوحُ	يَا نُوحُ	Hud 32
يَٰهُودُ	يَا هُودُ	Hud 53
يَٰلُوطُ	يَا لُوطُ	Hud 81
يَٰصَٰلِحُ	يَا صَالِحُ	A’raf 77
يَٰشُعَيْبُ	يَا شُعَيْبُ	A’raf 88
يَٰهَٰرُونُ	يَا هٰرُونُ	Taha 92
يَٰمَرْيَمُ	يَا مَرْيَمُ	Al-i İmran 37
يَٰفِرْعَوْنُ	يَا فِرْعَوْنُ	A’raf 104
يَٰهَٰمَٰنُ	يَا هَامَانُ	Kasas 38
يَٰـَٔادَمُ	يَا اٰدَمُ	Bakara 33
يَٰمَٰلِكُ	يَا مَالِكُ	Zuhruf 77
يَٰٓأَسَفَىٰ	يَا اَسَفٰى	Yusuf 84
يَٰوَيْلَتَىٰ	يَا وَيْلَتٰى	Maide 31
يَٰحَسْرَتَىٰ	يَا حَسْرَتٰى	Zümer 56
يَٰسَمَآءُ	يَا سَمَاءُ	Hud 44
يَٰرَبِّ	يَا رَبِّ	Furkan 30
يَٰبُنَيَّ	يَا بُنَيَّ	Hud 42
يَٰبَنِى	يَا بَنِي	Bakara 40
يَٰقَوْمِ	يَا قَوْمِ	Bakara 54

Tenbih edatı olan ‘he’ harfinden sonraki ‘elif’in geçtiği her yerde hazfedilmesi hususunda Dânî’nin verdiği bilgiler[138] ile Hâfız Osman Mushafı’ndaki yazım birbiriyle uyum arz etmektedir. Ancak bu durumun da bir istisnası bulunmaktadır. Nitekim Al-i İmran 3/66’daki

[137] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, I, 397, 398, 399.
[138] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, I, 397, 398.

هَٰٓأَنتُمْ kelimesi Dânî'ye göre 'elif'in hazfiyle yazılmaktayken[139] Hâfız Osman Mushafı'nda هَٰٓا اَنْتُمْ şeklinde 'elif'in isbatıyla yazılmıştır.

1.2. Ya Harfinin Hazfedilmesi

Dânî'nin eseri incelendiğinde 'yâ' harfinin bazı yerlerde hazfedildiğine bazı yerlerde ise isbat ile yazıldığına dair birtakım malumatlara yer verildiği görülmektedir. Meseleyi Hâfız Osman Mushafı açısından incelediğimizde ise mushafta اِبْرٰهِيمَ kelimesi, iki 'yâ' harfinin bir arada bulunduğu kelimeler, hemzenin sureti olan 'yâ' harfi ve kelime sonunda bulunup muttasıl zamir olan 'yâ' harfi hariç 'yâ'nın hazfedildiği kelimeler ile Dânî'nin verdiği bilgilerin birbirine paralellik arz ettiği görülmektedir.

Dânî, Asım el-Cahderî'nin اِبْرٰهِمُ kelimesindeki 'yâ' harfinin Bakara suresinde geçtiği tüm yerlerde hazfedilerek, Kur'an'ın diğer surelerinde ise 'yâ'nın isbatıyla yazıldığı yönündeki rivayetini nakletmiştir. Aynı rivayette İmam Mushaf'ta da bahsi geçen kelimenin 'yâ'nın isbatıyla resmedildiğinin görüldüğü şeklinde bir bilgiye yer verilmiştir.[140] Hâfız Osman ise Bakara suresi de dahil olmak üzere mushaftaki tüm اِبْرٰهِيمَ kelimelerini 'elif'in isbatıyla yazmıştır.

Dânî, mushafların iki tane 'yâ' harfinin bir arada bulunduğu ve ikinci 'yâ'nın cem' alameti olduğu kelimelerde bunlardan birinin hazfi hususunda ittifak ettiğini belirtmektedir. Öte yandan bu tarz kelimeler arasından sadece Mutaffifin 83/18'deki عِلِّيِّينَ kelimesinde her iki 'yâ'nın da isbat ile yazıldığını ifade etmiştir. Hâfız Osman Mushafı'nda ise bu kelimelerdeki 'yâ' harfinin isbat ile yazıldığı görülmektedir.[141]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلنَّبِيِّۦنَ	النَّبِيّٖنَ	Bütün yerler
وَٱلْأُمِّيِّۦنَ	الْاُمِّيّٖنَ	Bütün yerler
رَبِّيُّۥنَ	رَبَّانِيّٖنَ	Al-i İmran 79
ٱلْحَوَارِيِّۦنَ	الْحَوَارِيّٖنَ	Maide 111
عِلِّيِّۦنَ	عِلِّيّٖنَ	Mutaffifin 18

Dânî, son harfi 'yâ' olan bir kelimeye muttasıl zamir olan 'yâ' harfi bitiştiğinde bunlardan birinin hazfedildiğini söylemiştir. Hâfız Osman ise Hicr 15/23, Kaf 50/43, Bakara

[139] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 399.
[140] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 32, 33.
[141] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 105, 106, 107.

2/26 ve Ahzab 33/53'te geçen ilgili kelimelerdeki her iki 'yâ' harfini de isbat ile yazmış, Kasas 28/4 ve Yusuf 12/101'de bulunan kelimelerdeki 'yâ' harflerini ise hazfederek resmetmiştir.[142]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
نُحْيِ	نُحْيِي	Hicr 23, Kaf 43
يَسْتَحْيِ	يَسْتَحْيِي	Bakara 26, Ahzab 53
يَسْتَحْيِ	يَسْتَحْيِ	Kasas 4
وَلِيّ	وَلِيِّ	Yusuf 101

Dânî, kesre hareke ile yetinilmesi sebebiyle 'yâ' harfinin hazfedildiğini belirtmiştir. Tezimizin konusunu oluşturan mushaftaki ilgili kelimelerin yazımı bu bilgiyle uyum arz etmektedir.[143]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
فَٱرْهَبُونِ	فَارْهَبُونِ	Bakara 40, Nahl 51
فَٱتَّقُونِ	فَاتَّقُونِ	Bütün yerler
ٱلدَّاعِ	الدَّاعِ	Bakara 186; Kamer 6,8
دَعَانِ	دَعَانْ	Bakara 186
نَكِيرِ	نَكِيرِ	Bütün yerler

Dânî, münâdânın sonundaki mütekellim 'yâ'sının hazif ve isbat ile yazıldığı yerler bulunduğunu ifade etmiştir. Bu kelimelerde de Hâfız Osman Mushafı ile aralarında benzerlik bulunduğu göze çarpmaktadır.[144]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
يُقَوْمِ	يَا قَوْمِ	Bütün yerler
يُعِبَادِ	يَا عِبَادِ	Zümer 16
يُعِبَادِىَ	يَا عِبَادِيَ	Ankebut 56, Zümer 53

El-Mukni'de hemzenin sureti olan 'yâ' harfinin hazfedilmesi şeklinde geçen bilgiler ile Hafız Osman Mushaf'ındaki kelimelerin yazımı birbiriyle uyum arz etmektedir.[145]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
مُتَّكِئِينَ	مُتَّكِئِينَ	Bütün yerler
ٱلْمُسْتَهْزِءِينَ	الْمُسْتَهْزِءِينْ	Hicr 95

[142] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 109, 110.
[143] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 5, 6, 17.
[144] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 31.
[145] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 107, 111, 112, 113,.

خُسِئِينَ	خَاسِئِينَ	Bakara 65, A'raf 166
وَرِعْيًا	وَرِءْياً	Meryem 74
ٱلسَّيِّـَٔاتِ	السَّيِّـَٔاتِ	Bütün yerler
سَيِّـَٔاتِ	سَيِّـَٔاتِ	Bütün yerler
سَيِّـَٔاتِكُمْ	سَيِّـَٔاتِكُمْ	Bütün yerler
سَيِّـَٔاتِهِمْ	سَيِّـَٔاتِهِمْ	Bütün yerler
سَيِّـَٔاتِهِ	سَيِّـَٔاتِهِ	Teğabun 9, Talak 5

Dânî, aşağıdaki kelimelerde yer alan ‘yâ’ harflerinin de hazfedilerek tek ‘yâ’ ile yazılacağını ifade etmiştir. Bu kelimeler Hâfız Osman Mushafı’nda Enfal 8/42’deki حَيَّ kelimesi hariç *el-Mukni*’de belirtilenin aksine ‘yâ’ harfi hazfedilmeden resmedilmiştir.[146]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
حَيَ	حَيَّ	Enfal 42
وَلِيَ	وَلِـيِّـيَ	A'raf 196
لِّنُحْيِيَ	لِنُحْيِيَ	Furkan 49
يُحْيَ	يُحْيِيَ	Kıyamet 40, Ahkaf 33

Aşağıdaki tabloda yer alan kelimeler benzerlik arz eden diğer kelimelere örnek olarak verilebilir:[147]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
بَاغٍ	بَاغٍ	Bütün yerler
عَادٍ	عَادٍ	Bütün yerler
هَادٍ	هَادٍ	Bütün yerler
مُسْتَخْفٍ	مُسْتَخْفٍ	Rad 10

1.3. Vâv Harfinin Hazfedilmesi

‘Vâv’ harfinin hazfedildiği kelimeler hususunda Dânî, damme ile yetinilmesi sebebiyle ‘vâv’ harfinin hazfedildiği bilgisini aktarmıştır. Hâfız Osman Mushafı’na bakıldığında ise bu kelimelerin yazımının Dânî’nin ifade ettiği malumatlara uygun olduğu görülmektedir.[148]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
وَيَدْعُ	وَيَدْعُ	Bütün yerler

[146] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 110, 111.
[147] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 33, 35.
[148] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 37, 38 ,39.

وَيَمْحُ	وَيَمْحُ	Şura 24
وَصَٰلِح	وَصَالِحُ	Bütün yerler
وَأَكُن	وَاَكُنْ	Bütün yerler

Mushaflar tahkike delalet etmesi için hemzenin sureti olan ‘vâv’ harfinin hazfedilmesi üzerinde ittifak etmişlerdir. Hâfız Osman da aynı kelimeleri ‘vâv’ın hazfiyle yazmıştır.[149]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلرُّءْيَا	الرُّءْيَا	Bütün yerler
وَتُـْٔوِيَ	وَتُـْٔـوِي	Ahzab 51

İki tane ‘vâv’ harfi bulunan kelimelerde ‘vâv’lardan ikincisi cem’ alameti ise bunlardan biri hazfedilir. Hâfız Osman Mushafı bu konu ve Dânî ‘nin eserinde zikrettiği diğer bilgilerle yazım bakımından örtüşmektedir.[150]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
يَسْتَوُۥنَ	يَسْتَوُنَ	Bütün yerler
ٱلْغَاوُۥنَ	الْغَاوُنُ	Şuara 94, 224
فَٱدْرَءُواْ	فَادْرَؤُا	Al-i İmran 168
فَأْوُۥاْ	فَأْوُا	Kehf 16
دَاوُۥدُ	دَاوُدُ	Bütün yerler

1.4. İki Lâm Harfinden Birinin Hazfedilmesi

Aynı iki resmin yan yana gelmesi hoş karşılanmadığı için kullanımının çok olması sebebiyle iki tane ‘lâm’ harfi bulunan kelimelerdeki ‘lâm’lardan birinin hazfedilmesi hususunda mushaflar arasında ittifak bulunmaktadır.[151] Dânî, kendi tercihinin asli ‘lâm’ harfinin hazfedildiği yönünde olduğunu ancak marifelik ‘lâm’ının hazfedilmesinin de caiz olduğunu söylemiştir. [152]

Dânî’nin verdiği bilgilere göre ‘lâm’ harfinin ismi mevsullerin tamamında hazfedildiği görülmektedir. Hâfız Osman ise ٱلَّذِى, ٱلَّذِينَ ve ٱلَّتِي gibi ismi mevsullerde ‘lâm’ harfini hazfederek

[149] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 40, 41.
[150] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 42, 43, 46.
[151] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 197.
[152] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 198.

yazmışken اللَّذَيْنِ, اللَّذَانِ ve اللاّتِي ismi mevsulleri ve buna ilaveten اللَّيْل kelimesinde ise ‘lâm’ harfini isbat ile resmetmiştir.[153]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلَّيْلَ	اللَّيْلَ	Bütün yerler
ٱلَّذِى	اَلَّذِى	Bütün yerler
ٱلَّذِينَ	اَلَّذِينَ	Bütün yerler
ٱلَّذَيْنِ	اللَّذَيْنِ	Fussilet 29
ٱلَّذَنِ	اللَّذَانِ	Nîsa 16
ٱلَّتِى	اَلَّتِي	Bütün yerler
ٱلَّتِى	اللاَّتِي	Bütün yerler

Dânî aşağıdaki tabloda yer alan kelimelerin geçtiği tüm yerlerde her iki ‘lâm’ harfinin de isbat ile yazılacağı hususunda mushaflar arasında ittifak bulunduğunu belirtmiştir. Hâfız Osman Mushafı’nda aynı kelimeler bu bilgiye paralel şekilde resmedilmiştir. [154]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱللَّعِنُونَ	اللَّاعِنُونَ	Bakara 159
ٱللَّعْنَة	اللَّعْنَة	Bütün yerler
ٱللَّعِبِينَ	اللَّاعِبِينَ	Enbiya 55
ٱللَّغْوِ	اللَّغْوِ	Bütün yerler
ٱللَّهْوِ	اللَّهْوِ	Cuma 11
ٱللَّؤْلُؤُ	اللُّؤْلُؤُ	Rahman 22, Vakıa 23
ٱللَّتَ	اللَّاتَ	Necm 19
ٱللَّمَمَ	اللَّمَمَ	Necm 32
ٱللَّهَبِ	اللَّهَبِ	Mürselat 31
ٱللَّطِيفُ	اللَّطِيفُ	Enam 103, Mülk 14
ٱللَّوَّامَةِ	اللَّوَّامَةِ	Kıyamet 2
ٱللَّهُ	اَللَّهُ	Bütün yerler
ٱللَّهُمَّ	اللَّهُمَّ	Bütün yerler

Hazif başlığı altında ele alınması icap eden bir başka durum da “nûncî” kelimesindeki ‘nûn’ harfinin hazfi meselesidir. Dânî, bu ibaredeki ‘nûn’ harfinin yazımına dair Ebû Ubeyd’den bir nakilde bulunmaktadır. Bu nakle göre Ebu Ubeyd, İmam Mushaf’ta Yusuf 12/110’daki فَنُجِّى ve Enbiya 21/88’deki نُجِّى kelimelerinin tek ‘nûn’ harfi ile yazılı olduğunu gördüğünü ayrıca şehirlere gönderilen mushafların tamamında bu hususta ittifak bulunduğunu

[153] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 197, 198.
[154] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 199, 200.

ve bu konuda başka herhangi bir ihtilafın bulunmadığını söylemiştir. Bunun yanı sıra aynı rivayette Ebû Ubeyd'in Yunus 10/103'teki نُنَجِّى ve نُنَجِّ ibareleri resmedilirken iki tane 'nûn' harfi kullanıldığını gördüğü de nakledilmiştir.[155] Hâfız Osman Yusuf 12/110'daki ibareyi aynı şekilde tek 'nûn' ile yazmışken Enbiya suresi 88. ayette geçen ibareyi çift 'nûn' ile نُنْجِي şeklinde yazmıştır. Öte yandan Yunus 10/103'te geçen her iki ibarede de iki tane 'nûn' harfi kullanılarak aynı şekilde yazıldığı tespit edilmiştir.

2. Ziyade

Ziyade kavramı imla açısından telaffuzda bulunmayıp yazıda yer alan harfleri ifade etmektedir.[156] Ziyadeye konu olan harfler arasında illet harfleri olan 'elif', 'vâv' ve 'yâ' harfleri bulunmaktadır. Bu harflerden en çok ziyadeye tabi tutulan harfin ise 'elif' olduğu görülmektedir.[157] Dânî'nin *el-Mukni'* isimli eserinde mushaflarda yer alan bazı kelimelerde ziyadenin söz konusu olduğu yönünde bilgiler geçmektedir.[158] Nitekim tezimizin konusunu oluşturan Hâfız Osman Mushafı incelendiğinde Dâni ve Hâfız Osman Mushafı arasında ziyade bakımından benzerlik ve farklılık arz eden kelimeler bulunduğu göze çarpmaktadır.

2.1. Elif Harfinin Ziyade Kılınarak Yazılması

'Elif' harfi bir kısım kelimelerin sonunda bulunduğunda iki ayrı tarzda resmedilmektedir. Bunlardan birincisi elif-i memdûde olup uzun elifi iade etmekte ve "ا" şeklinde yazılmaktadır. Diğeri ise elif-i maksûre olup kısa 'elif'i ifade etmekte ve "ى" şeklinde yazılmaktadır. Ayrıca elif-i memdûde'nin bazen 'yâ' harfinden, elif-i maksure'nin ise kimi zaman 'elif' kimi zaman da 'yâ' harfinden dönüşmüş bir harf pozisyonunda olması mümkündür.[159]

Dânî, Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın aşağıdaki tabloda yer alan kelimelerdeki 'elif' harflerinin İmam Mushaf'ında ziyade kılınarak yazıldığını gördüğünü söylediğini nakletmiştir.[160] Aynı kelimeler Hâfız Osman Mushafı'nda incelendiğinde bunların İnsan suresi 76/16'da geçen قَوَارِيرَ kelimesi hariç 'elif'in ziyadesiyle yazıldıkları görülmektedir. Nitekim

[155] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 267, 268.
[156] Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, 2. Bs (Ankara: Otto Yayınları, 2015), s. 140.
[157] Abay, "Mushaf İmlasında Ali el-Kārî Tarzı Meselesi", s. 11.
[158] Ziyade ile ilgili kaideler için bkz. Suyûtî, *el-Itkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, s. 747,748.
[159] Edibe Eminoğlu Kürküt, *Hz. Osmân Mushaflarının İmla Özellikleri ve İmlanın Kıraât Açısından Değeri* (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Bilim Dalı, 2021), s. 80.
[160] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 55.

Dânî قَوَارِيرًا kelimesinin ‘elif’in ziyadesiyle yazıldığını aktarmış Hâfız Osman ise kelimeyi قَوَارِيرَ şeklinde ‘elif’ olmaksızın yazmıştır.[161]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
مِصْرًا	مِصْراً	Bakara 61
لَٰكِنَّا	لٰكِنَّاْ	Kehf 38
ٱلظُّنُونَا	الظُّنُونَا	Ahzab10
ٱلرَّسُولَا	الرَّسُولَا	Ahzab 66
ٱلسَّبِيلَا	السَّبِيلَا	Ahzab 67
سَلَٰسِلَا	سَلَاسِلَا	İnsan 4
قَوَارِيرَا	قَوَارِيرَا	İnsan 15
قَوَارِيرًا	قَوَارِيرَ	İnsan 16

Mushaflar Hac suresi 22/23’te geçmekte olan لُؤْلُؤًا kelimesindeki ‘elif’ harfinin ziyade kılınması konusunda ittifak etmişlerdir. Fakat Fatır 35/33’te geçen لُؤْلُؤًا kelimesindeki ‘elif’in ziyade edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu kelimelerden her ikisi de Hâfız Osman Mushafı’nda لُؤْلُؤاً şeklinde ‘elif’in ziyadesiyle yazılmıştır.[162]

Dânî, ثَمُودَا kelimesinin geçtiği bütün yerlerde ‘elif’in ziyadesiyle yazıldığını ifade etmiştir. Hâfız Osman bu kelimeyi sadece Ankebut 29/38’de ثَمُودَا şeklinde ziyade ile geçtiği diğer yerlerde ise ثَمُودَ şeklinde ‘elif’i ziyade etmeden resmetmiştir.[163]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ثَمُودَا	ثَمُودَا	Ankebut 38
ثَمُودَا	ثَمُودَ	Necm 51
ثَمُودَا	ثَمُودَ	Hud 68
ثَمُودَا	ثَمُودَ	Furkan 38

Dânî, ‘mîm’ ve ‘vâv’ harfinden sonra gelen ‘elif’ harfinin ziyade kılınması hususunda mushaflar arasında ihtilaf bulunmadığını belirtmiştir. Bu kelimeler Hâfız Osman Mushafı’nda da aynı şekilde ‘elif’in ziyadesiyle yazılmıştır.[164]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
مِاْئَةَ	مِائَةَ	Bütün yerler
مِاْئَتَيْنِ	مِائَتَيْنِ	Enfal 65, 66

[161] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 55, 56, 57.
[162] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 63.
[163] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 66.
[164] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 67, 68.

ٱلرِّبَوٰا	الرِّبٰوا	Bütün yerler
ٱمْرُؤٌا	امْرُؤٌا	Nisa 176
يَعْبَؤُاْ	يَعْبَؤُا	Furkan 77
تَفْتَؤُا	تَفْتَؤُا	Yusuf 85
تَظْمَؤُا	تَظْمَؤُا	Taha 119
يَبْدَؤُاْ	يَبْدَؤُا	Bütün yerler
ٱلضُّعَفَؤُا	الضُّعَفٰؤُا	İbrahim 21
بُرَءَٰؤُا	بُرَءَٰؤُا	Mümtehine 4

Dânî, لِشَايْءٍ kelimesinin sadece Kehf 18/23'te 'elif'in ziyadesiyle yazıldığını diğer tüm yerlerde 'elif' olmaksızın resmedildiğini söylemiştir.[165] Yine mushafların tamamında Meryem 19/19'daki لِأَهَبَ kelimesinde 'lâm' harfinden sonra 'elif'in resmedileceğini bildirmiştir.[166] Bunun yanı sıra mushaf yazarlarının 'vâv'dan sonraki 'elif'in hemzenin sureti olarak resmedileceği hususunda ittifak ettiklerini belirtmiş ayrıca kelime sonunda bulunup kendisinden önce sakin bir harf bulunan hemzenin suretinin sadece Maide 5/29'daki تَبُوَأَ ve Kasas 28/76'daki لَتَنُوأُ kelimelerinde 'elif' ile resmedildiğini ifade etmiştir.[167] Öte yandan النَّشْأَةَ kelimesinin geçtiği tüm yerlerde sakin bir harf olan "ش"den sonra gelen hemzenin 'elif' desteği üzerine resmedildiğini ayrıca kelimenin ortasında bulunup kendisinden önce sakin harf bulunan hemzenin sadece bu kelimede 'elif' desteği üzerine resmedildiğini söylemiştir.[168] Bu kelimeleri Hâfız Osman Mushafı açısından ele alacak olursak لِشَايْءٍ kelimesinin Dânî'ye paralel olarak 'elif'in ziyadesiyle yazıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra لِأَهَبَ kelimesinde 'lâm' harfinden sonra gelen hemze 'elif' desteği üzerine yazılmıştır. Öte yandan تَبُوَأَ ve لَتَنُوأُ kelimelerinde de hemze 'elif' desteği üzerine resmedilmiştir. Yine النَّشْأَةَ kelimesinde hemze 'elif' desteği üzerine resmedilmiştir. Bu kıyaslamada görüldüğü üzere bahsi geçen yerlerdeki kelimelerin yazımıyla Dani'nin verdiği bilgiler uyum arz etmektedir.

Dânî, Tevbe 9/47'deki وَلَأَاوْضَعُوا ve Neml 27/21'deki لَأَاذْبَحَنَّهُ kelimelerinin 'elif'in ziyadesiyle yazıldığını belirtmiştir.[169] Bu kelimeler Hafız Osman Mushafı'nda وَلَأَوْضَعُوا ve لَأَذْبَحَنَّهُ şeklinde 'elif' ziyade kılınmadan resmedilmiştir.

[165] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 69.
[166] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 70.
[167] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 70, 71.
[168] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 71, 72.
[169] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 83.

Dânî, ref' ve cem' alameti olan 'vâv'dan sonraki 'elif'in isbat ile yazılacağını ifade etmiştir.[170] Hâfız Osman Mushafı'nda bu kelimelerin yazımı Dânî'nin verdiği bilgilerle paralellik arz etmektedir.[171]

Dânî, cem' 'vâv'ı ve asli 'vâv'dan sonra gelip yukarıdaki kelimelerin dışında kalan fiillerdeki 'elif'in ziyade kılınarak yazıldığını söylemiştir. Hâfız Osman Mushafı'nda ise Rum 30/39'daki لِيَرْبُوَا kelimesi hariç diğer kelimeler Dânî'nin verdiği bilgilere paralel şekilde resmedilmiştir. لِيَرْبُوَا kelimesi ise Dânî'nin belirttiğine göre 'elif' ziyadesi olmaksızın لِتُرْبُو şeklinde yazılmıştır.[172]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ءَامَنُوا	اٰمَنُوا	Bakara 9
كَفَرُوا	كَفَرُوا	Bakara 6
نَسُواْ	نَسُوا	Tevbe 67
تَدْعُواْ	تَدْعُوا	Furkan 14
وَٱدْعُوا	وَادْعُوا	Bakara 23
ٱشْتَرَوُا	اشْتَرَوُا	Bakara 16
ٱعْتَدَوْا	اعْتَدَوْا	Bakara 65
غَدَوْا	غَدَوْا	Kalem 25
وَٱتَّقَوْا	وَاتَّقَوْا	Bakara 103
لَوَّوْاْ	لَـوَّوْا	Münafikun 5
وَلَّوْا	وَلَّوْا	İsra 46
ءَاوَوا	اٰوَوْا	Enfal 72
تَدْعُوا	تَدْعُوا	İsra 110
تَرْجُواْ	تَرْجُوا	Kasas 86
لِتُرْبُو	لِيَرْبُوَا	Rum 39
يَرْبُواْ	يَرْبُوا	Rum 39
أَشْكُواْ	اَشْكُوا	Yusuf 86
وَٱدْعُواْ	وَادْعُوا	Bakara 23
تَعْفُواْ	تَعْفُوَا	Bakara 237
نَّدْعُواْ	نَدْعُوَا	Kehf 14

[170] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 470.
[171] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 472, 473.
[172] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 468, 469.

Yusuf 12/87'deki تَايْئَسُوا ve يَايْئَسُ kelimeleri ile Rad 13/31'deki يَايْئَسِ kelimesi 'elif'in ziyadesiyle yazılmış olup bu kelimelerin Hâfız Osman Mushafı'nda da aynı şekilde 'elif' ziyadesiyle resmedildiği görülmektedir.[173]

2.2. Ya Harfinin Ziyade Kılınarak Yazılması

Mushaflarda ziyade ile yazılan harflerden bir diğeri 'yâ' harfidir. Bu harfin ziyade kılındığı kelimelerin yazımıyla alakalı Dânî'nin verdiği bilgiler ile Hâfız Osman Mushafı arasında birebir uyum bulunmaktadır.

Dânî, dokuz yerde 'yâ' harfinin ziyade kılınarak yazıldığını belirtmiştir.[174] Bu kelimelerden Zariyat 51/47'deki بِاَيْدٍ ve Kalem 68/6'daki بِاَيِّكُمُ ibaresi hariç Hâfız Osman Mushafı'nda da aynı şekilde 'yâ' harfinin ziyadesiyle yazılmıştır.

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
أَفَإِيْن	اَفَائِنْ	Al-i İmran 14, Enbiya 34
نَّبَإِىْ	نَبَاْئِ	Enam 34
تِلْقَآئِ	تِلْقَّائِْ	Yunus 15
إِيتَآئِ	اِيتَّائِْ	Nahl 90
ءَانَآئِ	اَنَّائِ	Taha 130
وَرَآئِ	وَرَّائِْ	Şura 51
بِأَيْيْدٍ	بِاَيْدٍ	Zariyat 47
بِأَييِّكُمُ	بِاَيِّكُمُ	Kalem 6

Yine Dânî'nin naklettiği bilgilere göre Gazi b. Kays aşağıdaki tabloda yer alan kelimelerin 'yâ'nın ziyadesiyle yazıldığını söylemiştir.[175]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
لِقَآئِ	لِقَّائِ	Rum 8
لِقَآئِ	لِقَّائِ	Rum 16
مَلَإِيْهِ	مَلَائِهِ	Bütün yerler
مَلَإِيْهِمْ	مَلَائِهِمْ	Yunus 83

[173] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, I, 477, 478.
[174] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 97, 98, 99.
[175] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 99, 100.

2.3. Vav Harfinin Ziyade Kılınarak Yazılması

'Vâv' harfi ziyade kılınan diğer bir harf olup bu harfin ziyade kılındığı yerler hususunda Dânî'nin *el-Mukni'* eseri ile Hâfız Osman Mushafı'ndaki yazım arasında genel olarak uyum bulunmaktadır.

Dânî, mushaf yazarlarının aşağıdaki kelimelerde yer alan hemzeden sonra gelen 'vâv' harfinin ziyade kılınması konusunda icma' bulunduğunu belirtmiştir.[176]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
أُوْلَٰئِكَ	أُوْلٰئِكَ	Bütün yerler
أُوْلَٰئِكُمْ	أُوْلٰئِكُمْ	Bütün yerler
أُوْلِى	أُولِي	Bütün yerler
أُوْلُواْ	أُوْلُوا	Bütün yerler
أُوْلَٰت	أُوْلَات	Talak 4,6
أُوْلَآءِ	أُوْلَاءِ	Al-i İmran 119, Taha 84

سَأُوْرِيكُمْ kelimesi mushaflarda 'elif'ten sonra 'vâv' harfinin ziyadesiyle yazılmıştır. Hâfız Osman Mushafı'nda aynı kelimenin 'vâv'ın ziyadesiyle yazıldığı görülmektedir.[177]

Dânî, Taha 20/71 ve Şuara 26/49'da geçen وَلَأُوصَلِّبَنَّكُمْ kelimesindeki 'vâv' harfinin ziyadesi hususunda ihtilaf mevcut olduğunu söylemiştir. Bazısında hemzeden sonra 'vâv'ın ziyadesiyle bazısında ise 'vâv' olmaksızın yazılmıştır. A'raf suresi 124. ayette ise 'vâv'ın ziyade kılınmaması konusunda icma' bulunduğunu ifade etmiştir. Hâfız Osman, Taha 20/71'de geçen kelimeyi 'vâv' harfinin ziyadesiyle yazmıştır. Şuara 26/49 ve A'raf 7/124'te geçen kelimeleri ise 'vâv' harfini ziyade kılarak resmetmemiştir.[178]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ	وَلَأُوصَلِّبَنَّكُمْ	Taha 71
وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ	وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ	Şuara 49
لَأُصَلِّبَنَّكُمْ	لَأُصَلِّبَنَّكُمْ	A'raf 124

[176] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 124.
[177] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 124.
[178] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 124, 125.

3. Bedel

İstinsahı gerçekleştirilen mushaflardaki kelimelerde görülen bir özellik olarak karşımıza çıkan bedel, telaffuzu gerçekleştirilen harfin yerine farklı bir harfin resmedilmesi manasına gelmektedir. Bedel kapsamına giren harfler 'elif', 'vâv', 'yâ' ve 'sîn' harfleridir.[179] Dânî'nin eserinde bu kategoriye giren kelimeler ile ilgili birtakım bilgiler verdiği görülmektedir.[180]Bu başlık altında yeri geldikçe bu malumatlardan bahsedilecektir. Eserdeki bilgilerle Hâfız Osman Mushafı'ndaki yazım mukayese edildiğinde ise iki kaynak arasında genel olarak uyum bulunduğu göze çarpmaktadır.

Dânî, bazı kelimelerde 'vâv' harfinin 'elif'e bedel olarak yazıldığını söylemiştir. Hâfız Osman Mushafı bu kelimeler bakımından incelemeye tabi tutulduğunda yazımın Dânî'nin verdiği bilgilere paralel olduğu görülmektedir.[181]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
الصَّلَٰوة	الصَّلٰوة	Bütün yerler
الزَّكَٰوةَ	الزَّكٰوةَ	Bütün yerler
ٱلْحَيَٰوة	ٱلْحَيٰوة	Bütün yerler
ٱلرِّبَٰوا۟	الرِّبٰوا	Bütün yerler
بِٱلْغَدَٰوةِ	بِالْغَدٰوةِ	Enam 52, Kehf 28
كَمِشْكَوٰةٍ	كَمِشْكٰوةٍ	Nur 35
ٱلنَّجَوٰةِ	النَّجٰوةِ	Mümin 41
مَنَوٰةَ	مَنٰوةَ	Necm 20

Dânî, muzaf konumunda olan kelimelerdeki 'elif'in 'vâv' ile değil de 'elif' ile resmedildiğini aktarmıştır. Bu kelimeler Hâfız Osman Mushafı'nda da aynı şekilde resmedilmiştir.[182]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
صَلَاتُهُمْ	صَلَاتِهِمْ	Bütün yerler
صَلَاتِى	صَلَاتِي	Enam 162
بِصَلَاتِكَ	بِصَلَاتِكَ	İsra 110
صَلَاتَهُ	صَلَاتَهُ	Nur 41
حَيَاتُنَا	حَيَاتُنَا	Bütün yerler
حَيَاتِكُمُ	حَيَاتِكُمُ	Ahkaf 20

[179] Abay, "Mushaf İmlasında Ali el-Kārî Tarzı Meselesi", s. 12.
[180] Bedel ile ilgili kaideler için bk. Suyûtî, *el-Itkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, s. 749-750.
[181] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, s. 126, 127, 128.
[182] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, s. 129, 130.

لِحَيَاتِى	لِحَيَاتِي	Fecr 24

Dânî, ‘yâ’ asıllı fiil ve isimlerdeki elif harfinin ‘yâ’ ile yazılması konusunda mushaflar arasında ittifak bulunduğunu belirtmiştir. Müellif bu durumun sebebinin imale muradıyla kelimenin aslını göstermek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu kelimelere zamir bitişse de bitişmese de ve sakin veya harekeli bir harfle yan yana gelse de gelmese de durumun aynı olduğunu söylemiştir. Hâfız Osman’ın bu kelimeleri Dânî’nin belirttiği bilgilere uygun şekilde resmettiği görülmektedir.[183]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلْمَوْتَىٰ	الْمَوْتٰى	Bütün yerler
ٱلسَّلْوَىٰ	السَّلْوٰى	Bütün yerler
ٱلْمَرْضَىٰ	الْمَرْضٰى	Tevbe 91
ٱلْأَسْرَىٰٓ	الْأَسْرٰٓى	Enfal 70
شَتَّىٰ	شَتّٰى	Bütün yerler
صَرْعَىٰ	صَرْعٰى	Hakka 7
طُوبَىٰ	طُوبٰى	Rad 29
ٱلْحُسْنَىٰ	الْحُسْنٰى	Bütün yerler
لِلْيُسْرَىٰ	لِلْيُسْرٰى	Ala 8, Leyl 7
لِلْعُسْرَىٰ	لِلْعُسْرٰى	Leyl 10
ٱلْبُشْرَىٰ	الْبُشْرٰى	Bütün yerler
مُوسَى	مُوسَى	Bütün yerler
عِيسَى	عِيسَى	Bütün yerler
إِحْدَى	اِحْدَى	Bütün yerler
ٱلْهُدَىٰ	الْهُدٰى	Bütün yerler
ٱلْهَوَىٰ	الْهَوٰى	Bütün yerler
ٱلْعَمَىٰ	الْعَمٰى	Fussilet 17
أَدْنَىٰ	اَدْنٰى	Bütün yerler
أَزْكَىٰ	اَزْكٰى	Bütün yerler
أَرْبَىٰ	اَرْبٰى	Nahl 92
هُدًى	هُدًى	Bütün yerler
فَتًى	فَتًى	Enbiya 60
مُصَلًّى	مُصَلًّى	Bakara 125
مَوْلًى	مَوْلًى	Bütün yerler
مُصَفًّى	مُصَفًّى	Muhammed 15
مُسَمًّى	مُسَمًّى	Bütün yerler
قُرًى	قُرًى	Bütün yerler

[183] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176.

عَمًى	عَمًى	Fussilet 17
غُزًّى	غُزًّى	Al-i İmran 156
أَبَىٰ	اَبَى	Bütün yerler
سَعَىٰ	سَعٰى	Bütün yerler
رَمَىٰ	رَمٰى	Enfal 17
تُتْلَىٰ	تُتْلٰى	Bütün yerler
تُدْعَىٰ	تُدْعٰى	Casiye 28
يَخْفَىٰ	يَخْفٰى	Bütün yerler
تَعْرَىٰ	تَعْرٰى	Taha 118
ءَاتَىٰكُمْ	اَتٰيكُمْ	Bütün yerler
أَرَىٰكُم	اَرٰيكُمْ	Bütün yerler
ءَاتَىٰهَا	اَتٰيهَا	Talak 7
يَصْلَىٰهَا	يَصْلٰيهَا	İsra 18, Leyl 15

Yukarıda bahsedilen kaide aynı nitelikte olup kendisine zamir bitişen kelimeler için de geçerlidir. Nitekim aşağıdaki tabloda yer alan kelimelere zamir bitişmiş ve bunlar ‘elif’e bedel olarak ‘yâ’ ile resmedilmişlerdir. Hâfız Osman Mushafı’nda bu kelimeler bahsi geçen bilgiye paralel şekilde yazılmıştır.[184]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
إِحْدَىٰهُمَا	اِحْدٰيهُمَا	Bütün yerler
إِحْدَىٰهُنَّ	اِحْدٰيهُنَّ	Nisa 20
بُشْرَىٰكُمُ	بُشْرٰيكُمُ	Hadid 12
أُخْرَىٰكُمْ	اُخْرٰيكُمْ	Al-i İmran 153
مَجْرِىٰهَا	مَجْرٖيهَا	Hud 41
مُرْسَىٰهَآ	مُرْسٰيهَا	Bütün yerler

Dânî, ‘yâ’ asıllı kelimelerde iki tane ‘yâ’ harfi bir araya geldiğinde bunlardan birinin ‘elif’ olarak yazılacağını söylemiştir.[185] Ayrıca bu durumun sebebinin aynı iki resmin yan yana gelmesinin hoş karşılanmaması olduğunu belirtmiştir.[186] Hâfız Osman da bu tarz kelimelerdeki iki ‘yâ’dan birini elif olarak resmetmiştir.[187]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلدُّنْيَا	الدُّنْيَا	Bütün yerler
ٱلْعُلْيَا	الْعُلْيَا	Tevbe 40

[184] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 172.
[185] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 176.
[186] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 180.
[187] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 176, 177, 178, 179.

ٱلرُّءْيَا	الرُّءْيَا	Bütün yerler
رُءْيَاكَ	رُءْيَاكَ	Yusuf 5
رُءْيَايَ	رُءْيَايَ	Yusuf 43, 100
ٱلْحَوَايَا	الْحَوَايَا	Enam 146
أَحْيَا	اَحْيَا	Bütün yerler
اَحْيَاهُمْ	اَحْيَاهُمْ	Bakara 243
أَحْيَاكُمْ	اَحْيَاكُمْ	Bakara 28, Hac 66
أَحْيَاهَا	اَحْيَاهَا	Maide 32, Fussilet 39
مَّحْيَاهُمْ	مَحْيَاهُمْ	Casiye 21
نَحْيَا	نَحْيَا	Müminun 37, Casiye 24
مَحْيَاىَ	مَحْيَايَ	Enam 162
هُدَاىَ	هُدَايَ	Bakara 38, Taha 123
مَثْوَاىَ	مَثْوَايَ	Yusuf 23

El-Mukni'de verilen bilgilere göre aşağıdaki tabloda yer alan kelimelerdeki 'yâ' harfi tefhîm[188] sebebiyle elif olarak resmedilmiş, Hâfız Osman da bu kelimelerin yazımını verilen bilgiyle uyumlu olarak gerçekleştirmiştir.[189]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
عَصَانِى	عَصَانِي	İbrahim 36
ٱلْأَقْصَا	الْاَقْصَا	İsra 1
تَوَلَّاهُ	تَوَلَّاهُ	Hac 4
أَقْصَا	أَقْصَا	Kasas 20, Yasin 20
سِيمَاهُمْ	سِيمَاهُمْ	Fetih 29
طَغَا	طَغَا	Hakka 11

Hâfız Osman Mushafı ile Dânî'nin verdiği bilgilerin paralellik arz ettiği bir diğer nokta Kehf 18/33'teki كِلْتَا ile Müminun 23/44'teki تَتْرَا kelimeleridir. Nitekim Dâni her iki kelimenin de 'yâ' harfi yerine elif ile resmedildiğini belirtmiştir.[190] Hâfız Osman'da bahsi geçen kelimeleri bu bilgiye uyum arz edecek şekilde yazmıştır.

Aşağıdaki tabloda yer alan kelimelerdeki elif harfinin 'yâ' olarak yazılacağına yönelik geçen bilgilerle örtüşecek şekilde Hâfız Osman'da ilgili kelimeleri 'yâ' olarak resmetmiştir.[191]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler

[188] Tefhim hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2021), s. 114,115.
[189] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 173, 174.
[190] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 185.
[191] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 185, 186, 187, 188.

عَلَىٰ	عَلَى	Bütün yerler
إِلَى	اِلَى	Bütün yerler
حَتَّىٰ	حَتَّى	Bütün yerler
وَيْلَتَىٰ	وَيْلَتٰى	Bütün yerler
حَسْرَتَىٰ	حَسْرَتٰى	Zümer 56
أَسَفَىٰ	اَسَفٰى	Yusuf 84
أَنَّىٰ	اَنّٰى	Bütün yerler
مَتَىٰ	مَتٰى	Bütün yerler
عَسَى	عَسَى	Bütün yerler
بَلَىٰ	بَلٰى	Bütün yerler

Dânî Yusuf 12/25'te geçen لَدَا kelimesinin 'elif' ile yazıldığı konusunda bir ittifakın mevcut olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra Mü'min 40/18'deki لَدَى kelimesinin ise 'elif' veya 'yâ' ile yazımı hususunda ihtilaf bulunduğunu belirtmekle birlikte mushafların çoğunda 'yâ' ile yazıldığını aktarmıştır.[192] Hâfız Osman Mushafı'nda ise Yusuf 12/25'teki kelimenin 'elif' ile Mümin 40/18'deki kelimenin ise mushafların çoğunda olduğu gibi 'yâ' ile resmedildiği görülmektedir.

Dânî, eserinde 'vâv' asıllı olan isim ve fiillerin imaleden kaçınmak maksadıyla 'elif' ile resmedilmesi konusunda mushaflar arasında ittifak bulunduğu şeklinde bir bilgiye yer vermiştir. Hâfız Osman da bu kelimelerdeki 'vâv' harfini 'elif' ile yazmıştır.[193]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
الصَّفَا	الصَّفَا	Bakara 158
شَفَا	شَفَا	Al-i İmran 103, Tevbe 109
سَنَا	سَنَا	Nur 43
أَبَا	اَبَا	Ahzab 40
خَلَا	خَلَا	Bakara 76, Fatır 24
عَفَا	عَفَا	Bütün yerler
دَعَا	دَعَا	Bütün yerler
بَدَا	بَدَا	Bütün yerler
نَجَا	نَجَا	Yusuf 45
عَلَا	عَلَا	Kasas 4
لَعَلَا	لَعَلَا	Müminun 91

[192] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 188.
[193] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 193, 194.

Hâfız Osman ve Dânî aşağıdaki tabloda yer alan ‘vâv’ asıllı kelimelerin ‘yâ’ ile resmedilmesi noktasında ittifak halindedir.[194]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ضُحًى	ضُحًى	Araf 98, Taha 59
زَكَىٰ	زَكَىٰ	Nur 21
دَحَىٰهَا	دَحَىٰهَا	Naziat 30
ضُحَىٰهَا	ضُحَىٰهَا	Naziat 29, 46
وَضُحَىٰهَا	وَضُحَىٰهَا	Şems 1
تَلَىٰهَا	تَلَىٰهَا	Şems 2
طَحَىٰهَا	طَحَىٰهَا	Şems 6
ٱلضُّحَىٰ	الضُّحَىٰ	Duha 1
سَجَىٰ	سَجَىٰ	Duha 2

Mushaf yazarları Yusuf 12/32’deki وَلَيَكُونًا ve Alak 96/15’teki لَنَسْفَعًۢا kelimelerindeki te’kid ‘nûn’unun ‘elif’ olarak resmedilmesi hususunda ittifak emiştir.[195] Bu iki kelimedeki te’kid ‘nûn’larının Hâfız Osman Mushafı’nda da ‘elif’ olarak resmedildiği görülmektedir. Öte yandan إِذًا kelimesindeki te’kid ‘nûn’u da geçtiği tüm yerlerde ‘elif’ olarak resmedilmiştir.[196] Hâfız Osman da إِذًا kelimesindeki te’kid ‘nûn’unu geçtiği her yerde ‘elif’ olarak yazmıştır.

Bakara suresinin 247. ayetinde geçen بَسْطَةً kelimesinin س harfi ile A’raf 7/69’daki بَصْطَةً kelimesinin ise ص ile resmedilmesi gerektiğiyle ilgili mushaflar ittifak halindedir.[197] Hâfız Osman Mushafı’ndaki duruma bakıldığında bu kelimenin geçtiği her iki yerde de بَسْطَةً şeklinde س harfi ile yazıldığı görülmektedir. Bakara 2/245’teki يَبْصُطُ ise ittifakla ص harfiyle yazılmıştır.[198] Hâfız Osman Mushaf’ında bu kelime farklı şekilde imlâ edilmiştir. Nitekim Mushaf’ta ص harfi değil de س harfi kullanılarak يَبْسُطُ şeklinde bir yazımın tercih edildiği görülmektedir.

Aslı س olup bu harften bedel olarak ص harfi ile yazılan kelimelerden olan الصِّرَٰط ve صِرَٰط ibarelerinin geçtikleri tüm yerlerde ص harfi ile yazıldıklarına dair mushaflar arasında birlik söz konusudur.[199] Mevzu bahis olan bu kelimeler Hâfız Osman Mushafı’nda da ص harfi ile resmedilmişlerdir. Bu kapsamda değerlendirilen Tûr suresi 37. ayette vârid olan الْمُصَيْطِرُونَ

[194] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 194, 195, 196.
[195] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 73.
[196] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 74.
[197] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 251, 254.
[198] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 251.
[199] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 269.

ve Ğâşiye suresi 22. ayette geçen بِمُصَيْطِرٍ ibarelerinde de ص harfi س harfine bedel olarak yazılmıştır.[200] Hafız Osman Tur 52/37'de geçen kelimeyi bu malumata muhalif olarak س harfini kullanmak suretiyle الْمُسَيْطِرُونَ şeklinde imlâ etmiştir. Öte yandan bu kapsama giren bir diğer kelime olan Ğaşiye 88/22'deki بِمُصَيْطِرٍ ifadesinde ص harfinin kullanılması konusunda Dânî ile Hâfız Osman arasında herhangi bir ihtilaf mevcut değildir.

4. Hemze

Resm-i Mushaf'ın en çetrefilli konularından biri olarak öne çıkan hemzeyi Dânî'nin sakin ve harekeli olması durumlarına göre ele aldığını görmekteyiz. Dânî, sakin olan hemzenin başta, ortada veya sonda olması farketmeksizin makablinin harekesine göre resmedileceğini belirtmiştir.[201] Bunun yanı sıra harekeli olan hemzenin ise kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunmasına göre farklı şekillerde resmedildiğine yönelik birtakım malumatlara yer vermiştir.[202]

Hâfız Osman Mushafı hemzenin yazımı açısından bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda Dânî'nin vermiş olduğu malumatlarla benzerlik ve farklılık arz ettiği yerlerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

4.1. Sakin Hemzenin Yazımı

Sakin hemze kelimenin ortasında veya sonunda bulunduğu her iki durumda da kendisinden önceki harfin harekesine göre yazılmaktadır. Bunlardan ilki olan hemzenin sakin ve makablinin harekesinin fetha olması durumunda hemze 'elif' olarak resmedilmektedir.[203] Hâfız Osman'ın da aynı durumdaki hemzeyi 'elif' olarak yazdığı görülmektedir.[204] Öte yandan Hafs Yusuf 12/47'deki دَأْبًا kelimesindeki hemzenin fetha ile okunacağını rivayet etmiş, geriye kalanlar ise bu hemzeyi sükûn ile okumuşlardır.[205] Dâni bu kelimede sükûn ile okunuşunu esas alarak kelimenin imlasını sakin hemzenin yazımı kategorisinde değerlendirmiştir.[206] Hâfız Osman Mushafı zaten Hafs rivayetine göre yazıldığı için bu kelimede hemzenin fethalı okunuşu esas alınarak buna göre resmedilmiştir. Neticede her iki kaynak arasında bu hemzenin harekelemesinden kaynaklanan bir ihtilaf doğmuştur.

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler

[200] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 270.
[201] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 148.
[202] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 151-169; Hemze ile ilgili kaideler için bkz. Suyûtî, *el-Itkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, s. 748-749.
[203] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 148.
[204] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 148, 149.
[205] El-Hâfız Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), II, 295.
[206] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 149.

ٱلۡبَأۡس	ٱلۡبَأۡس	Bütün yerler
ٱلۡبَأۡسَآءُ	ٱلۡبَأۡسَآءُ	Bütün yerler
كَأۡسٍ	كَأۡسٍ	İnsan 5
شَأۡنٍ	شَأۡنٍ	Yunus 61, Rahman 29
شَأۡنِهِمۡ	شَأۡنِهِمۡ	Nur 62
كَدَأۡبِ	كَدَأۡبِ	Bütün yerler
ٱقۡرَأۡ	اِقۡرَأۡ	Bütün yerler
يَشَأۡ	يَشَأۡ	Bütün yerler
يُنَبَّأۡ	يُنَبَّأۡ	Necm 36

Hemze sakin olup kendisinden önceki harfin harekesi kesre olduğunda ‘yâ’ olarak resmedilmiştir.[207] Hâfız Osman Mushafı’nda da sakin hemzeden sonra kesre harekeli bir harf geldiğinde hemze ‘yâ’ olarak resmedilmiştir.[208]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
أَنۡبِئۡهُم	اَنۡبِئۡهُمۡ	Bakara 33
نَبِّئۡنَا	نَبِّئۡنَا	Yusuf 36
جِئۡتَ	جِئۡتَ	Bütün yerler
جِئۡنَا	جِئۡنَا	Bütün yerler
شِئۡتَ	شِئۡتَ	Bütün yerler
شِئۡنَا	شِئۡنَا	Bütün yerler
لَمُلِئۡتَ	لَمُلِئۡتَ	Kehf 18
نَبِّئۡ	نَبِّئۡ	Hicr 49
هَيِّئۡ	هَيِّئۡ	Kehf 10
يُهَيِّئۡ	يُهَيِّئۡ	Kehf 16

Sakin hemzeden önceki harfin harekesi damme olduğunda ise hemze ‘vâv’ olarak resmedilmiş, Hâfız Osman da bahsi geçen tarzdaki kelimeleri aynı şekilde ‘vâv’ olarak yazmıştır.[209]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلۡمُؤۡمِنُونَ	ٱلۡمُؤۡمِنُونَ	Bütün yerler
ٱلۡمُؤۡتُونَ	ٱلۡمُؤۡتُونَ	Nisa 162
يُؤۡفَكُ	يُؤۡفَكُ	Mümin 63, Zariyat 6
يُؤۡفَكُونَ	يُؤۡفَكُونَ	Bütün yerler

[207] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 149.
[208] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 149, 150.
[209] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 150.

تَسُؤْكُمْ	تَسُوْكُمْ	Maide 101
لُؤْلُؤٌ	لُوْلُوٌ	Tur 24

4.2. Harekeli Hemzenin Yazımı

Hemze harekeli olduğunda kimi zaman kelimenin başında, kimi zaman ortasında kimi zaman da sonunda yer almış ve bulunduğu konumlara göre farklı şekillerde resmedilmiştir. Hemze kelimenin başında bulunduğunda harekesi ne olursa olsun 'elif' ile resmedilmiştir. Bu tarz bir yazımın sebebi kelimenin başında tahfifin mümkün olmayışıdır. Nitekim tahfif sükûna yakın bir haldir. Öte yandan sakin harf ile ibtidâ olması da imkan dahilinde değildir. İşte bu gerekçelerden dolayı hemze sadece 'elif' şeklinde resmedilmiştir. Hâfız Osman Mushafı bu bakımdan ele alındığında kelime başındaki hemzenin Dânî'nin verdiği malumatlara paralel bir şekilde yazıldığı görülmektedir.[210]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
أَمَرَ	اَمَرَ	Bütün yerler
أَخَذَ	اَخَذَ	Bütün yerler
أَحْمَدُ	اَحْمَدُ	Saf 6
أَيُّوبَ	أَيُّوبَ	Bütün yerler
إِبْرَٰهِيمَ	اِبْرٰهِيمَ	Bütün yerler
إِسْمَٰعِيلَ	اِسْمٰعِيلَ	Bütün yerler
إِسْحَٰقَ	اِسْحٰقَ	Bütün yerler
إِلَّا	اِلَّا	Bütün yerler
إِمَّا	اِمَّا	Bütün yerler
إِذْ	اِذْ	Bütün yerler
إِذَا	اِذَا	Bütün yerler
أَنزِلَ	اُنْزِلَ	Bütün yerler
أَمْلِى	اُمْلِي	A'raf 183, Kalem 45
أَوْلَٰئِكَ	اُوْلٰئِكَ	Bütün yerler
أُوحِىَ	اُوحِيَ	Bütün yerler

Kelimenin başında bulunan hemzeye herhangi bir zaid harf bitişmesi halinde de hemze hangi harekeye sahip olursa olsun elif üzerine resmedilmiştir. Hâfız Osman da aynı şekilde resmetmiştir.[211]

[210] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 151, 152.
[211] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 153, 154.

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
سَأَصْرِفُ	سَاَصْرِفُ	A'raf 146
فَبِأَيِّ	فَبِاَيِّ	Bütün yerler
أَفَأَنتَ	اَفَاَنْتَ	Bütün yerler
بِأَنَّهُ	بِاَنَّـهُ	Mümin 12, Teğabun 6
كَأَنَّهُ	كَاَنَّهُ	Bütün yerler
كَأَيِّن	كَاَيِّنْ	Bütün yerler
بِإِيمَٰنٍ	بِايمَانٍ	Tur 21
لِإِيلَٰفِ	لِاِيلَافِ	Kureyş 1
لَبِإِمَامٍ	لَبِاِمَامٍ	Hicr 79
فَلِأُمِّهِ	فَلِاُمِّهِ	Nîsa 11
سَأُنزِلُ	سَاُنْزِلُ	Enam 93
فَلَأُقَطِّعَنَّ	فَلَاُقَطِّعَنَّ	Taha 71

Hemze kelime ortasında bulunduğunda birtakım kaidelere göre farklı suretlerde resmedilmiştir. Nitekim kelime ortasındaki hemzenin fethalı olmaması durumunda kendisinden önceki harfin harekesi kesra veya damme değilse ya da kelime ortasındaki hemzenin harekesinin damme olmaması halinde makabli olan harf kesralı değilse hemze kendi harekesine göre resmedilir.[212]

Yukarıdaki malumata binaen Dânî, kelime ortasında yer alan hemzenin harekesi fetha olduğunda hemzenin ‘elif’ olarak resmedileceğini söylemiştir. Hâfız Osman Mushafı’nda da bu nitelikteki hemzenin ‘elif’ ile yazıldığını görmekteyiz.[213]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
سَأَلْتُمْ	سَاَلْتُمْ	Bakara 61
سَأَلَ	سَاَلَ	Mearic 1
رَأَيْتَ	رَاَيْتَ	Bütün yerler
رَأَوْكَ	رَاَوْكَ	Furkan 41
بَدَأَكُمْ	بَدَاَكُمْ	A'raf 29
أَنشَأَكُم	اَنْشَاَكُمْ	Bütün yerler
قَرَأَهُ	قَرَاَهُ	Şuara 199
لِتَقْرَأَهُ	لِتَقْرَاَهُ	İsra 106

[212] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 155.
[213] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 155, 156.

Yine Dânî, kelime ortasındaki hemzenin harekesi kesre olduğunda hemzenin ‘yâ’ ile resmedileceğini ifade etmiştir. Hâfız Osman’da bu hemzeyi aynı şekilde resmetmiştir.[214]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
يَئِسَ	يَـئِسَ	Maide 3, Mümtehine 13
يَئِسُواْ	يَـئِسُوا	Ankebut 23, Mümtehine 13
تَبْتَئِسْ	تَبْتَئِسْ	Hud 36, Yusuf 69
سُئِلَ	سُئِلَ	Bakara 108
سُئِلُواْ	سُئِلُوا	Ahzab 14

Kelime ortasındaki hemze damme harekeye sahip olduğunda kendi harekesi cinsinden olan ‘vâv’ harfiyle yazılmıştır. Hâfız Osman da bu hemzeyi ‘vâv’ harfiyle yazmıştır.[215]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
يَذْرَؤُكُمْ	يَذْرَؤُكُمْ	Şura 11
يَكْلَؤُكُم	يَكْلَؤُكُمْ	Enbiya 42
تَؤُزُّهُمْ	تَؤُزُّهُمْ	Meryem 83
نَّقْرَؤُهُ	نَقْرَؤُهُ	İsra 93

Kelime ortasındaki hemze fethalı ve kendisinden önceki harfin harekesi de kesra veya damme olduğunda hemze makablinin harekesine göre resmedilir. Yine aynı konumdaki hemze damme harekeye sahip olup kendisinden önceki harfin harekesi kesra olduğunda da hemze makablinin harekesine göre yazılır.[216] Hâfız Osman Mushafı’nı bu şekilde yazılan hemze açısından ele aldığımızda resim bakımından herhangi bir farklılık göze çarpmamaktadır.

Fetha harekeye sahip olan kelime ortasındaki hemzenin makabli kesre ise ‘yâ’ desteği üzerine yazılır.[217] Bu hususta Hâfız Osman Mushafı ile Dânî’nin verdiği bilgiler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.[218]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلْخَاطِئَة	الْخَاطِئَة	Hakka 9
نَاشِئَةَ	نَاشِئَةَ	Müzzemmil 6
لَيُبَطِّئَنَّ	لَيُبَطِّئَنَّ	Nisa 72
مَوْطِئًا	مَوْطِئاً	Tevbe 120

[214] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 156.
[215] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 156.
[216] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 157.
[217] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 157.
[218] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 157.

خَاسِئًا	خَاسِئاً	Mülk 4
نُنشِئَكُمْ	نُنْشِئَكُمْ	Vakıa 61
شَانِئَكَ	شَانِئَكَ	Kevser 3
مُلِئَتْ	مُلِئَتْ	Cin 8

Kelimenin ortasında yer alan hemze fethalı olup kendisinden önceki harfin harekesi damme olduğunda hemze ‘vâv’ ile yazılır.[219] Bu nitelikteki hemze Hâfız Osman Mushafı’nda da aynı şekilde resmedilmiştir.[220]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلْفُؤَادُ	ٱلْفُؤَادُ	İsra 36, Necm 11
بِسُؤَالِ	بِسُؤَالِ	Sad 24
يُؤَدِّهِ	يُؤَدِّهِ	Al-i İmran 75
يُؤَلِّفُ	يُؤَلِّفُ	Nur 43
مُؤَجَّلًا	مُؤَجَّلاً	Al-i İmran 145
مُؤَذِّنٌ	مُؤَذِّنٌ	A'raf 44, Yusuf 70

Kelime ortasındaki hemze damme harekeli olup makablinde kesra harekeye sahip bir harf bulunursa hemze ‘yâ’ ile yazılır.[221] Bu hemzenin yazılışı konusunda Hâfız Osman Mushafı’nda da aynı yönde bir uygulamaya gidildiği görülmektedir.[222]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
أَنَبِّئُكُم	أُنَبِّئُكُمْ	Bütün yerler
يُنَبِّئُكُم	يُنَبِّئُكُمْ	Fatır 14
سَنُقْرِئُكَ	سَنُقْرِئُكَ	Ala 6

Hemze kelimenin ortasında olup makabli sakin olursa sakin olan bu harfin sahih veya illetli olması fark etmeksizin hemze herhangi bir şey üzerine resmedilmez. Çünkü hemze tahfif edildiğinde nakil de olsa bedel de olsa lafızdan düşer.[223] Bu hemze Maide 5/31’deki سَوْءَةَ kelimesi ile A’raf 7/26’daki سَوْءَٰتِكُمْ kelimesi hariç Hâfız Osman Mushafı’nda da aynı şekilde resmedilmiştir. Hâfız Osman istisna teşkil eden bu iki kelimeyi سَوْاَةَ ve سَوْاٰتِكُمْ şeklinde ‘elif’ desteği üzerine yazmıştır.[224]

[219] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 157.
[220] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 157, 158.
[221] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 158.
[222] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 158, 159.
[223] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 159.
[224] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 159, 160, 161.

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
يَسْـَٔلُ	يَسْـَٔلُ	Bütün yerler
يُسْـَٔلُونَ	يُسْـَٔلُونَ	Bütün yerler
تَجْـَٔرُواْ	تَجْـَٔرُوا	Müminun 65
يَجْـَٔرُونَ	يَجْـَٔرُونَ	Müminun 64
يَسْـَٔمُ	يَسْـَٔمُ	Fussilet 49
يَسْـَٔمُونَ	يَسْـَٔمُونَ	Fussilet 38
فَسْـَٔلِ	فَسْـَٔلِ	Bütün yerler
وَسْـَٔلْهُمْ	وَسْـَٔلْهُمْ	A'raf 163
ٱلْمَشْـَٔمَةِ	ٱلْمَشْـَٔمَةِ	Vakıa 9, Beled 19
جُزْءًا	جُزْءاً	Bakara 260, Zuhruf 15
سَوْءَةَ	سَوْاَةَ	Maide 31
سَوْءَٰتِكُمْ	سَوْاَتِكُمْ	A'raf 26
شَيْـًٔا	شَيْـًٔاً	Bütün yerler
سِيٓـَٔتْ	سِيٓـَٔتْ	Mülk 27
بَرِيٓـُٔونَ	بَرِيٓـُٔونَ	Yunus 41
هَنِيٓـًٔا	هَنِيٓـًٔاً	Nisa 4
مَّرِيٓـًٔا	مَرِيٓـًٔاً	Nisa 4
بَرِيٓـًٔا	بَرِيٓـًٔاً	Nisa 112

Fethalı hemze kendisinden sonra sakin 'elif' geldiğinde 'elif' desteği üzerine yazılmaz. Kesralı hemze de kendisinden sonra sakin 'yâ' geldiğinde 'yâ' desteği üzerine yazılmaz. Yine damme harekeli hemze kendisinden sonra sakin 'vâv' gelirse 'vâv' olarak resmedilmez. Bu durumun temel sebebi aynı iki resmin yan yana gelmemesidir.[225]

Yukarıda bahsi geçen birinci durum fetha harekeye sahip hemzenin kendisinden sonra sakin elif gelmesi ve bundan dolayı yazıda gösterilmemesidir. Hâfız Osman Mushafı'ndaki ilgili kelimeler de bu bilgiye paralel bir durum arz etmektedir.[226]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ءَامَنَ	اَمَنَ	Bütün yerler
ءَادَم	اَدَم	Bütün yerler
ءَازَرَ	اَزَرَ	Enam 74
شَنَـَٔانُ	شَنَاٰنُ	Maide 2, 8
تَبَوَّءَا	تَبَوَّاٰ	Yunus 87
رَءَا	رَاٰ	Bütün yerler
وَنَـَٔا	وَنَاٰ	İsra 83, Fussilet 51
رَءَاكَ	رَاٰكَ	Enbiya 36

[225] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 161.
[226] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 161, 162.

فَرَءَاهُ	فَرَاٰهُ	Fatır 8, Saffat 55

İkinci durum hemzenin kesreli olup kendisinden sonra sakin bir ‘yâ’ harfi bulunması halidir ki bu durumda da hemze herhangi bir şey üzerine resmedilmez. Hâfız Osman da bu şekildeki hemzeyi yazıda herhangi bir şekilde göstermemiştir.[227]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
خَٰسِـِٔينَ	خَاسِئِينَ	Bakara 65, A'raf 166
خَٰطِـِٔينَ	خَاطِئِينَ	Bütün yerler
مُتَّكِـِٔينَ	مُتَّكِئِينَ	Bütün yerler
إِسْرَٰٓءِيلَ	اِسْرَائِلَ	Bütün yerler

Üçüncü durum ise dammeli hemzeden sonra sakin bir ‘vâv’ bulunmasıdır. Bu durumda da hemze herhangi bir şey üzerine resmedilmez. Bu hemzenin Hâfız Osman Mushafı’nda da resmedilmediği görülür.[228]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
يَـُٔودُهُ	يَؤُدُهُ	Bakara 255
يَـُٔوسًا	يَؤُساً	İsra 83
لَّيَـُٔوسٌ	لَيَؤُسٌ	Hud 9
فَادْرَءُوا	فَادْرَؤُا	Al-i İmran 168
مُبَرَّءُونَ	مُبَرَّؤُنَ	Nur 26
بِرُءُوسِكُمْ	بِرُؤُسِكُمْ	Maide 6

Hemzenin fethalı olması durumunda kendisinden önce sakin bir ‘elif’ geldiğinde hemze herhangi bir destek üzerine resmedilmez. Hâfız Osman Mushafı Dânî’nin vermiş olduğu bu bilgiye harfiyyen uymaktadır.[229]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
أَبْنَآءَنَا	اَبْنَاءَنَا	Al-i İmran 61
نِسَآءَنَا	نِسَاءَنَا	Al-i İmran 61
جَآءَنَا	جَاءَنَا	Bütün yerler
أَبْنَآءَكُمْ	اَبْنَاءَكُمْ	Bütün yerler
نِسَآءَكُمْ	نِسَاءَكُمْ	Bütün yerler
جَآءَكُمْ	جَاءَكُمْ	Bakara 92, Mümin 34

[227] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 162.
[228] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 163.
[229] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 163, 164.

Hemze damme harekeli olup kendisinden önceki harf sakin ‘elif’ olursa hemze ‘vâv’ desteği üzerine resmedilir. Hâfız Osman’da bu şekilde yazmıştır.[230]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ءَابَآؤُكُمْ	اٰبَاؤُكُمْ	Nisa 11, Tevbe 24
أَبْنَآؤُكُمْ	اَبْنَاؤُكُمْ	Nisa 11, Tevbe 24
أَوْلِيَآؤُهُ	اَوْلِيَاؤُهُ	Enfal 34

Hemzenin kesre harekeli olması durumunda makabli sakin ‘elif’ harfi olursa hemze ‘yâ’ olarak resmedilir. Hâfız Osman’ın da bu kaideye riayet ettiği görülmektedir.[231]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ءَابَآئِهِمْ	اٰبَائِهِمْ	Bütün yerler
نِسَآئِكُمْ	نِسَائِكُمْ	Bütün yerler
أَوْلِيَآئِكُم	اَوْلِيَائِكُمْ	Ahzab 6
بِـَٔابَآئِنَآ	بِاٰبَائِنَا	Duhan 36, Casiye 25

Kelimenin sonunda bulunan hemze kendisinden önceki harf harekeli olduğunda kendi harekesi ne olursa olsun makablinin harekesine göre resmedilir. Bunun sebebi hemzenin kendinden önceki harfin harekesiyle tahfif edilmesidir.[232] Hâfız Osman’ın da kelimenin sonunda bulunan hemzeyi bu kaideye uygun olarak yazdığını söyleyebiliriz.

Birinci durum kelime sonundaki hemzenin makablinin harekesi fetha olduğunda hemzenin ‘elif’ desteği üzerine resmedilmesidir.[233]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
بَدَأَ	بَدَاَ	Bütün yerler
أَنشَأَ	اَنْشَاَ	Enam 141, Müminun 78
سَبَإٍ	سَبَاٍ	Neml 22
بِنَبَإٍ	بِنَبَاٍ	Neml 22, Hucurat 6
ٱلْمَلَأُ	الْمَلَاُ	Bütün yerler
يُسْتَهْزَأُ	يُسْتَهْزَاُ	Nisa 140
نَتَبَوَّأُ	نَتَبَوَّاُ	Zümer 74

[230] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 164.
[231] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 164, 165.
[232] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 165.
[233] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 165.

İkinci durum kelimenin sonunda yer alan hemzenin makablinin harekesinin kesre olması durumunda hemzenin ‘yâ’ desteği üzerine yazılmasıdır.[234]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
قُرِئَ	قُرِئَ	A'raf 204, İnşikak 21
ٱسْتُهْزِئَ	اسْتُهْزِئَ	Bütün yerler
ٱمْرِئٍ	امْرِئٍ	Nur 11, Abese 37
شَطِئَ	شَاطِئَ	Kasas 30
يَسْتَهْزِئُ	يَسْتَهْزِئُ	Bakara 15
يُبْدِئُ	يُبْدِئُ	Bütün yerler
تُبَوِّئُ	تُبَوِّئُ	Al-i İmran 121

Üçüncü durum ise kelime sonundaki hemzenin makabli damme harekeli olduğunda hemzenin ‘vâv’ ile resmedilmesidir.[235]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱمْرُؤٌا	امْرُؤٌا	Nisa 176
ٱللُّؤْلُؤ	اللُّؤْلُؤ	Rahman 22, Vakıa 23
لُؤْلُؤٌ	لُؤْلُؤٌ	Tur 24

Hemzenin kelimenin sonunda bulunduğu durumlarda kendisinden önce ister salim ister meddi lîn harfi olsun sakin bir harf gelmesi durumunda hemze herhangi bir şey üzerine resmedilmez. Hâfız Osman’da kendisinden önce sakin bir harf gelen kelime sonundaki hemzeyi yazarken bu kaideye riayet etmiştir.[236]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلْخَبْءَ	الْخَبْءَ	Neml 25
ٱلْمَرْءِ	الْمَرْءِ	Bakara 102, Enfal 24
دِفْءٌ	دِفْءٌ	Nahl 5
مِّلْءُ	مِلْءُ	Al-i İmran 91
جُزْءٌ	جُزْءٌ	Hicr 44
شَىْء	شَيْء	Bütün yerler
ٱلسُّوَء	السُّوء	Bütün yerler
ٱلْمُسِىٓءُ	الْمُسِيءُ	Mümin 58
بِٱلسُّوَءِ	بِالسُّوءِ	Bütün yerler
بَرِىٓءٌ	بَرِيءٌ	Bütün yerler

[234] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 165.
[235] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 167.
[236] Dânî, *el-Mukni’*, 2015, II, 167, 168, 169.

قُرُوٓءٍ	قُرُۥءٍ	Bakara 228
شَآءَ	شَاءَ	Bütün yerler
جَآءَ	جَاءَ	Bütün yerler
يَشَآءُ	يَشَاءُ	Bütün yerler
ٱلْمَآء	الْمَاء	Bütün yerler
مَآءً	مَاءً	Bütün yerler
سَوَآءً	سَوَاءً	Bütün yerler

Hemzenin yazımında dikkati çeken bir diğer husus harekeli hemzede görülen ve harfin sahip olduğu hareke türünden illet harfleri olan 'elif', 'vâv' ve 'yâ' ile hemze arasında bir okunuşla sesin çıkarılmasını ifade eden telyîn[237] muradıyla hemzenin 'yâ' harfi üzerine resmedilmesidir.[238] Hâfız Osman da bunu itibara alarak aynı kelimeleri 'yâ' harfi üzerine resmetmiştir.[239]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
أَئِنَّكُمْ	اَئِنَّكُمْ	Bütün yerler
أَئِنَّا	اَئِنَّا	Neml 67, Saffat 36
أَئِنَّ	اَئِنَّ	Şuara 41
أَئِذَا	اَئِذَا	Vakıa 47
أَئِن	اَئِنْ	Yasin 19
أَئِفْكًا	اَئِفْكاً	Saffat 86
أَئِمَّة	اَئِمَّة	Tevbe 12, Enbiya 73, Secde 24

Dânî Yusuf 12/90'daki أَءِنَّكَ kelimesinde ikinci hemzenin herhangi bir destek üzerine resmedilmeyeceğini söylemiştir.[240] Hâfız Osman Mushafı'na bakıldığında bu kelimenin Dânî'den farklı olarak اَئِنَّكَ şeklinde 'yâ' desteği üzerine resmedildiği görülmektedir. Buna benzer kelimelerdeki hemzenin yazımından hareketle onun telyîn muradıyla böyle bir uygulamaya gittiğini söyleyebiliriz.

Dânî Al-i İmrân 3/15'teki أَؤُنَبِّئُكُم kelimesinde bulunan hemzenin telyîn gayesiyle 'vâv' ile yazıldığını dile getirmiştir. Öte yandan Sad 38/8'deki أَءُنزِلَ ile Kamer 54/25'teki أَءُلْقِيَ kelimelerindeki hemzenin herhangi bir destek üzerine resmedilmeyeceğini söylemiştir. O, bu

[237] İsmail Durmuş, "Hemze", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), XVII, 192.
[238] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 117.
[239] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 117, 118, 119, 120, 121.
[240] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 122.

tarz bir yazımın sebebinin hemzeyi tahkik[241] etmek ve aynı iki resmin yan yana gelmesini engellemek olduğunu ifade etmiştir.[242] Hâfız Osman Mushafı'nda bu kelimelerin aynı şekilde resmedildiği görülmekle birlikte ءَأُنْزِلَ ve ءَأُلْقِيَ yazımlarında görüldüğü üzere ikinci değil de birinci hemze desteksiz yazılmıştır.

El-Mukni'de Neml suresinde geçen أَءِلَٰهٌ kelimesindeki hemzenin geçtiği tüm yerlerde ayrıca Saffat 37/52'deki أَءِنَّكَ ve Naziat 79/10'daki أَءِنَّا kelimelerinde bulunan hemzelerden ikincisinin herhangi bir destek üzere yazılmadığı yönünde bilgilere yer verilmiştir.[243] Hâfız Osman Mushafı bu kelimeler açısından incelendiğinde ءَإِلَٰهٌ, ءَإِنَّكَ ve ءَإِنَّا kelimelerinde görüldüğü üzere ikinci hemzenin değil de birinci hemzenin desteksiz yazıldığı tespit edilmiştir.

Dânî, geçtiği tüm yerlerde aynı tarzda resmedilen لِئَلَّا, لَئِنْ ve يَوْمَئِذٍ kelimeleri ile Vâkıa 56/84'te geçen حِينَئِذٍ kelimesindeki hemzenin vasl ve telyîn muradıyla 'yâ' desteği üzerine yazıldığını zikretmiştir. Ayrıca müellif kelimelerin bu tarzda yazımı hususunda icma' olduğunu da beyan etmiştir.[244] Dânî ile Hâfız Osman Mushafı arasında bu kelimelerin yazımı konusunda herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.

Dânî, bazı kelimelerdeki hemzelerin ittisal ve teshîl[245] maksadıyla 'vâv' sureti ile resmedildiğini aktarmaktadır.[246] Bu meyanda نَبَؤُا kelimesindeki hemze kelime merfu durumdayken geçtiği yerlerin tamamında 'vâv' desteği üzerine resmedilmekteyken tersi bir durumda ise نَبَأَ şeklinde elif ile yazılmaktadır.[247] Hâfız Osman Mushafı'nda kelimenin yazımı bu kaideye uygundur.

Aşağıdaki tabloda yer alan kelimelerin tamamında hemze ittisal ve teshîl muradıyla 'vâv' olarak yazılmıştır. Öte yandan bunların yazımıyla ilgili olarak mushaflar arasında herhangi ihtilafın vuku bulmadığını da belirtmek gerekir.[248] Hâfız Osman Mushafı'nı bu kelimeler açısından bir tahlile tabi tuttuğumuzda bir yer haricinde herhangi bir farklılığın bulunmadığını söyleyebiliriz. Nitekim yalnızca Kıyamet 75/13'teki يُنَبَّؤُا kelimesinde sondaki hemze Dânî'nin zikrettiği bilgiden farklı olarak 'elif' ile resmedilmiştir.[249]

---

[241] Tahkik hakkında geniş bilgi için bkz. El-Hâfız Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), I, 205.
[242] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 146, 147.
[243] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 122.
[244] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 123.
[245] Teshil ile ilgili geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "Hemze", *DİA*, XVII, 192.
[246] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 134.
[247] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 134.
[248] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 134.
[249] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 134, 135, 136.

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
تَفْتَؤُاْ	تَفْتَؤُا	Yusuf 75
يَتَفَيَّؤُاْ	يَتَفَيَّؤُا	Nahl 48
أَتَوَكَّؤُاْ	اَتَوَكَّـؤُا	Taha 18
تَظْمَؤُاْ	تَظْمَؤُا	Taha 119
يَدْرَؤُاْ	يَدْرَؤُا	Nur 8
يَعْبَؤُاْ	يَعْبَؤُا	Furkan 77
يَبْدَؤُاْ	يَبْدَؤُا	Bütün yerler
نَبَؤُاْ	نَبَؤُا	Bütün yerler
يَنْشَؤُاْ	يُنَشَّؤُا	Zuhruf 18
يُنَبَّؤُاْ	يُنَبَّاُ	Kıyamet 13

Dânî, Yusuf 12/85 تَفْتَؤُا ve Hud 11/87'deki نَشَٰٓؤُا kelimelerinde hemzenin 'vâv' ile yazıldığını nakletmiştir. Hâfız Osman Mushafı'nda da bu kelimelerdeki hemzenin 'vâv' desteği üzerine resmedildiği görülmektedir.[250]

Dânî, aşağıdaki tabloda yer alan kelimelerde bulunan hemzenin 'vâv' olarak resmedileceği yönünde bir bilgiye yer vermektedir. Hâfız Osman Mushafı bu kaide itibara alınarak bir tahlile tabi tutulduğunda Dânî'nin belirttiği kelimelerdeki hemzenin yazımı ile aralarında birebir benzerlik bulunduğu sonucuyla karşılaşılmaktadır.[251]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
ٱلْمَلَؤُاْ	ٱلْمَلَؤُا	Müminun 24, Neml 29, 32, 38
جَزُؤُاْ	جَزُؤُا	Maide 29, 33; Kehf 88; Taha 76; Zümer 34, 85; Şura 40; Haşr 18;
شُرَكَؤُاْ	شُرَكَؤُا	Enam 94, Şura 21
أَنْبَؤُاْ	اَنْبَـؤُا	Enam 5, Şuara 6
عُلَمَؤُاْ	عُلَمَٰٓؤُا	Şuara 197, Fatır 28
ٱلضُّعَفَؤُاْ	الضُّعَفَٰٓؤُا	Bütün yerler
نَشَؤُاْ	نَشَٰٓؤُا	Hud 87
دُعَؤُاْ	دُعَـٰٓؤُا	Mümin 50
شُفَعَؤُاْ	شُفَعَٰٓؤُا	Rum 13
ٱلْبَلَؤُاْ	الْبَلَٰٓؤُا	Saffat 106
بَلَؤُاْ	بَلَٰٓؤُا	Duhan 33
بُرَءَؤُاْ	بُرَءَٰٓؤُا	Mümtehine 4

[250] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 136.
[251] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146.

5. Fasl-Vasl

İstinsah edilen mushaflarda birbiri ardınca gelen edatlardan bir kısmı bitişik ya da ayrık şekilde resmedilmiştir. Bunlar tamamen birbirinden farklı edatlar olmalarına rağmen birbirlerine bitiştirilmiş halde yazılmalarının nedeninin art arda geldiklerinde telaffuz biçimlerinin bitişik şekilde ve tek ses ile yapılması olduğu söylenebilir. Ayrıca bahsi geçen edatlar genel olarak bitişik tarzda yazılmakla birlikte ayrı halde yazıldıkları istisnai yerlerin bulunduğunu da ifade etmek gerekir.[252]

Eserlerin birçoğunda bu konu "bitişik ve ayrık yazılan harfler" başlığı altında ele alınmaktadır.[253] Dânî'nin de bu meseleyi aynı şekilde ele aldığını görmekteyiz.[254] Bu başlık altında ele alınan edatların yazımında esas olan ayrık yazım olmasına rağmen bunlar resm-i Mushaf'ta bazen ayrı bazen de bitişik şekilde resmedilmişlerdir.[255]

Fasl ve vasla konu olan edatların yazımı hakkında Dânî'nin vermiş olduğu malumatlar ile Hâfız Osman Mushafı'nın imlası arasında genel manada bir birliğin olduğunu belirtmekle beraber bazı yerlerde farklılıkların bulunduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda bu edatların yazımına dair malumatlara yer verilecek bununla birlikte sadece farklılık olan yerlerde Hâfız Osman Mushafı'ndaki yazıma değinilecektir.

أَنْ لاَّ geçtiği yerlerin çoğunda أَلَّا şeklinde 'nûn' olmaksızın mevsul olarak yazılmış on yerde ise ayrı olarak resmedilmiştir.[256]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
أَنْ لاَ	اَنْ لاَ	A'raf 105, 129; Tevbe 118; Hud 14, 26; Hac 26; Yasin 60; Duhan 19; Mümtehine 12; Kalem 24

مِّنْ مَّا geçtiği üç yerde ayrı olarak diğerlerinde bitişik şekilde resmedilmiştir. Hâfız Osman Mushafı'nda ise bahsi geçen üç yerden ikisinde ayrık bir yerde مِمَّا şeklinde bitişik olarak yazılmıştır. Bu üç yer dışındaki yerlerde de bitişik yazım söz konusu olmuştur.[257]

[252] Abay, "Mushaf İmlasında Ali el-Kārî Tarzı Meselesi", s. 13; Fasl-vasl konusu ile ilgili kaideler için bkz. Suyûtî, *el-Itkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, s. 750-751.
[253] Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 243.
[254] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 201.
[255] Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 243. Bitişik ve ayrık yazılan harfler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 243-253.
[256] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 201.
[257] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 203.

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
مِّن مَّا	مِنْ مَا	Nîsa 25, Rum 28
مِّن مَّا	مِمَّا	Münafikun 10

مِنْ harf-i cer'inden sonra ismi mevsul olan مَا gelmeyip zâhir bir isim geldiği durumlarda bu iki ibare birbirinden ayrı olarak resmedilmiştir. Nur 24/33'teki مِّن مَّالِ ve geçtiği tüm yerlerde مِّن مَّاءٍ bu tarz yazımın örnekleridir. Öte yandan Tarık 86/5'te geçen مِمَّ خُلِقَ ibaresinde مِنْ harfi cer'indeki 'nûn' harfi hazfedilerek yazılmıştır.[258]

مِنْ harfi cer'inden sonra مَنْ ism-i mevsulü'nün gelmesi halinde bitişik bir yazım söz konusu olmaktadır.[259]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
مِمَّن مَّنَعَ	مِمَّنْ مَنَعَ	Bakara 114
مِمَّنِ افْتَرَىٰ	مِمَّنِ افْتَرٰى	Bütün yerler
مِمَّن كَذَّبَ	مِمَّنْ كَذَّبَ	Enam 157, Zümer 32
مِّمَّن دَعَا	مِمَّنْ دَعَا	Fussilet 33
مِّمَّن مَّعَكَ	مِّمَّنْ مَعَكَ	Hud 48

عَنْ مَا buradaki عَنْ harf-i ceri'ndeki 'nûn' harfi A'raf 7/166 hariç عَمَّا şeklinde hazfedilerek yazılmıştır.[260]

اِنْ مَا Hem Hâfız Osman Mushaf'ında hem de Dânî'de Rad 13/40 hariç geçtiği tüm yerlerde إِمَّا şeklinde 'nûn'suz olarak resmedilmiştir.[261]

اِنْ لَّمْ Hud 11/14'te 'nûn' olmaksızın إِلَّمْ şeklinde Kasas 28/50'de ise إِن لَّمْ şeklinde 'nûn' ile yazılmıştır.[262]

اَنْ لَنْ Kehf 18/48 ve Kıyamet 75/3'te أَلَّن şeklinde 'nûn' harfinin hazfiyle diğer tüm yerlerde ise 'nûn' ile resmedilmiştir.[263]

عَنْ مَنْ Nur 24/43 ve Necm 53/29'da عَمَّنْ şeklinde 'nûn'un hazfiyle yazılmıştır.[264]

[258] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 203, 204.
[259] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 204.
[260] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 204.
[261] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 206.
[262] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 207.
[263] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 208.
[264] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 209.

اَمْ مَنْ dört yer[265] haricinde Kur'an'ın tamamında أَمَّنْ şeklinde bitişik olarak resmedilmiştir.[266]

فِى مَا on bir yerde ayrık olarak diğer tüm yerlerde bitişik olarak yazılmıştır. Bu yerler arasından sadece Şuara 26/146'da geçmekte olan فِى مَا'nın maktu' olarak yazılacağı konusunda ittifak mevcut olup diğer yerlerin yazımında ihtilaf bulunmaktadır. Hâfız Osman Mushafı'nda Zümer 39/46'da bir farklılık söz konusu olup ifadenin ayrı değil de فِيمَا şeklinde bitişik tarzda yazıldığı görülmekte diğer tüm yerler Dânî'nin verdiği bilgilerle uyum arz etmektedir.[267]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
فِى مَا	فِى مَا	Bakara 240; Maide 48; Enam 145, 165; Enbiya 102; Nur 14; Şuara 146; Rum 28; Zümer 3; Vakıa 61;
فِى مَا	فِيمَا	Zümer 46

اَيْنَ مَا'nın Bakara 2/115, Nahl 16/76 ve Şuara 26/92 olmak üzere geçtiği üç yerde اَيْنَمَا şeklinde bitişik yazıldığı konusunda bir ittifak mevcut iken Nisa 4/78 ve Ahzab 33/61'in yazımında ihtilaf bulunmaktadır.[268] Öte yandan Bakara 2/144 ve 150'de geçen حَيْثُ مَا ayrık olarak resmedilmektedir.[269] Ayrıca Bakara 2/271 ve Nisa 4/58'deki نِعِمَّا, A'raf 7/132'deki مَهْمَا ve Hicr 15/2'de geçmekte olan رُّبَمَا tüm mushaflarda bitişik olarak yazılmıştır.[270] Hâfız Osman Mushafı'nda اَيْنَ مَا'nın Bakara 2/115 ve Nahl 16/76'da bitişik olarak yazıldığı bahsi geçen diğer yerlerde ise ayrık olarak resmedildiği tespit edilmiştir. حَيْثُ مَا aynı şekilde ayrık olarak yazılmış نِعِمَّا, مَهْمَا ve رُبَمَا'da Dânî'nin aktardığı bilgilerle uyumlu olarak resmedilmiştir.[271]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
أَيْنَمَا	اَيْنَمَا	Bakara 115, Nahl 76,
أَيْنَمَا	اَيْنَ مَا	Şuara 92, Nisa 78, Ahzab 61
حَيْثُ مَا	حَيْثُ مَا	Bakara 144, 150
نِعِمَّا	نِعِمَّا	Bakara 271, Nisa 58
مَهْمَا	مَهْمَا	Araf 132
رُّبَمَا	رُبَمَا	Hicr 2

[265] Nisa 4/109, Tevbe 9/109, Saffat 11, Fussilet 40.
[266] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 210.
[267] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 211.
[268] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 214.
[269] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 215.
[270] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 216.
[271] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 214, 215, 216.

اِنَّ مَا sadece Enam 6/134'te ayrık olarak yazılmıştır. Ayrıca Dânî, Nahl suresi 16/95'teki اِنَّ مَا edatlarının Irak mushaflarında bitişik, kadim mushaflarda ise ayrık olarak resmedildiğini belirtmiştir.[272]

اَنَّ مَا sadece Hac 22/62 ve Lokman 31/30'da ayrık olarak resmedilmiştir. Öte yandan Dânî, Enfal 8/41'deki اَنَّمَا edatının Irak mushaflarında bitişik olarak resmedildiğini ayrıca kadim mushaflarda ise ayrık şekilde yazıldığını söylemiştir.[273]

كَاَنَّمَا Enam 6/125, Enfal 8/6 ve Hac 22/31'de geçtiği yerlerde mushafların tamamında bitişik olarak resmedilmiştir.[274]

بِئْسَ مَا geçtiği üç yerde bitişik olarak resmedilmiştir. Bu yerler Bakara 2/90,93 ve A'raf 7/150'dir.[275]

كُلَ مَا Nisa 4/91 ve İbrahim 14/34'te geçmekte ve her iki yerde de ayrık olarak yazılmaktadır.[276]

لٰكِنْ لَا Al-i İmran 3/153, Hac 22/5, Ahzab 33/50 ve Hadid 57/23'te geçtiği yerlerde bitişik olarak resmedilmiştir. Bunlardan Al-i İmran suresinin 3. ayetinde ilgili edatın bitişik olarak yazımı hususunda mushaflar arasında ittifak bulunmaktadır.[277]

يَوْمَ هُم bu kelime Kur'an'da sadece Mümin 40/16 ve Zariyat 51/13'te geçmekte ve her ikisinde de ayrık olarak yazılmaktadır.[278]

فَمَال ibaresindeki 'lâm' harfi ceri Nisa 4/78, Kehf 18/49, Furkan 25/7 ve Mearic 70/36'da geçtiği yerlerde kendinden sonraki kelimeden ayrı olarak resmedilmiştir.[279]

ابْنَ اُمَّ terkibi A'raf 7/150'de birbirinden ayrık halde Taha 20/94'te ise يَبْنَؤُمَّ şeklinde bitişik olarak yazılmıştır. Dânî bu durumun tüm mushaflar için geçerli olduğunu belirtmiştir.[280]

وَيْكَاَنَّ Kasas 28/82'de 'yâ' harfinin 'kef' harfine vaslı ile mevsul olarak resmedilmiştir. Ayrıca aynı ayette geçen ve kendisine zamir bitişmiş olan وَيْكَاَنَّه edatı da bitişik olarak

[272] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 217.
[273] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 218, 219.
[274] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 219.
[275] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 219.
[276] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 221.
[277] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 222, 223.
[278] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 223.
[279] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 224, 225.
[280] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 225.

yazılmıştır.[281] Bunun yanı sıra Sad 38/3'te geçen **وَلَاتَ حِينَ** edatları da birbirinden ayrı olarak resmedilmiştir.[282] Öte yandan Saffat 37/130'da geçen **اِلْ يَاسِينَ** ibaresindeki اِلْ bütün mushaflarda يَاسِينَ'den ayrı olarak yazılmıştır. Ayrıca Mutaffifin 83/3'teki كَالُوهُمْ ve وَزَنُوهُمْ terkipleri 'vâv' harfinden sonra 'elif' gelmeksizin bitişik olarak resmedilmiştir.[283]

6. Tâ-i Te'nislerin Açık Tâ Olarak Yazımı

Mushaflarda dişilik 'tâ'sı ile yazılan kelimeler mevcuttur. Bu kelimelerde dişilik alameti olarak bazen kapalı 'tâ' "ة" bazen de açık 'tâ' "ت" kullanılmıştır. Bunlardan bazıları Kur'an'da sık olarak geçmekteyken bazıları ise az sayıda ayette geçmektedir.[284] Dânî'nin konuyla ilgili ortaya koymuş olduğu malumatlar ile Hâfız Osman Mushafı'nda bu kelimelerin yazımı mukayese edildiğinde aralarında herhangi bir ihtilafın bulunmadığı görülmektedir.

Kur'an'da seksen yerde geçmekte olan rahme(t) kelimesi yedi yerde açık 'tâ' ile yazılmaktayken diğer tüm yerlerde kapalı 'tâ' ile resmedilmiştir. Hâfız Osman Mushafı'nda bu kelime Dânî'nin belirttiği bilgiye uyumlu olarak imla edilmiştir.[285]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
رَحْمَتَ	رَحْمَتَ	Bakara 218
رَحْمَتَ	رَحْمَتَ	A'raf 56
رَحْمَتُ	رَحْمَتُ	Hud 73
رَحْمَتِ	رَحْمَتِ	Meryem 2
رَحْمَتِ	رَحْمَتِ	Rum 50
رَحْمَتَ	رَحْمَتَ	Zuhruf 32
رَحْمَتُ	رَحْمَتُ	Zuhruf 32

Nime(t) kelimesi otuz altı yerde geçmekte ve bu yerlerden on bir tanesi haricinde kapalı 'tâ'lı yazım kullanılmaktadır. Hâfız Osman da bahsi geçen on bir yerde bu kelimeleri yazarken açık 'tâ' kullanmış geri kalan yerlerde ise kapalı 'tâ' ile yazımı tercih etmiştir.[286]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
نِعْمَتَ	نِعْمَتَ	Bakara 231
نِعْمَتَ	نِعْمَتَ	Al-i İmran 103

[281] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 226.
[282] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 227.
[283] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 228.
[284] Betül Özdirek, *İbnü'l-Bevvâb Mushafı ve İmlâ Yapısı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017), s. 92, 93. Dişilik tâ'larının yazımı hakkında geniş bilgi için bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı,* s. 147-155.
[285] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 230.
[286] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 231.

نِعْمَتَ	نِعْمَتَ	Maide 11
نِعْمَتَ	نِعْمَتَ	İbrahim 28
نِعْمَتَ	نِعْمَتَ	İbrahim 34
بِنِعْمَتَ	بِنِعْمَتِ	Nahl 72
نِعْمَتَ	نِعْمَتَ	Nahl 83
نِعْمَتَ	نِعْمَتَ	Nahl 114
بِنِعْمَتَ	بِنِعْمَتِ	Lokman 31
نِعْمَتَ	نِعْمَتَ	Fatır 3
بِنِعْمَتِ	بِنِعْمَتِ	Tur 29

Sünne(t) kelimesine gelecek olursak bu kelimenin on yerde geçmekte olduğunu görmekteyiz. Açık 'tâ' ile yazıldığı sadece beş yer bulunmaktayken diğer tüm yerlerde kapalı 'tâ' ile yazılmıştır. Hâfız Osman Mushafı'nda bu kelimenin yazımı hakkında Dânî ile tam bir uyum bulunduğu göze çarpmaktadır.[287]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
سُنَّتُ	سُنَّتُ	Enfal 38
سُنَّتَ	سُنَّتَ	Fatır 43
لِسُنَّتِ	لِسُنَّتِ	Fatır 43
لِسُنَّتِ	لِسُنَّتِ	Fatır 43
سُنَّتَ	سُنَّتَ	Mümin 85

On bir yerde geçen imrae(t) kelimesi yedi yer haricinde Kur'an'ın tamamında kapalı 'tâ' ile yazılmıştır. Hâfız Osman Mushafı'nda bu hususta herhangi bir farklılık görülmemektedir.[288]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
امْرَأَتُ	امْرَأَتُ	Al-i İmran 35
امْرَأَتُ	امْرَأَتُ	Yusuf 30
امْرَأَتُ	امْرَأَتُ	Yusuf 51
امْرَأَتُ	امْرَأَتُ	Kasas 9
امْرَأَتَ	امْرَأَتَ	Tahrim 10
امْرَأَتَ	امْرَأَتَ	Tahrim 10
امْرَأَتَ	امْرَأَتَ	Tahrim 11

[287] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 232.
[288] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 233.

Kur'an'da yirmi yedi yerde geçmekte olan kelime(t) ibaresi Dânî'nin verdiği bilgiye göre sadece A'raf 7/137'de كَلِمَتُ olarak açık 'tâ' ile resmedilmişken diğer yerlerde kapalı 'tâ' ile كَلِمَةُ şeklinde yazım söz konusu olmuştur.[289] Ayrıca bu kelime Hâfız Osman Mushafı'nda, Dânî'nin verdiği bilgiden farklı olarak A'raf suresi 137. ayetin yanı sıra Enam 6/115, Yunus 10/33 ile 10/96 ve Mümin 40/6'da da açık 'tâ' ile resmedilmiştir.

La'ne(t) kelimesi on dört yerde geçmekte olup sadece Al-i İmran 3/61 ve Nur 24/7'de لَعْنَت şeklinde açık 'tâ' ile yazılmış Kur'an'ın diğer yerlerinde ise kapalı 'tâ' ile resmedilmiştir.[290]

Mücadele 58/8 ve 9'da geçen "ma'siye(t)" kelimesi hem *el-Mukni*'de hem de Hâfız Osman Mushafı'nda مَعْصِيَت şeklinde açık 'tâ' ile resmedilmiştir.[291]

Aşağıdaki tabloda Dânî'nin Kur'an'da sıklıkla geçmediğini ve açık 'tâ' ile yazıldığını belirttiği kelimeler ile bu kelimelerin Hâfız Osman Mushafı'ndaki yazımına yer verilmiştir. Tabloya bakıldığında bu kelimelerle ilgili iki kaynak arasında bir fark olmadığı görülmektedir.[292]

Dânî	Hâfız Osman	Geçtiği Yerler
شَجَرَتَ	شَجَرَتَ	Duhan 43
قُرَّتُ	قُرَّتُ	Kasas 9
ثَمَرَٰتٍ	ثَمَرَاتٍ	Fussilet 47
بَقِيَّتُ	بَقِيَّتُ	Hud 86
جَنَّتُ	جَنَّتُ	Vakıa 89
ءَايَٰتٌ	اٰيَاتٌ	Ankebut 50
غَيَٰبَتِ	غَيَابَتِ	Yusuf 10
بَيِّنَٰتٍ	بَيِّنَتٍ	Fatır 40
جِمَٰلَتٌ	جِمَالَتٌ	Mürselat 33
يَٰأَبَتِ	يَا اَبَتِ	Bütün yerler
هَيْهَاتَ	هَيْهَاتَ	Müminun 36
ذَاتَ	ذَاتَ	Bütün yerler
بِذَاتِ	بِذَاتِ	Bütün yerler
فِطْرَتَ	فِطْرَتَ	Rum 30
وَّلَاتَ	وَلَاتَ	Sad 3
ٱللَّتَ	اللّاتَ	Necm 19
ابْنَتَ	ابْنَتَ	Tahrim 12

[289] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 234.
[290] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 238.
[291] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 239.
[292] Dânî, *el-Mukni'*, 2015, II, 240, 241, 242, 243, 244, 245.

7. İki Farklı Kıraate Konu Olan Kelimelerin Yazımı

Hâfız Osman Mushafı'nın kitabeti kıraatler açısından değerlendirildiğinde Asım kıraatine göre yazıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak Mushaf'ta bu genel durumun bir istisnası bulunmaktadır. Nitekim Rum suresinin 54. ayetinde iki yerde varid olan ضَعۡفٍ ibaresi ve bunlardan sonra gelen ضَعۡفٗا ifadesi diğer kelimelerin aksine 'dât' harfinin üzerine hem siyah mürekkeple fetha hem de kırmızı mürekkep ile damme hareke konularak resmedilmiştir. Bu durumun sebebi kelimenin okunuşunun sadece bu kıraatle sınırlı olmadığına ve başka kıraatler ile de okunabildiğine işaret etmektir. Nitekim bu üç kelimedeki kıraat farklılıklarına ilişkin kaynaklarda birtakım bilgilere yer verilmiştir. İbnü'l-Cezerî, "*en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*" adlı meşhur eserinde Asım ve Hamza'nın bu üç kelimedeki 'dât' harfini fetha ile telaffuz ettiklerini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Asım'ın ravisi olan Hafs'ın bu konuda ona muhalefet ederek merfu olduğu yönündeki rivayet sebebiyle 'dât' harfini damme ile okumayı ihtiyar ettiğini söylemiştir. Öte yandan Hafs'ın Asım'a sadece burada muhalefet ettiğini ve her iki okuyuşunda sahih olduğunu aktardığı rivayetler üzerinden ifade etmiştir.[293] Bu bilgi bizleri Hafız Osman'ın bu üç kelimeyi Asım'ın kıraatinin yanında Hafs'ın ihtiyar etmiş olduğu dammeli rivayetten her ikisini de okumaya imkan tanıyacak şekilde resmettiği ve harekelemeyi buna göre yaptığı sonucuna götürmektedir.

[293] İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, ts., II, 345.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
HATTAT HAFIZ OSMAN MUSHAFI'NIN GÜNÜMÜZ TÜRKİYE MUSHAFLARINA ETKİLERİ

Medeniyet ile insanlığın gelişim ve ilerlemesinde büyük bir rolü olan matbaanın icadı 1450 yılına denk gelmektedir. Mucit Johannes Gutenberg'in basımını gerçekleştirdiği ilk nüsha dini bir kitap olan Kitab-ı Mukaddes olmuştur.[294] Osmanlı'da matbaanın henüz kurulmadığı dönemlerde Avrupa'da Arap harfleriyle kitaplar basılmış ve basımı gerçekleştirilen kitaplar İslam topraklarına gönderilmiştir. Öyle ki Sultan III. Murad 1587'de bir ferman yayınlayarak yabancı ülkelerde basılan Arapça kitapların Osmanlı sınırları içerisinde satılmasına izin vermiştir.[295] Matbaa gibi büyük bir icada Osmanlı devletinden gelen tepkiler başlangıçta olumlu yönde olmamış, mesele uzun uzun tartışılmış ve itirazlar dile getirilmiştir. Bütün bu tepkilere rağmen yıllar sonra da olsa dini içerikli kitapların basımına müsaade edilmemesi kaydıyla matbaa kabul edilmiştir.[296]

Matbaanın İstanbul'a gelişi ise XV. asrın sonlarında İspanyol yahudilerinin Osmanlı devletine ilticası ile birlikte olmuştur. Daha sonra bunu Rum ve Ermeniler tarafından kurulan matbaalar takip etmiştir. Osmanlı'da ilk Türk matbaası ise 1727'de açılmıştır.[297]

Osmanlı topraklarında Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak ilk basımı matbaanın kuruluşunun üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra gerçekleşmiştir.[298] Nitekim bunun Tanzimat'tan (1839) sonraki dönemde başladığı görülmektedir. Öte yandan İstanbul'da Arapça olarak Kur'an-ı Kerim'in basımı Hindistan ve Mısır'dan sonra gerçekleşmiştir.[299] Tezimizin konusu olan mushaf da basımı gerçekleştirilen bu mushaflar arasında yer almaktadır.

---

[294] Osman Keskioğlu, "Türkiye'de Matbaa Tesisi ve Mushaf Basımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XV/1 (1967): s. 121.
[295] Mahmut Gündüz, "İlk Kur'an-ı Kerim Basmaları", *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 12 (1973): s. 35; Keskioğlu, "Türkiye'de Matbaa Tesisi ve Mushaf Basımı", s. 122.
[296] Keskioğlu, "Türkiye'de Matbaa Tesisi ve Mushaf Basımı", s. 121.
[297] Kemal Beydilli, "Matbaa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), XXVIII, 106.
[298] Gündüz, "İlk Kur'an-ı Kerim Basmaları", s. 35.
[299] Gündüz, "İlk Kur'an-ı Kerim Basmaları", s. 36.

Osmanlı'da basımı gerçekleştirilen ilk mushaf olma özelliğine sahip olan Hâfız Osman'ın 1097 tarihli mushafı devletin hüküm sürdüğü yıllarda basılan mushafların birçoğunun çoğaltılma işleminde kaynak olarak kullanılmıştır. Nitekim Matbaa-i Osmaniye isimli özel bir şirkete ilk kez mushaf basma yetkisi verilmiş ve şirket pek çok kez Hâfız Osman Mushaf'larının basımını gerçekleştirmiştir.[300]

Mushafların çoğaltılma işleminde kullanılan Hâfız Osman Mushafı'nın imla hususiyetleri bakımından günümüz Türkiye'sindeki mushafların imlasına etkisi olup olmadığı ele alınması gereklilik arz eden bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde tezimizin konusunu oluşturan Mushaf'ın yazım özellikleri günümüz Türkiye'sinde basılan bir mushafın imlası ile mukayese edilecektir. Bu meyanda esas alacağımız mushaf Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları tarafından 2018 yılında 5. baskısı gerçekleştirilen mushaf olacaktır.[301] Her iki mushaf ikinci bölümde olduğu gibi hazif, ziyade, bedel, hemze ve vasl-fasl başlıkları altında bir incelemeye tabi tutularak aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konacaktır. Ayrıca yapılan tespitler neticesinde iki mushaf arasında imla bakımından herhangi bir ihtilafa konu olmayan tâ-i te'nislerin yazımı gibi meselelere değinilmeyecek sadece farklılık arz eden noktalara temas etmekle yetinilecektir. Böylece Hâfız Osman Mushafı'nın günümüz Türkiye'sindeki mushaflar üzerindeki etkileri açığa çıkmış olacaktır.

1. Hazif

Hâfız Osman Mushafı ile Diyanet Mushafı hazif konusu bakımından 'elif', 'vâv', 'yâ', 'lâm' ve 'nûn' harflerinin hazfedilmesi başlıkları altında bir mukayeseye tabi tutulmaktadır. Bunlardan 'elif', 'yâ' ve 'lâm' harflerinin hazfi hususunda her iki mushaf arasında genel manada bir uyum bulunmakla beraber bazı kelimelerin imlasında farklılıklar görülmektedir. Öte yandan 'vâv' ve 'nûn' harflerinin hazfedildiği yerlerde ise aralarında herhangi bir farklılık göze çarpmamaktadır.

1.1. Elif Harfinin Hazfedilmesi

'Elif' harfi gerek isim yapılı gerekse fiil yapılı kelimelerde hazfe uğramıştır. Bunlardan isim yapılı olanlarda belli başlı kelimeler haricinde 'elif' harfinin hazfedilmesi konusunda benzerlik bulunmaktadır.

[300] Abay, "Mushaf İmlasında Ali el-Kārî Tarzı Meselesi", s. 23.
[301] *Kur'an-ı Kerim*, 5. Bs (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018).

اللَّآئِ ve اللَّاتِي ismi mevsullerindeki ‘elif’in yazımı hususunda her iki mushaf arasında farklılık bulunmaktadır. Nitekim Hâfız Osman buradaki ‘elif’ harfini isbat ile yazmıştır. Diyanet Mushafında ise bu kelimeler ‘elif’ harfi hazfedilerek الَّتِي ve الَّىٔ şeklinde resmedilmiştir.

Hâfız Osman Bakara 2/71,187; Nisa 4/18, Yunus 10/51, 91; Enfal 8/66 ve Cin 72/9’da geçen الْـَٰٔنَ zarfını bu yerlerin tamamında ‘elif’ harfinin isbatıyla resmetmiştir. Diyanet Mushafı’nda ise sadece Cin 79/9’da الْـَٰٔنَ şeklinde ‘elif’in isbatıyla yazılmış diğer yerlerin tamamında ‘elif’ harfini hazfetmek suretiyle الْـٰٔنَ olarak resmedilmiştir.

Yabancı kökenli olup yaygın olarak kullanılan kelimelerdeki ‘elif’ harfinin hazfi konusunda iki mushaf arasında Al-i İmran 3/33, 35 ile Tahrim 66/12’deki عِمْرَانَ ve Lokman 31/12, 13’teki لُقْمَانَ kelimeleri haricinde ihtilaf mevcut değildir. Hâfız Osman Mushafı’nda bu iki kelimenin ‘elif’in isbatıyla yazıldığı müşahede edilmektedir. Diyanet Mushafı göz önüne alındığında ise her iki kelimedeki ‘elif’ harfi hazfe uğramış ve bu kelimeler geçtikleri yerlerde عِمْرٰنَ ve لُقْمٰنَ şeklinde imla edilmiştir.

Hâfız Osman	Diyanet Mushafı	Geçtiği Yerler
عِمْرَانَ	عِمْرٰنَ	Ali İmran 33, 35; Tahrim 12
لُقْمَانَ	لُقْمٰنَ	Lokman 12, 13

Hafız Osman قُرْاٰناً kelimesini geçtiği tüm yerlerde ‘elif’in isbatıyla yazmıştır. Diyanet Mushafı ile bu kelimedeki ‘elif’in isbat ile yazılması hususunda genel olarak uyumlu olmakla birlikte iki yerde birbirinden farklılık arz etmektedirler. Nitekim Yusuf 12/2 ve Zuhruf 43/3’teki قُرْءٰنًا ibaresi Diyanet Mushafı’nda ‘elif’in hazfiyle resmedilmiştir.

Hicr 15/78, Şuara 26/176, Sad 38/13 ve Kaf 50/14’te varid olan الْاَيْكَة kelimesine gelecek olursak bu kelime Hâfız Osman Mushafı’nda her yerde ‘elif’in isbatıyla yazılmıştır. Diyanet Mushaf’ında ise Hicr 15/78 ve Kaf 50/14’te ‘elif’in isbatıyla bir yazım mevcutken Şuara 26/176 ve Sad 38/13’te ‘elif’in hazfiyle لْـَٔيْكَة şeklinde resmedilmiştir.

Hâfız Osman	Diyanet Mushafı	Geçtiği Yerler
الْاَيْكَةِ	لْـَٔيْكَةِ	Şuara 176
الْاَيْكَةِ	لْـَٔيْكَةِ	Sad 13

‘Elif’ harfinin fiil yapılı kelimelerde de hazfe uğradığı görülmektedir. Bu kelimelerdeki ‘elif’in hazfi konusunda mukayese ettiğimiz mushaflar arasında isim yapılı kelimelerde olduğu gibi genel bir uyum mevcut iken bazı kelimelerde ise imla bakımından ihtilaf bulunmaktadır. Nitekim Hâfız Osman Bakara 2/72’deki فَادَّارَءْتُمْ ve A’raf 7/18’deki لَاَمْلَاَنَّ ibarelerinde ‘elif’i isbat ile resmetmişken bahsi geçen kelimeler Diyanet Mushafı’nda فَٱدَّٰرَٔءْتُمْ ve لَأَمْلَئَنَّ tarzında ‘elif’in hazfiyle yazılmıştır.

Bakara 2/9 ile A’raf 7/142’deki وَاعَدْنَا ve Taha 20/80’de geçmekte olan وَاعَدْنَاكُمْ kelimelerindeki ‘elif’ Hâfız Osman tarafından isbat ile yazılmıştır. Diyanet Mushafı’nda ise aynı kelimelerdeki ‘elif’ harfi hazfedilmek suretiyle وَٰعَدْنَا ve وَٰعَدْنَاكُمْ olarak resmedilmiştir.

1.2. Ya Harfinin Hazfedildiği Yerler

Hazif konusu kapsamında değerlendirilen bir diğer harf ‘yâ’dır. Bu harfin hazfedildiği yerler konusunda Hâfız Osman Mushafı ile Diyanet Mushafı genel olarak birbirine paralellik arz etmektedir. Öte yandan bazı kelimelerin yazımında ihtilaf ettikleri yerler de mevcuttur.

İki tane ‘yâ’ harfinin birlikte bulunduğu ve bunlardan ikincisinin cem’ alameti olduğu kelimelerde Hâfız Osman her iki ‘yâ’ harfini de resmetme tarzında bir yol izlerken Diyanet Mushafı’nda bu ‘yâ’lardan biri hazfedilerek yazılmıştır. Bunun yanı sıra Mutaffifin 83/18’deki عِلِّيِّينَ kelimesinin imlasında her iki Mushaf da ‘yâ’ harfinin hazfedilmemesi üzerinde mutabıktır.

Hâfız Osman	Diyanet Mushafı	Geçtiği Yerler
النَّبِيِّينَ	النَّبِيّٖنَ	Bütün yerler
الْأُمِّيِّينَ	الْأُمِّيّٖنَ	Bütün yerler
رَبَّانِيِّينَ	رَبَّنِيّٖنَ	Al-i İmran 79
الحَوَارِيِّينَ	الحَوَارِيّٖنَ	Maide 111
عِلِّيِّينَ	عِلِّيّٖنَ	Mutaffifin 18

Son harfi ‘yâ’ olup sonunda bir de muttasıl zamir olan ‘yâ’ bulunan kelimelerde Hâfız Osman iki yerde her iki ‘yâ’ harfini de isbat ile yazmış iki yerde ise hazfederek resmetmiştir. Diyanet Mushafı’nda ise bu kelimelerin hepsinde bu iki ‘yâ’ harfinden biri hazfedilerek yazılmıştır. Dolayısıyla her iki Mushaf arasında iki yerde uyum mevcutken iki yerde de farklılık bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda benzerlik ve farklılık arz eden kelimeler açık şekilde görülmektedir.

Hâfız Osman	Diyanet Mushafı	Geçtiği Yerler
نُحْيِي	نُحْيِ	Hicr 23, Kaf 43
يَسْتَحْيِي	يَسْتَحْيِ	Bakara 26, Ahzab 53
يَسْتَحْيِ	يَسْتَحْيِ	Kasas 4
وَلِيِّۦ	وَلِيِّۦ	Yusuf 101

1.3. İki Lâm Harfinden Birinin Hazfedilmesi

Mukayese ettiğimiz mushaflar arasında ‘lâm’ harfinin hazfi kapsamında değerlendirilen ٱلَّذِى, ٱلَّذِينَ ve ٱلَّتِي gibi ismi mevsuller ile ٱلَّيْل kelimesi imla bakımından farklılık arz etmektedir. Nitekim bu kelimeler Hâfız Osman Mushafı’nda ‘lâm’ın isbatıyla yazılmışken Diyanet Mushafı’nda ise ‘lâm’ harfinin hazfi ile resmedilmiştir.

Hâfız Osman	Diyanet Mushafı	Geçtiği Yerler
ٱللَّيْل	ٱلَيْل	Bütün Yerler
ٱللَّذَيْنِ	ٱلَّذَيْنِ	Fussilet 29
ٱللَّذَانِ	ٱلَّذَنِ	Nîsa 16

2. Ziyade

Ziyade çatısı altında ‘elif’in ziyade kılınarak yazılması, ‘yâ’ harfinin ziyade kılınarak yazılması ve ‘vâv’ harfinin ziyade kılınarak yazılması meseleleri ele alınmaktadır. Bunlardan ‘elif’ ve ‘vâv’ harflerinde genel olarak Hâfız Osman ve Diyanet Mushafı arasında benzerlik bulunmaktayken bazı kelimelerde imla açısından farklılıklar görülmektedir. ‘Yâ’ harfinin ziyadesi konusunda ise tamamen uyumlu oldukları söylenebilir.

2.1. Elifin Ziyade Kılınarak Yazılması

Hâfız Osman Mushafı ile Diyanet Mushafı arasında ‘elif’in ziyade kılınması hususunda sadece Tevbe 9/47’deki وَلَأَوْضَعُوا ile Neml 27/21’deki لَأَذْبَحَنَّهُۥٓ kelimelerinin yazımı bakımından farklılık tespit edilmiştir. Hâfız Osman’ın وَلَأَوْضَعُوا ibaresini ‘elif’ ziyadesiyle resmetmediği görülmektedir. Aynı kelime Diyanet Mushafı’nda وَلَاأَوْضَعُوا şeklinde ‘elif’ ziyade kılınarak yazılmıştır. Yine Hafız Osman Mushafı’nda لَأَذْبَحَنَّهُۥٓ kelimesi ‘elif’ ziyade edilmeksizin yazılmıştır. Diyanet Mushafı’nda ise لَاأَذْبَحَنَّهُۥٓ kelimesinde ‘elif’ harfi ziyade kılınmıştır.

Hâfız Osman	Diyanet Mushafı	Geçtiği Yerler

وَلَاَوْضَعُوا	وَلَاَوْضَعُوا	Tevbe 47
لَاَذْبَحَنَّهُ	لَاَذْبَحَنَّهُ	Neml 21

2.2. Vav Harfinin Ziyade Kılınarak Yazılması

‘Vâv’ harfinin ziyade kılındığı durumlar Hâfız Osman Mushafı ve Diyanet Mushafı arasında genel olarak uyum arz etmektedir. Öte yandan birkaç yerde imla bakımından farklı yazımların mevcut olduğunu da söylemek gerekmektedir. Binaen aleyh A’raf 7/145 ve Enbiya 21/37’deki سَأُوْرِيكُمْ kelimesini Hâfız Osman’ın ‘vâv’ ziyadesiyle resmettiği görülmekteyken aynı kelime Diyanet Mushafı’nda geçtiği iki yerde de ‘vâv’ harfi ziyade kılınmadan سَأُرِيكُمْ şeklinde yazılmıştır. Bu başlık altında değerlendirilmesi gereken bir diğer kelime de Taha 20/71’de geçen وَلَأُوصَلِّبَنَّكُمْ ibaresi olup Hâfız Osman Mushafı’nda ‘vâv’ ziyadesiyle yazılan bu kelime Diyanet Mushafı’nda ise وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ şeklinde ‘vâv’ harfi ziyade kılınmaksızın resmedilmiştir.

3. Bedel

Bedel konusunda Hâfız Osman Mushafı ile Diyanet Mushafı arasında birkaç yerde ihtilafın mevcut olduğu geri kalan yerlerde ise tam bir uyumun bulunduğu göze çarpmaktadır. Farklılık arz eden kelimelerden ilki A‘raf 7/69’daki بَسْطَةً ibaresi olup bu kelime Hâfız Osman Mushafı'nda س ile yazılmış, Diyanet Mushafı’nda ise ص ile resmedilmiştir. Yine imlası farklı olan bir diğer kelime Bakara 2/245’teki يَبْسُطُ kelimesidir. Bu kelimenin de Hâfız Osman Mushafı'nda س ile resmedildiği Diyanet Mushafı'nda ise ص ile yazıldığı görülmektedir. المُسَيْطِرُونَ kelimesi sadece Tur 52/37’de geçmekte olup kelimenin yazımı Hâfız Osman’a göre س ile Diyanet Mushafı’nda ise ص harfi iledir.

Hâfız Osman	Diyanet Mushafı	Geçtiği Yerler
بَسْطَةً	بَصْطَةً	A’raf 7/69
يَبْسُطُ	يَبْصُطُ	Bakara 2/245
المُسَيْطِرُونَ	المُصَيْطِرُونَ	Tur 52/37

4. Hemze

Hâfız Osman Mushafı hemzenin yazılışı açısından Diyanet Mushafı ile karşılaştırıldığında birkaç nokta haricinde aralarında paralellik bulunduğu görülmektedir. Hemzeyi sakin hemze ve harekeli hemze olarak iki ana başlık altında incelediğimizde sakin

hemzenin yazılışı bakımından her iki mushaf arasında tam bir uyumun varlığından bahsedebiliriz. Harekeli hemzenin yazımında ise farklılık teşkil eden bazı kelimelerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda harekeli hemzenin yazımıyla ilgili farklılık arz eden kelimelere temas edilecek, sakin hemzede ihtilafa konu olan herhangi bir durum bulunmadığı için bu hususa değinilmeyecektir.

Hâfız Osman Yusuf 12/90'daki اَئِنَّكَ kelimesinde hemzeyi telyîn muradıyla 'yâ' harfi üzerine resmetmişken Diyanet Mushafı'nda aynı kelimedeki hemze herhangi bir destek üzerine resmedilmeyerek أَءِنَّكَ tarzında yazılmıştır. Yine Hâfız Osman Saffat 37/52'de geçen اَءِنَّكَ kelimesindeki hemzeyi herhangi bir destek üzerine yazmamışken Diyanet Mushafı'nda اَئِنَّكَ şeklinde 'yâ' desteği üzerine yazılmıştır. Öte yandan harekeli hemzenin imla olarak farklılık arz ettiği bir diğer kelime Kıyamet 75/13'teki يُنَبَّأُ kelimesidir. Hâfız Osman bu kelimedeki hemzeyi 'elif' desteği üzerine yazmıştır. Diyanet Mushafı'nda ise aynı ibarenin يُنَبَّؤُا şeklinde 'vâv' desteği üzerine resmedildiği görülmektedir.

5. Fasl -Vasl

Bitişik ve ayrık yazıma konu olan kelimelerde Hâfız Osman Mushafı ile Diyanet Mushafı arasında imla hususunda iki yer haricinde herhangi bir farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu yerlerden ilki Şuara 26/92'de geçen اَيْنَ مَا ibaresi olup Hâfız Osman Mushafı'nda ayrık olarak yazılmışken Diyanet Mushafı'nda ise اَيْنَمَا şeklinde bitişik resmedilmiştir. İkinci yer olan Nisa 4/91'deki كُلَّ مَا ibaresinin Hâfız Osman Mushafı'nda ayrık Diyanet Mushafı'nda ise كُلَّمَا şeklinde bitişik yazıldığı tespit edilmiştir.

SONUÇ

Hz. Peygamber döneminde yazılmaya başlanmasına rağmen bu dönemde resmî bir cilt haline getirilemeyen Kur'an-ı Kerim ilk dönemlerden günümüze gelinceye kadar resm ve imla bakımından değişik evrelerden geçmiştir. Kur'an-ı Kerim kendisini okumada zorluk çekenler için bir kolaylık olması amacıyla yedi harf üzere nazil olmuştur. Böylesi bir hususiyete sahip olması ise daha sonraki dönemlerde insanlar arasında kıraat ihtilaflarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tarihsel süreç göz önüne alındığında Hz. Ebu Bekir döneminde Kur'an'ın zayi olmasını engelleme amacına matufen yapılan cem' faaliyetiyle Kur'an-ı Kerim resmi bir cilt haline getirilmiştir. Hz. Osman dönemine gelindiğinde oluşabilecek kıraat ihtilaflarını engellemek amacıyla Kur'an'ın istinsahı gündeme gelmiştir. Oluşturulan komisyon tarafından istinsah faaliyeti gerçekleştirilmiştir. İstinsahı gerçekleştirilen bu mushaflar çeşitli şehirlere gönderilmiştir. Bundan sonra yazım ve kıraatte bu mushafların esas alınması istenmiştir. Bu sayede Kur'an'ın imlasında birlik sağlanmasının yanı sıra yedi harf üzere nazil olan Kur'an-ı Kerim'in ihtiva ettiği farklı kıraatler de korunmuştur.

Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği bu mushaflarda kıraat farklılıklarını aktarma yönünde bir çaba gösterilmesi bu mushafların kendi içinde bazı küçük farklılıkların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca belli sebeplere binaen bu mushaflarda bugünkü anlamda bir yazı-okuyuş örtüşmesi tam olarak uygulanmamıştır. Bu nedenle Hz. Osman mushafları kendine has imla özelliklerine sahip olup özel bir yazım tarzı olarak kabul edilmiş ve bu tarza resm-i Osmani adı verilmiştir. Bu imla daha sonra alimler tarafından belirlenen ve kıyasi imla adını alan imla sistemiyle bazı noktalarda farklılıklar arz eder. Sonraki dönemlerde istinsahı gerçekleştirilen mushaflarda genel olarak Hz. Osman mushaflarının imla hususiyetleri korunmakla birlikte bazı kelimelerin yazımında bu imla sisteminin dışına çıkıldığı da görülür. Yani sonraki dönemlerde farklı şahıslar tarafından yazılan mushaflar ile resm-i Osmani arasında imla bakımından birtakım farklılıklar olduğu görülür. Bu meyanda daha sonra istinsah edilen mushaflar ile resm-i Osmani arasındaki benzerliklerin tespiti hususu gerek mushaf tarihi gerekse mushaf imlası edebiyatı açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla Hâfız Osman'ın 1097 yılında istinsah

ettiği mushafın, mushaf imlası literatürünün en önde gelen kaynaklarından olan Ebu Amr ed-Dânî'nin *el-Mukni' fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr* isimli eseriyle mukayese edilmesi de mushaf tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlaması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Hattat Hâfız Osman kaynaklarda yer alan bilgilere göre küçük yaşlarında hatta temayül göstererek dönemin usta hattatlarından gördüğü dersler neticesinde icazet almaya hak kazanmıştır. Ömrünün büyük çoğunluğunu İstanbul'da geçirmesinin yanı sıra çeşitli bölgelere seyahatleri de olmuştur. Öte yandan devlet ricali arasında da itibar sahibi olan Hâfız Osman bazı padişahlara hocalık yapmıştır. Kaynakların ittifakla aktardığı bilgilere göre hicri 29 Cemaziyelevvel 1110 (3 Aralık 1698) tarihinde vefat etmiştir. Hat sanatında çığır açmış olan Hâfız Osman başlangıçta Şeyh Hamdullah'ın eserlerini taklit etmiş ve zamanla kendi üslubunu geliştirerek ileride Şeyh Hamdullah'ın üslubunun unutulmasına sebebiyet vermiştir. Öyle ki Türk ve Arap beldelerinde yaşayanlar onun üslubunu benimsemişlerdir. Bunun yanı sıra Hâfız Osman, silsilesinin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan pek çok önemli talebe yetiştirmiştir. Gerek hat gerekse tezhip sanatı açısından önemli bir yeri olan Hâfız Osman'ın 1097/1686 tarihli mushafı imla bakımından da büyük önem arz etmektedir. Buna binaen mushaf tezimizde hem sanat tarihi hem de imla yönünden bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Mushafı hat ve tezhip sanatı açısından farklı kılan birtakım hususlar bulunmaktadır. (1) Mushafın sayfalarından her biri satır sayısı on bir olacak şekilde düzenlenmiş ve bu düzene dahil olacak şekilde sure başı kısmı için iki satırlık besmele için ise bir satırlık yer ayrılmıştır. Öte yandan kelimenin satıra sığmadığı kimi durumlarda kelime satır dışına taşacak şekilde yazılmıştır. Ayrıca bazı ayetler duruma göre sıkışık veya seyrek olarak resmedilmiştir. (2) Mushafta otuzlu cüz sitemi kullanılmıştır. Cüz güllerinin tezyinatında farklı formlar kullanılmış ve numaralandırma yapılmıştır. Numaralandırma yapılırken dört rakamı farklı bir sembolle ifade edilmiştir. Ayrıca cüz sonlarına işaret etmek amacıyla herhangi bir sembol kullanılmamıştır. (3) Yüz yirmili hizb sisteminin esas alındığı mushafta doksan adet hizb bulunmaktadır. Hizbler, hizb gülü ile gösterilmekle beraber bunların iç kısmındaki حزب ibaresinin alt kısmına ا ve ح harfleri yazılmıştır. (4) Sure başı bölümlerinde ayet sayılarıyla alakalı malumatların yer aldığı kısımda genel olarak Kûfî sistem esas alınmakla birlikte bazı yerlerde bu sistemin dışına çıkıldığı göze çarpmaktadır. Öte yandan bazı yerlerde sure isimlerinin normalin aksine farklı tarzlarda yazıldığı görülmektedir. (5) Mushafta beş, on, on beş vb. ayet gruplarının tespiti için tahmis işareti olarak "ه" harfi; on, yirmi, otuz vb. ayet

gruplarını tespit amacıyla ise taşir işareti olarak "ع" harfinin baş kısmı olan ء (ayn-ı betrâ) kullanılmıştır. (6) Mushafta ayet sonlarına işaret etmek maksadıyla altılı penç motifli durak işaretleri koyulmuştur. Durak işaretlerinin satıra sığmadığı durumlarda işaret ayetin son kelimesinin üzerine gelecek şekilde veya çerçevenin dışına taşacak şekilde tezyin edilmiştir. Bazı yerlerde durak işareti yerine kırmızı bir nokta koyulmuştur. Bazı durumlarda ise durak işareti normalin aksine daha küçük olacak şekilde tezyin edilmiştir. Bunun nedeninin mushaf yazılırken durak işareti için boşluk bırakılmaması olduğu söylenebilir. Öte yandan Fatiha, Bakara, Haşr ve Leheb surelerinin başındaki besmelelerin sonuna durak işareti koyulmuştur. (7) Durak sonlarına خب, عب, تب ve لب şeklinde farklı manaları ifade eden ve harflerden oluşan birtakım semboller koyulmuştur. Bunlardan خب; خمس بصري şeklinde bir açılıma sahip olup Basrî sistemde her beş ayette bir yazılan sembolü ifade etmekteyken عب; عشر بصري açılımına sahip olup Basrî sistemde her on ayette bir yazılmaktadır. Durak sonlarına koyulan diğer bir işaret olan تب Basrîlere göre ayet başını ifade etmekteyken لب ise Kufelilere göre ayet başını ifade etmektedir. (8) Hafız Osman Mushafı'nda on dört yerde tilavet secdesinin bulunduğuna işaret edilmiştir. Secde ayetlerinin sonuna içerisinde سجدة ibaresi yazılı olan secde güllerinin koyulduğu görülmektedir. Öte yandan secde ayetleri olan Neml suresi 25. ayet ve Fussilet suresi 36. ayetlerin sonuna secde gülü koyulmamış bunun yerine secde ayetleri olmayan Neml suresi 26. ayet ve Fussilet suresi 37. ayetlerin sonuna koyulmuştur. Gerçekte secde ayeti yirmi beşinci ayet olmasına rağmen bazı alimlere göre secdenin yapılacağı yer bu ayetler olduğu için secde işareti belirtilen yere koyulmuştur. (9) Mushafta on bir yerde bazı kelimeler eksik, hatalı veya sonradan yazılmış bazıları hiç yazılmamıştır. (10) Hatalı veya eksik yazıma konu olan bir diğer mesele noktalama ve harekelemedir. Nitekim bazı yerlerde harekelerin bazı yerlerde ise noktalama işaretlerinin yazımı hususunda birtakım hata ve eksiklikler olduğu tespit edilmiştir. (11) Mushafta okumayı kolaylaştırma maksadına yönelik olarak bazı yerlerde tirfil işareti işareti kullanılmış, bazı harflerin benzerlerinden ayırt edilmesini sağlamak amacıyla harflerin üstü, ortası ve altlarına minyatürleri resmedilmiştir. Yine صلة anlamını ifade etmesi için ص harfinin baş kısmı yazılmış, med harflerinin sakin olduklarını belirtme amacına matufen üst kısımlarına yarım hilal resmedilmiştir. (12) Mushafın tamamında harekeleme tecvid kurallarına göre yapılmamasına rağmen bazı istisnai durumların var olduğu da göze çarpmaktadır. Nitekim idğâm mütecaniseyn ve idğâm misleyn bilâ ğunne kuralının bulunduğu bazı kelimelerin harekelenmesinde tecvit kuralları esas alınmıştır.

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden imla meselesi ele alındığında mushafın imla hususiyetleri ile kaynak olarak esas aldığımız Ebu Amr ed-Dânî'nin *el-Mukni' fî ma'rifeti*

mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr eserindeki malumatlar arasında birtakım farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Söz gelimi hazif başlığı kapsamında değerlendirilen 'elif' harfinin hazfi meselesinde aralarında genel olarak farklılık bulunmaktadır. Öte yandan 'yâ' harfinin hazfi hususunda belli yerlerde ittifak mevcutken bazı yerlerde ise ihtilaf vakidir. 'Vâv' harfinin hazfi hususunda ise genel bir uyum söz konusudur. Hazfe maruz kalan diğer harfler olan 'lâm' ve 'nûn' harflerinin yazımında da genel bir uyumdan bahsedilmekle beraber farklılıkların da mevcut olduğu yerler bulunmaktadır.

Hâfız Osman Mushafı ziyade meselesinde de bazı hususlarda *el-Mukni*'deki malumatlardan farklılıklar arz etmektedir. Nitekim ziyade kılınan harflerden olan 'elif' kimi durumlarda *el-Mukni*'de aktarılan bilgilere uygun şekilde 'elif'in ziyadesiyle yazılmış kimi durumlarda da 'elif' ziyade kılınmamıştır. 'Yâ' harfinin ziyadesi noktasında Hâfız Osman Mushafı ile esas aldığımız kaynak arasında birebir uyum bulunmaktayken 'vâv' harfinin ziyadesi konusunda ise genel manada bir uyum olduğu görülmektedir. Bedel, hemzenin yazımı ve fasl-vasl konularında da aralarında genel bir uyum bulunmakta ancak farklılık arz eden yerlerin olduğu da görülmektedir. Tâ-i te'nislerin yazımında ise her iki kaynak arasında tam bir uyum mevcuttur.

Hâfız Osman Mushafı'nın günümüz Türkiye'sinde basılan mushaflara etkisi bağlamında yapılan tespitler neticesinde belli başlı yerler haricinde aralarında herhangi bir farklılığın bulunmadığı tespit edilmiştir. Nitekim hazif, ziyade bedel, hemzenin yazımı ve vasl-fasl ile ilgili olarak genel manada bir uyum bulunmakla birlikte bazı yerlerde farklılıkların olduğu görülmektedir. Tüm bunların neticesinde Hattat Hâfız Osman hattı imlasının hususiyetleri ortaya konarak bu mushafın imlasının günümüz mushaflarındaki imlaya etkisi açığa çıkarılmıştır. Sonrasında bunların resm-i Osmani ile aralarındaki uyum ele alınmıştır. Neticede mushaf tarihinin belli yönlerinin aydınlatılmasına katkı sağlaması ve resm-i Osmani'ye uygunluğu bakımından kendisinden sonra basılan mushaflara örnek olması Hâfız Osman Mushafı'nın önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Abay, Muhammet. "Mushaf İmlasında Ali el-Kârî Tarzı Meselesi". *Usul İslam Araştırmaları* 23/23 (2015): 7-44.

Alparslan, Ali. *Ünlü Türk Hattatları*. 1. Bs. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992.

Beydilli, Kemal. "Matbaa". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XXVIII: 105-110. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Birışık, Abdülhamit. "Sure". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XXXVII: 538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Celasin, Ayşe Tanrıver. "XVI. Yüzyıl Mushaf Güllerinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Üç Kur'an-ı Kerim Kapsamında İncelenmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2013.

Çetin, Abdurrrahman. "Tilavet Secdesi". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XXXXI: 157-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çığ, Kemal. *Hattat Hafız Osman Efendi*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1948.

Dânî, Ebu Amr ed-. *el-Beyân fi addi âyi'l-Kur'ân*. 1. Bs. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtutat ve't-Türas ve'l-Vesaik, 1994.

Dânî, Ebu Amr ed-. *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*. 1. Bs, II Cilt. Bahreyn: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2015.

Dânî, Ebu Amr ed-. *el-Mukniʿ fî maʿrifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*. 1. Bs, II Cilt. Bahreyn: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2015.

Dere, Ömer Faruk. *Hat Sanatında Hâfız Osman Efendi ve Ekolü*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.

Derman, Uğur. "Hâfız Osman (ö.1110/1698)". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XV: 98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Durmuş, İsmail. "Hemze". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XVII: 190-193. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Ganem Kaddûri Hamed. *Resmü'l-mushaf: Dirâse lugaviyye tarihiyye*. 1. Bs. Bağdat: el-Lecnetü'l-Vataniyye, 1982.

Gündüz, Mahmut. "İlk Kur'an-ı Kerim Basmaları". *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*. 12 (1973): 34-40.

Habib Efendi - thk. S. Muhammed Celal. *Hat ve hattatan*. 1. Bs. Kahire: Merkezü'l Kavmi li'terceme, 2010.

Havuz, Hasan Hüseyin. *Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraati*. Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı, 2022.

İbnu'l-Cezerî, El-Hâfız Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

İbnu'l-Cezerî, El-Hâfız Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Kandemir, M. Yaşar. "Cüz". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. VIII: 147-148. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Keskioğlu, Osman. "Türkiye'de Matbaa Tesisi ve Mushaf Basımı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XV/1 (1967): 121-139.

Kur'an-ı Kerim. 5. Bs. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

Kürküt, Edibe Eminoğlu. *Hz. Osmân Mushaflarının İmla Özellikleri ve İmlanın Kıraât Açısından Değeri*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Bilim Dalı, 2021.

Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'an'ın Metin Yapısı*. 2. Bs. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XXXI: 242-248. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Müstakimzâde, Süleyman Saadettin Efendi. *Tuhfetu'l-hattatîn*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Özdirek, Betül. *İbnü'l-Bevvâb Mushafı ve İmlâ Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı, 2017.

Suyûtî. *el-Itkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 1. Bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2010.